

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

1960-1971 YILLARI ARASINDA TÜRK SİYASİ HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap İLKHAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU

AKSARAY, 2020

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1960-1971 YILLARI ARASINDA TÜRK SİYASİ HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serap İLKHAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU

AKSARAY, 2020

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Serap

Soyadı : İLKHAN

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : 1960-1971 Yılları Arasında Türk Siyasi Hayatı

İngilizce Adı : Turkish Political Life Between 1960-1971

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Serap İLKHAN

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

..... tarafından hazırlanan.....
.....” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri
tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray
Üniversitesi..... Anabilim Dalı’nda
Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabuledilmiştir.

Danışman: (Unvanı AdıSoyadı)

İmza

(Anabilim Dalı,ÜniversiteAdı)

.....

Üye: (Unvanı AdıSoyadı)

(Anabilim Dalı,ÜniversiteAdı)

.....

Üye: (Unvanı AdıSoyadı)

(Anabilim Dalı,ÜniversiteAdı)

.....

Tez Savunma Tarihi:...../...../.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve
..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Adı Soyadı:

İmza

İmza

Şanlı Türk Tarihimizi Yazan Tüm Kahramanlara...

ÖZET

“1960-1971 YILLARI ARASINDA TÜRK SİYASİ HAYATI” konulu tezin amacı, Türkiye’de yaşanan iki askeri müdahaleyi, birbirinden farklılıklarını, bu müdahalelerin neden ve sonuçlarını ve söz konusu yıllar arasında ülkede yaşanan iç ve dış politika, ekonomi ve eğitimde yaşanan gelişmeleri objektif bir açıdan değerlendirerek ortaya koymaktır.

Çalışmada, Türkiye’de çok partili hayata geçiş ve ardından yaşanan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi neden ve sonuçlarıyla incelenmiştir. 1960-1971 yıllarına ışık tutan bu tez, Türkiye’nin demokratik yapısının nasıl geliştiğini ortaya koymak amacını gütmektedir.

Tezde, 27 Mayıs 1960 ile başlayan ilk müdahalenin ardından ordunun siyasetteki yeri, siyasilerin bu durum karşısındaki rolleri, yaşanan gelişmelere halkın tepkisi, iktidar ya da koalisyonların demokrasinin işleyişi için verdikleri mücadele ve siyasi partilerin izledikleri politika işlenmiştir.

Türkiye’de yaşanan askeri müdahale, koalisyon, işçi ve öğrenci ayaklanmaları, mezhep çatışmaları gibi pek çok ilkin yaşandığı bu yılları, Türk demokrasisinin başlangıç noktası olarak değerlendirmek mümkün olduğundan, bu yıllar son derece önem arz etmiş ve tezin konusu bu sebeple 1960’lı yıllar olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, Darbe, Ordu, Koalisyon

ABSTRACT

“1960-1971 between the years of Turkish Political Life” on the purpose of the thesis, two military intervention taking place in Turkey, apart from the differences, why these interventions and results and said the years between domestic and foreign policy in the country, the economy and developments in educational objective at an angle to evaluate it.

In the study, it was examined and then transition to multiparty their lives experienced the causes and consequences May 27, 1960 military intervention in Turkey. This thesis sheds light on the years 1960-1971, Turkey is pursuing the aim is to demonstrate how the advent of the democratic structure.

In the thesis, after the first intervention that started on May 27, 1960, the position of the army in politics, the roles of the politicians in the face of this situation, the people's reaction to the developments, the struggle of the government or coalitions for the functioning of democracy and the policy pursued by the political parties.

The military intervention that took place in Turkey, coalitions, labor and student riots, many first this year are experiencing such sectarian conflict, it is possible to evaluate as a starting point for Turkish democracy, this year's extremely important supply meat and thesis subject therefore 1960's as it has been identified.

Keywords: May 27, 1960, March 12, 1971, Coup, Army, Coalition.

ÖN SÖZ

1960-1971 YILLARI ARASINDA TÜRK SİYASİ HAYATI isimli çalışmada, Türkiye’de çok partili hayata geçişten, 12 Mart 1971 askeri müdahalesine kadar ilerleyen süreç geniş bir perspektifte incelenmiştir.

Sekiz bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, neden ve sonuçları ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu sürecin ardından koalisyonlar dönemi başlamış ve çalışma bu yönde ilerlemiştir. Buna göre; İkinci Bölüm’de CHP-AP, Üçüncü Bölüm’de CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar ve Dördüncü Bölüm’de CHP-Bağımsızlar koalisyonlarının kuruluşu, işleyişi, bu süreçte yaşanan gelişmeler ve koalisyonların sonlanmasından bahsedilmiştir. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti’nin kuruluşundan bahsedilen Beşinci Bölüm’de ayrıca 1965 seçimlerine doğru siyasal partilerden ve 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri’nden bahsedilmiştir. AP iktidarının iç ve dış politikasında yaşanan gelişmeler, işçi ve öğrenci olayları ve ekonomi ile alakalı başlıkların yer aldığı Altıncı Bölüm’ün ardından ise, dönemin siyasi partileri, partilerin kuruluşu ve işleyişinin bahsedildiği Yedinci Bölüm işlenmiştir. Sekizinci ve son bölümde ise, 12 Mart Askeri Muhtırası’nın neden ve sonuçları ile Nihat Erim hükümetleri ele alınmıştır.

1960-1971 yılları arasında Türkiye’de yaşanan gelişmelerin anlatıldığı çalışmaya, İkinci Dünya Savaşı ile değişen dünya düzeni ve ardından demokratik yönetimlerin hakim olması ile bu değişime uyum sağlayan Türkiye’de, 1946 yılında Demokrat Parti’nin (DP) kurulması ile çok partili hayata geçiş, bu yeni düzenin geliştiği ortam, işleyiş ve doğurduğu sonuçlarına dair bir giriş yapılmıştır.

1950 seçimlerini kazanan ve 10 yıl süren DP’nin iktidar yılları ve 27 Mayıs’a giden sürecin ardından yönetimin yeniden sivil idareye bırakılmasına kadar geçen sürede ülke Milli Birlik Komitesi’nce yönetilmiş ve 1961 seçimleriyle yönetim yeniden sivil idareye bırakılmıştır. Bu tarihten 1965 yılına gelinceye kadar geçen zaman koalisyonlar dönemi olarak adlandırılmıştır Bu durum Türk siyasi tarihi açısından son derece önemlidir. Zira 1961 yılıyla başlayan bu dönem Türkiye açısından bir iltir.

1965 seçimleriyle sona eren koalisyonlar dönemi, yerini 12 Mart 1971 Muhtırası’na kadar AP iktidarına bırakmıştır. Özellikle öğrenci olaylarının fazlaca arttığı bir dönem olan bu yıllar siyasilerce oldukça zor geçmiştir. Öyle ki bu dönemde 68 Kuşağı olarak

adlandırılan bir nesil meydana gelmiştir. AP iktidarını en çok zorlayan da yaşanan bu sağ-sol çatışması olmuş, öyle ki üniversitelerde eğitim durma noktasına gelmiştir.

Koalisyonların ardından iktidarı tek başına ele alan AP hükümetini, döneminde yaşanan bu öğrenci olayları, işçi ayaklanmaları, mezhep çatışmaları ve son olarak parti içerisinde yer alan pek çok ismin yıllarca yürüttüğü bir politika olan esli DP'lilere siyasi af verilmesi 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'na götüren başlıca nedenler olmuştur. Bu muhtıra ile demokrasinin ilerleyişi bir kez daha sekteye uğramış ve söz yeniden ordunun olmuştur. 12 Mart'ın, 27 Mayıs'tan farkı ve mutlu eden yönü ise bir darbeye gerek kalmadan yalnızca muhtıra ile sınırlı kalması ve kansız bir şekilde sonuçlanmasıdır.

Bu yılları diğer dönemlerden ayıran başlıca özellik ise, ordunun siyasetteki ağır rolü olmuştur. Bu durumu 1980'li yıllarda da görmek elbette mümkündür. Fakat bir Cumhurbaşkanı ve bir Başbakanın idam kararı alınması göz önünde bulundurulursa 1960'lı yılların farkı daha iyi anlaşılacaktır.

Söz konusu yıllarda Türkiye'nin iç politikası bu hadiseler ışığında oldukça hareketli geçerken, dış politikada da son derece önemli olaylar yaşanmıştır. Bu yıllarda Türkiye tek taraflı bir dış politika takip ettiğinden konu hakkında Türk-Amerikan ilişkileri ağırlık kazanmaktadır. Öncelikle 1962 yılının Ekim ayında yaşanan Küba Füze Krizi dünya gündemine oturmuştur. İki tarafı olası bir savaşın eşiğine getiren bu olaya Türkiye'de müdahil edilmiştir. Sovyetlerin Küba'ya Jüpiter füzelerini yerleştirdiklerini saptayan ABD, bunun üzerine Küba'yı ablukaya almış, Sovyetler ise bu abluka karşısında ABD'nin Türkiye'deki füzelerini çekmesini istemiştir. Yaşanan bu olay karşısında Türkiye ABD'yi desteklemiş ancak ABD Başkanı Kennedy, Sovyet Başkanı Kruşçev'in isteğini kabul ederek kendisiyle anlaşma yoluna gitmiştir. Bu olay ABD ile olan ilişkilerin bozulmaya yüz tuttuğu ilk hadise olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkilerini bozan bir diğer hadise ise 1964 yılında yaşanan Kıbrıs olaylarıdır. ENOSİS'i gerçekleştirmek isteyen EOKA'nın yürüttüğü faaliyetler ve Kanlı Noel gibi Kıbrıslı Türklere yönelik yapılan katliamlar Türkiye'de büyük yankı uyandırmış, halk ve öğrenciler Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine yönelik nümayişler yapmıştır. Yaşanan katliamların devam etmesi üzerine Kıbrıs'a müdahale kararı alan Başbakan İsmet İnönü, durumdan ABD'yi haberdar etmek için ABD Başkanı Johnson'a bir mektup göndermiş fakat Başkan Johnson müdahaleye karşı olduklarını çok sert bir üslupla

belirtmiştir. Johnson'ın mektubu 1966 yılında kamuoyuna açıklandığında ise ülkede büyük bir ABD karşıtlığı başlamıştır.

1962 Küba Füze Krizi ve ardından ABD Başkanı Johnson'ın gönderdiği mektup ABD'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yi feda edebileceğinin iki göstergesi olmuştur. Bu iki olay tek taraflı bir dış politika yürüten Türkiye'nin bu politikasını sorgulamaya başlamasına ve Sovyetlerle yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye'de yaşanan ilk askeri darbe, kurulan ilk koalisyon, ilk işçi ve öğrenci ayaklanmaları ve mezhep çatışmaları ile Türk siyasetinin başlangıç noktası olarak değerlendirebileceğimiz 1960'lı yıllar ülkede pek çok ilkin yaşandığı bir dönemdir. Bu durum söz konusu yılların önemini fazlaca arttırmış ve çalışma için bu konunun seçilmesine sebebiyet vermiştir. Bunun yanında çalışma olarak eksikliği fark edilen bu yılların, bu eksikliğin giderilme düşüncesi ve 1960'lı yıllara ışık tutulmak istenmesi yine bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Çalışma hazırlanırken, özellikle resmi gazete, tutanak, gazete ve hatırat gibi birinci el kaynaklardan yararlanılmaya gayret gösterilmiş ve çalışmanın sonunda söz konusu dönemle ilgili fotoğraflar yer almıştır.

Çalışma esnasında başta her türlü desteğini hissettiğim biricik aileme, tez danışmanım ve değerli hocam Fatih Tuğluoğlu'na, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer Tuncer Günay ve saygıdeğer Hasan Hüseyin Rüzgar hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	.iv
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	.v
JÜRİ ONAY SAYFASI	.vi
İTHAF	.vii
ÖZET	.viii
ABSTRACT	.ix
ÖN SÖZ.....	.x
İÇİNDEKİLER	.xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	.xvi
GİRİŞ	.1
BİRİNCİ BÖLÜM: 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ	.8
1.1. Milli Birlik Komitesi ve 1961 Anayasası	10
1.2. 15 Ekim 1961 Seçimleri	15
1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 21-24 Ekim 1961 Protokolleri	17
İKİNCİ BÖLÜM: CHP-AP KOALİSYONU	20
2.1. Birinci Koalisyon Döneminde Yaşanan Gelişmeler	22
2.1.1. Talat Aydemir'in Darbe Girişimi (22 Şubat 1962)	22
2.1.2. 3 Mart 1962 Tedbirler Kanunu.....	25
2.1.3. CHP-AP Koalisyonunun Çöküşü	27
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: CHP-YTP-CKMP-BAĞIMSIZLAR KOALİSYONU	29
3.1. İkinci Koalisyon Döneminde Yaşanan Gelişmeler	30
3.1.1. Celal Bayar'ın Geçici Tahliyesi	30
3.1.2. Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi	32
3.1.3. 17 Kasım 1963 Yerel Seçimleri ve Sonuçları	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: CHP-BAĞIMSIZLAR KOALİSYONU	39
4.1. Üçüncü Koalisyon Döneminde Yaşanan Gelişmeler	40
4.1.1. Ragıp Gümüşpala'nın Vefatı ve AP'de Genel Başkanlık Seçimi	40
4.1.2. Celal Bayar'ın Tahliyesi	42
4.1.3. İnönü Hükümeti'nin İstifası	43
4.1.4. 1960-1965 Koalisyonlar Döneminde Türk Dış Politikası	44
A- Kıbrıs Meselesi.....	44
B- Johnson Mektubu	47
4.1.5. 1960-1965 Koalisyonlar Döneminde Türk Ekonomisi	49
BEŞİNCİ BÖLÜM: SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ'NİN KURULMASI...	52
5.1. 1965 Genel Seçimlerine Doğru Partiler.....	53
5.2. 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri	55
ALTINCI BÖLÜM: AP'NİN İKTİDAR YILLARI.....	57
6.1. AP İktidarı Döneminde İç Politikada Yaşanan Gelişmeler	57
6.1.1. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığına Seçilmesi	57
6.1.2. 5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri.....	60
6.1.3. 2 Haziran 1968 Kısmi Senato Seçimleri.....	62
6.1.4. 12 Ekim 1969 Genel Seçimleri	63
6.1.5. Öğrenci Olayları.....	67
6.1.6. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun Faaliyetleri	70
6.1.7. İşçi Olayları.....	74
6.1.8. Eski DP'lilerin Siyasi Haklarının İade Edilmesi.....	77
6.2. 1965-1971 AP Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası.....	79
6.2.1. Türk-Amerikan İlişkileri.....	79

6.2.2. Türk-Sovyet İlişkileri	81
6.3. 1965-1971 AP Hükümeti Döneminde Türk Ekonomisi	82
YEDİNCİ BÖLÜM: DÖNEMİN SİYASİ PARTİLERİ	85
7.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	85
7.2. Adalet Partisi (AP)	89
7.2.1. Kuruluşu ve Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlığı.....	89
7.2.2. 1965-1971 İktidar Yılları ve Süleyman Demirel'in Genel Başkanlığı.....	91
7.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP).....	92
7.4. Yeni Türkiye Partisi (YTP).....	95
7.5. Türkiye İşçi Partisi (TİP)	96
7.6. Birlik Partisi (BP).....	104
7.7. Milli Nizam Partisi (MNP)	106
7.8. Demokratik Parti	109
SEKİZİNCİ BÖLÜM: 12 MART 1971 ASKERİ MUHTIRASI	114
8.1. Nihat Erim Hükümetleri	122
SONUÇ	126
KAYNAKÇA.....	130
FOTOĞRAFLAR.....	148
DEĞERLENDİRME FORMU	180

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Adalet Partisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BP	Birlik Partisi
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
DİP	Demokrat İşçi Partisi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
GP	Güven Partisi
Haz.	Hazırlayan

HP	Hürriyet Partisi
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MDD	Milli Demokratik Devrim
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
RP	Refah Partisi
S.	Sayı
SADA	Sendikalararası Dayanışma Örgütü
SEATO	Güneydoğu Asya İttifak Örgütü
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
SS.	Sayfa Sayısı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
THKC	Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
TİİKP	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi

TİP	Türkiye İşçi Partisi
TMT	Türk Mukavemet Teşkilatı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sınıfı Konfederasyonu
YAD	Yüksek Adalet Divanı
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

1939 yılında başlayıp 1945'te sona eren İkinci Dünya Savaşı, sonuçları açısından dünya da pek çok değişikliğe neden olmuştur. Savaşın sonucu yalnızca Almanya, İtalya ve Japonya gibi devletlerin yenilgisi anlamına gelmemiş, aynı zamanda bu ülkelerin ideolojisi olan ırkçılık, faşizm ve dikta rejimi gibi kavramların da sonu anlamına gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı, yeni bir dünya düzenini de beraberinde getirmiş ve bunun bir sonucu olarak artık demokratik yönetimler daha da güçlenmiştir. Bu değişimden Türkiye'de nasibini almış ve buna bağlı olarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılındaki vefatının ardından Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında bir yumuşama dönemi yaşanmıştır.

Değişen bu ortamda çok partili siyasal hayata geçme kararı alan İsmet İnönü, sonrasında ise bu sürecin oturup yerleşmesi için çabalamıştır. Peki, İnönü, muhalefetsiz bir iktidar dönemi yaşarken neden böyle bir karar almıştır? Aslında bunun birkaç nedeni vardır. Öncelikle artık Avrupa'da siyasal bir çoğulculuk hakim olmuştur. Türkiye hiçbir alanda Avrupa'dan geri kalmayacaksa çok partili siyasetin Türkiye'de de uygulanması gerekmiştir. Ayrıca bu durumun dış siyasette de yararı bulunacaktır. Bu dönemde Sovyet tehdidi altında olan Türkiye'nin Batı'nın desteğini alabilmesi için, Batı'nın siyasal değerlerini paylaşması gerekmiştir.¹ Diğer yandan savaşın galibi olan müttefiklerin, antidemokratik rejimlerin yaşamasına izin vermeyip, gerekirse böyle ülkeleri zorla demokratikleştireceklerini açıklamaları, İnönü açısından başka bir olanak da bırakmamıştır.² Nitekim İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada: *“siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği”*³ yönündeki açıklaması, Mecliste başka partilerin bulunmasına izin verileceğini göstermiştir.

Öte yandan parti içerisinde yaşanan bölünme de bu süreci hızlandırmıştır. Tek parti döneminin son yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde yaşanan gizli muhalefet, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'yla ilgili Meclis görüşmeleri esnasında açığa çıkmıştır. Mecliste ilk kez 14 Mayıs 1945'te ele alınan yasa, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmüştür. Topraksız köylüyü toprak sahibi yapma amacı güden bu kanuna, CHP içerisinde bazı itirazlar gelmiş, bunun bir sonucu olarak 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat

¹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 240.

² Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Kilit Yayınları, Ankara 2017, s. 597.

³ Tufan Gündüz, **Büyük Olayların Kısa Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 101.

Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladığı ve tarihe “*Dörtlü Takrir*” olarak geçen önerge CHP Meclis Grubu'na verilmiştir. Dörtlü Takrirden; CHP'nin demokratik bir yönetimi hedefleyerek kurulduğunu fakat bu hedefe ulaşamadığını ve Meclis içi denetimin etkili bir hale getirilerek yeniden yapılandırılması gerekliliği dile getirilmiştir. Basında da büyük yankı yaratan takriri destekleyen bazı basın organları ve yazarlar olmuş, bu gazetelerin başında Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesi ile Zekeriya Sertel'in Tan gazetesi gelmiştir. Dörtlü Takrir'in Meclis tarafından reddedilmesi üzerine basın yoluyla seslerini duyurmaya çalışan Takrir sahiplerinden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesinde hükümete yönelik olumsuz yönde olan eleştiri yazılarından dolayı partiden ihraç edilmiştir. Celal Bayar buna bir tepki olarak partiden istifa ederken, kısa bir süre sonra Refik Koraltan'ın da arkadaşlarına verdiği destekten dolayı partiden ihracı gerçekleşmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dörtlü Takrircilerin muhalefetlerini ayrı bir parti kurarak yapmalarını istemiş ve “*Bunu parti içerisinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler*”⁴ demiştir. Nitekim kanun görüşmelerine yapılan muhalefet, ardından verilen önerge ve İnönü'nün desteği Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ile sonuçlanmıştır. Böylece Türkiye'de önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası ve son olarak 1945 yılında Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi ile denemeleri yapılmış olan çok partili hayat girişimleri 7 Ocak 1946 yılında DP'nin kuruluşu ile başarıya ulaşmıştır. Bu da DP'yi Türk siyasi tarihi açısından son derece önemli bir yere oturtmuştur.

DP olmasaydı çok partili yaşam elbette farklı bir parti ve farklı siyasilerce yine gerçekleşecekti. Fakat bunda ne denli bir başarı sağlanırdı? Aynı şekilde Türkiye çok partili hayata daha geç bir tarihte geçse ne olurdu? İsmail Cem'in: “*Eğer Türkiye 1950'de çok partili sisteme geçmemiş olsaydı, günümüz köylüsünün çok daha büyük bir kesiti hala yola ve elektriğe kavuşmamış olurdu. Köylerin içine kapanıklığı ve yüzlerce yıllık terk edilmişliği, daha uzun yıllar sürerdi. Bir bakıma demokrasi, sıradan köylünün kendini adamdan saydırtmasıdır; 1946'da eline geçirdiği ve ürününe aldığı fiyattan, köyüne*

⁴ İsmet İnönü, **Defterler 1919-1973**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 318-320.

getirdiği okula kadar onun her alanda yararlandığı bir kozdur”⁵ sözleri bu sorulara en iyi şekilde cevap olmuştur.

Çok partili hayata geçişin ardından siyasal rekabete girişen CHP ve DP seçmene hitap edecek yeni kimlikler edinmeye çalışmıştır. İnönü, artık “Milli Şef” ya da “Değişmez Genel Başkan” olmadığını ilan ederek liberal bir kimlik kazandırmaya çalıştığı partisini yenilemiş ve DP tam anlamıyla örgütlenmeden erken bir genel seçim yapılmasına karar vermiştir. Bundan da önce, dört ay sonra yapılması gereken belediye seçimleri erkene alınmış ve seçim tarihi olarak 26 Mayıs 1946 saptanmıştır. DP’liler kendi aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra erkene alma kararını eleştirerek belediye seçimlerine katılmayacaklarını açıklamıştır. Seçimlere tek parti olarak katılan CHP, bağımsızların kazandığı az sayıda yer hariç tüm belediyeleri almış fakat seçimlere katılım oranı da bir hayli düşük olmuştur.

CHP yönetimi, erken seçim politikasını genel seçimler için de sürdürmüş ve 1947 genel seçimi 1946 yılının Temmuz ayına alınmıştır. DP’liler seçimlere katılmama kararının partileri için sakıncalı olacağını düşünerek 1946 seçimlerine katılma kararı almıştır.⁶ Bunun üzerine hükümet seçim sisteminde delegeler vasıtasıyla iki kademeli oy pusulası yerine, doğrudan oy kullanılması doğrultusunda değişiklik yapmıştır. CHP ayrıca, üniversite idarelerine özerklik tanımış ve basın kanununu liberalleştirmiştir.⁷ Yapılan bu değişikliklerle CHP’nin amacı ılımlı bir siyaset uyguladığını seçmene göstermek olmuştur. 21 Temmuz 1946 yılında yapılan seçimde 66 üyelik kazanan DP’liler seçim sonuçlarına uzun yıllar itiraz etmiş, kendilerinin aslında daha fazla oy aldıklarını iddia etmiştir. DP’lilerin bu iddiaları doğru muydu bilinemez fakat itirazları bir yönden haklı yönde olmuştur. Zira bu seçimler tek dereceli yapılmış ama yargı denetimi olmamıştır. Ayrıca oylar açık oy-gizli tasnif şeklinde kullanılmıştır. Yani açık verilen oyların sayımı gizli yapılmıştır.⁸

1949 yılında ikinci Hasan Saka Hükümeti’nin 14 Ocak’ta istifa etmesi üzerine, Şemsettin Günaltay yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Günaltay Hükümeti döneminde hükümet-muhalefet ilişkilerinde bir yumuşama olmuş ve iktidar muhalefetin özellikle seçim yasası konusundaki taleplerini dikkate almaya başlamıştır. Bunun bir

⁵ İsmail Cem, *Geçiş Dönemi Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 18.

⁶ Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 518-520.

⁷ *Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye*, Cilt 4, Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 237.

⁸ Öymen, *a.g.e.*, s. 534.

neticesi olarak 16 Şubat 1950’de TBMM’de kabul edilen seçim yasasına göre; tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla serbest seçim yapılması, sandık kurullarında siyasal parti temsilcilerinin bulunabilmesi, gizli oy-açık sayım ilkesinin uygulanması ve seçimlerin adli denetim altında yapılması sağlanmıştır. Ancak muhalefetin itirazlarına rağmen seçim sistemi için çoğunluk yöntemi⁹ kabul edilmiştir. Yeni seçim yasasının kabul edilmesinin ardından 8. Dönem TBMM 24 Mart’ta dağılmış ve genel seçimin 14 Mayıs 1950’de yapılacağı ilan edilmiştir.

14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimlere halk %89,3 gibi yüksek bir oranla katılım sağlamıştır. Seçim sonuçlarına göre, DP oyların %53,3’ünü alırken, CHP %39,9 gibi bir oranla seçimi tamamlamıştır. Bu durumda 487 üyeli Mecliste DP 408, CHP 69, Bağımsızlar ise 10 milletvekili çıkarmıştır.¹⁰ Böylece DP, Türkiye’nin ilk ve döneminin tek partisi olan CHP’yi geride bırakarak bir ilke imza atmış, tek başına iktidara gelmiş ve çok partili hayata geçiş süreci aslında bu seçimle tamamlanmıştır.

İsmet İnönü çok partili yönetimi desteklemiş, 14 Mayıs 1950 seçimleri dürüst ve özgür bir şekilde yapılmış ve İnönü bu seçimler sonucunda iktidarı DP’ye teslim etmiştir. Bu durum İnönü’yü demokrasi kahramanı yapmış, hatta Türkiye’ye demokrasinin gelmesinin İnönü sayesinde olduğu ileri sürülmüştür. Çetin Yetkin’e göre ise İnönü 14 Mayıs 1950 seçimlerini dürüst bir şekilde yapmak zorundaydı. Çünkü bu gerçekleşmediği takdirde ordu yönetime el koyacaktı ve İnönü’nün ordu içerisindeki hareketlenmelerden habersiz olması beklenemezdi. Kaldı ki İnönü’nün Sanayi Bakanı Muammer Erten’e söylediği ve Cumhuriyet’te gazeteci Mustafa Ekmekçi’nin yayınladığı sözleri bu iddiayı kanıtlar nitelikte olmuştu. İnönü; “...bütün organlarda gücümü kaybetmişim. Ordunun üst kademesinde de huzursuzluk başlamıştı ”¹¹ açıklamasında bulunmuştur.

1950 genel seçimlerinden sonra Türkiye ve TBMM, daha önce hiç görülmemiş bir tablo ile karşı karşıya kalmıştır. Artık Meclisi alışılmış simalar yerine köy çocukları, esnaf, tüccar gibi her tabakadan halk doldurmuştur. Bu Meclis’te eskiden olduğu gibi profesörler, ilim adamları ve generaller çoğunlukta olmamış, ilk defa olarak bir Erzurum Mebusu ayağı çarıklı olarak kürsüye çıkmıştır. %70’i köylü olan bir memlekette bu durum halk için son

⁹ Çoğunluk Yöntemi, bir seçim bölgesinde en yüksek oyu alan parti listesinin kazanmasıdır.

¹⁰ TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011.

¹¹ Yetkin, a.g.e., s. 585,586.

derece mutluluk verici bir sonuçtur. Zira köylünün derdine, köylerin yol ve su sorununa ancak böyle bir Meclis çare olabilirdi.¹²

1950-1954 yılları arasında DP halkın ekonomisini düzeltmeye çalışmış ve ılımlı bir siyaset gözetmiştir. En büyük önceliği köylü vatandaş olan DP iktidarında halk umutlu ve refah içerisinde olmuştur. Ekonomide devletçiliğe karşı olan DP hükümeti, bu yıllarda özel sektörün önünü açmıştır. Tekin Erer'e göre değişen bu durum CHP zamanında ana caddelere bile zor çıkabilen köylüyü DP kanadına yaklaştırmıştır. Kaldı ki 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimler CHP'ye bir darbe daha indirmiştir. Bu seçimlere halkın %88,6'lık bir katılım oranı olmuş, 541 üyeli Mecliste Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 21, CHP 30 milletvekili çıkarırken, DP 490 milletvekili çıkararak 1950 seçimlerindeki oyunu arttırmıştır.¹³ Bu durum CHP kanadında ise çözümlere ve istifalara sebebiyet vermiştir.¹⁴

DP'nin konumu 1954 yılındaki seçim zaferinden sonra kötüleşmiş, partililer zamanla verdiği vaatleri unutmuş ve eleştirileri görmezden gelmeye başlamıştır. Örneğin, DP muhalefetteyken tek parti döneminde tanınmayan grev hakkını tanıyacağı vaadiyle işçi sınıfının desteğini kazanmıştır. Ancak daha sonra Menderes'e bu söz hatırlatıldığında "Türkiye'de grev mi olurmuş? Önce biraz iktisadi ilerleme sağlayalım da bu konuyu sonra düşünerüz" şeklinde cevap vermiştir. Diğer yandan her zaman ordudan yana bir şüphesi olan DP hükümeti İnönü'ye sadık olduğunu düşündüğü ordunun üst kademelerindeki bazı isimleri emekliğe sevk ederek yerlerine sadık DP'lileri getirmiş, bazı vali ve bürokratlar içinde aynı uygulamaya gitmiştir.¹⁵ Sonrasında başlayan ekonomik sıkıntılar ise DP'nin iktidarı kaybetme endişesi ile sert politika uygulamasına sebep olmuş, parti, muhalefet yıllarında çok yakındığı antidemokratik yollara kendi başvurmaya başlamıştır. Örneğin kendi politikasını benimseyen gazeteleri kayırıp, diğerlerini sindirmeye çalışmış ve Hüseyin Cahit Yalçın, Metin Toker, Şinasi Nahit, Bedii Faik gibi birçok gazeteciyi hapis cezası ile yargılamıştır.

1954-1957 döneminin bir başka olayı da, muhalefete destek veren illerin bölünmesi olmuştur. Osman Bölükbaşı'nın seçim bölgesi olan Kırşehir ili ilçe yapılarak yeni oluşturulan Nevşehir'e bağlanmış, İnönü'nün seçim bölgesi olan Malatya ili ikiye

¹² Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, 1. Cilt, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963, s. 270.

¹³ **TÜİK**, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011.

¹⁴ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 45-48.

¹⁵ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 141,142.

bölünmüş ve Adıyaman il yapılmıştır.¹⁶ Bunun yanında Halkevlerine ait malların CHP bünyesinden hazineye devredilmesi, ardından Halkevleri'nin kapatılması ve sonrasında CHP'nin mallarına el koyulmasına dair bir kanun çıkarılmıştır.¹⁷ Yine aynı dönem yaşanan bir diğer hadise ise laikliğe aykırı politika yürütüldüğü gerekçesi ile Millet Partisi'nin kapatılması olmuştur.¹⁸

1957 seçimleri bu atmosferde gerçekleşmiş, seçimlerde DP hükümeti yine iktidara gelmiş fakat hem halkın seçimlere katılımı hem de DP'nin oyları oldukça düşmüştür. Yapılan bu seçime katılım oranı %76,6 olmuş, 610 üyeli Mecliste DP 419 milletvekili çıkarırken CHP 173 milletvekili çıkararak oylarını arttırmıştır.¹⁹

Seçim sonrasında yaşanan önemli hadiselerden biri, ekonomik bir bunalım yaşayan Türk hükümetinin başka türlü dış borç alma olasılığı olmadığı için IMF ve Dünya Bankası'nın dayatmasını kabul etmek zorunda kalmasıdır. Buna bağlı olarak, 4 Ağustos 1958'de bir devalüasyon yapılarak dolar 2.80 TL'den 9 TL'ye çıkarılmıştır. Bu yaşananlar ve 1957 seçimlerinde CHP'nin yükselişe geçmesi bir sonraki seçimde DP'nin seçimi kaybedeceği ihtimalini göstermiştir. Bütün bunlar DP hükümetinin sert ve baskıcı bir politika uygulamasına neden olurken, bu sonuca bir neden daha eklenmiştir. Bu neden 14 Temmuz 1958'de yaşanan Irak Devrimi'dir. Türk hükümeti bu devrimden çok etkilenmiş, aynı olayın Türkiye'de de yaşanılacağından çekinmiş ve baskısını daha da arttırmıştır.²⁰ Bütün bu nedenler hükümeti her geçen gün biraz daha yanlışla itmiştir.

1959 yılının Ocak ayında toplanan CHP'nin 14. Kurultayı "*İlk Hedefler Beyannamesi*" adı altında bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname partizanlığın kaldırılması, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu'nun faaliyete geçmesi, memurların mahkemeye başvurma hakkının tanınması; basın özgürlüğünün anayasa güvencesine alınması, üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şûrası'nın kurulması, sosyal adalet kavramının anayasaya girmesi gibi maddeleri içermiştir.

¹⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s. 62,63.

¹⁷ "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, 16 Aralık 1953, Sayı: 8584, Kabul Tarihi: 14.12.1953, Kanun No: 6195.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1953.

¹⁹ **TÜİK**, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011.; Kalan 18 milletvekili sayısı CMP ve Hürriyet Partisi arasında bölünmüştür. 1946-1957 yılları arasında yapılan seçimler Liste Usulü Çoğunluk Sistemi'ne göre yapılmıştır. Bu sisteme göre, her bir seçim çevresi için partiler kendi milletvekili listelerini hazırlamış ve böylece bir bölgede en yüksek oyu alan partinin listesi kazanmıştır. Türkiye'de uygulanması esnasında her il bir seçim çevresi olarak kabul edilmiştir. Bu sisteme büyük partilere daha fazla avantaj sağladığı yönünde eleştiriler yapılmıştır.; <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41981590>.

²⁰ Akşin, **a.g.e.**, s. 253,254.

1960 yılına gelindiğinde iktidar muhalefeti ihtilal kışkırtıcılığıyla, muhalefet ise iktidarı istibdat yönetimi uygulamakla suçlamıştır. DP hükümeti CHP'nin yurt gezilerine mani olmaya çalışmış ve radyo kullanımını muhalefet aleyhine kısıtlamıştır. Başbakan Adnan Menderes her gittiği yerde muhalefetin ordu ile birlik olup kendilerine bir darbe yapacaklarına dair konuşmalar yapmıştır.²¹

²¹ **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s.185,186.

BİRİNCİ BÖLÜM: 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ

Siyasi gerginliğin giderek tırmandığı 1960 yılında DP ve CHP karşılıklı suçlamalarda bulunmuş; DP, CHP'nin usulsüz siyaset yaptığı ve bazı basın organlarının da onlara destek verdiği yönündeki iddiasıyla, TBMM bünyesinde 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurmuştur. Bu komisyon hem siyasi faaliyetlere, hem de basına yasaklama getirmiştir.²² İnönü, DP'nin çıkardığı bu yasanın insan haklarına aykırı olduğunu belirtmiş ve belli koşullarda ihtilalin milletler için meşru bir hak olduğunu vurgulayarak “sizi ben dahi kurtaramam” diye uyarıda bulunmuştur. İnönü 27 Nisan 1960 tarihli bu ünlü konuşmasından dolayı 12 oturum toplantılara katılmama cezası almıştır. Çıkarılan yasa ve İnönü'ye verilen oturum cezası, tepkilere ve öğrenci olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan olaylarda pek çok öğrenci tutuklanmış, yaralanmış, hatta Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden bir öğrenci ile İstanbul Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz hayatını kaybetmiştir.²³

Tarihler 27 Mayıs 1960'ı gösterdiğinde beklenen darbe gerçekleşmiş ve on yıl süren DP hükümeti ordunun yönetime el koymasıyla son bulmuştur. “Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) memleketin idaresini ele almıştır” bildirisinde yönetimi ele alma gerekçeleri ordu tarafından; “*Bu hareketi silahlı kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş durumdadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir.*”²⁴ ifadeleriyle açıklamıştır. Cemal Gürsel saat 16.00'da radyodan halka seslendiği konuşmasında DP iktidarını ağır bir dille eleştirilmiş ancak tek amacın demokratik bir nizam kurmak olduğunu hassasiyetle yinelemiştir.²⁵ 27 Mayıs 1960 İhtilali'nde darbeyi gerçekleştiren subaylar asıl amaçlarının ne olduğunu defaatle anlatarak halkı ikna etme yoluna gitmiş, bunu yaparken de medyayı bir araç olarak kullanmıştır. Fakat darbeyi meşrulaştırarak halkın desteğini almak için kullanılan basının, istenilen etkiyi yaratmakta yetersiz kaldığı

²² Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, s. 184-187.

²³ Kamil Karavelioğlu, Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Güner Yayınları, İstanbul 2007, s. 68.

²⁴ Enver Ziya Karal, 27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu, MEB Yayınları, İstanbul 1960, s. 15,16.

²⁵ Ümit Özdağ, Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 243-246.

darbe sonrası yapılan seçimlerde halkın DP çizgisinde olan partilere verdiği destekten anlaşılmaktadır.

TSK, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren, yalnızca dış savunma ile ilgilenmemiş aynı zamanda kurduğu rejimin bekçiliğini yaparak istisnai bir yetkiye sahip olmuştur. Bu durum tek parti yıllarında pek aşikâr değilse de 1946'dan sonraki çok partili hayatta gün yüzüne çıkmış ve ordunun kendine biçtiği Cumhuriyetin vasisi rolü bağlamında siyasi gündem denetlenmiştir.²⁶ Öncelikle DP hükümeti daha az devletçilik, daha az laiklik, daha çok demokrasi anlayışından yana olmuş ve bu durum eski seçkinleri rahatsız etmiştir. Ümit Cizre'ye göre darbe, Kemalist devrimin temellendiği seçkinli yapıyı yeniden yaratmaya yönelik olmuştur.²⁷ Nitekim ordunun önemli bir parçasını Kemalist seçkinlerin oluşturduğu düşünülürse darbenin mantığı daha iyi anlaşılacaktır. Ordudaki bu durum insanların yaşamına da sirayet etmiş, örneğin, İmam Hatip lisesinde okuyan bir öğrenciyle, öğretmen okulunda okuyan biri çok farklı hayat görüşüne sahip olmuştur. Toplumsal ve siyasal bu bölünmede, CHP modern ve laik yaşamın temsilcisi iken, DP tarikatçılık ile suçlanmıştır. İlber Ortaylı'ya göre, iki partinin de aynı kökten gelerek, aynı zihniyeti taşıyor olduğu gerçeği unutulmuştur. Ortaylı bu düşüncesini, istimlaklar sırasında Mimar Sinan eseri beş mescidin yıkıldığından şikâyet edenlere, Adnan Menderes'in "*Cami mi yok, şehrin medeni bir imarı yapılıyor*"²⁸ şeklinde verdiği cevabını örnek olarak göstermiştir.

Cemal Madanoğlu darbenin nedenini CHP Milletvekili Suphi Baykam'ın oğlu Bedri Baykam ile gerçekleştirdiği söyleşide şu şekilde anlatmıştır: "*DP kitle desteğine sahip olduğu için artık orduyu ikinci plana atmış ve baskı altına almış durumdaydı. DP partizanlığı artık orduyu iyice sıkıştırmaya başlamıştı. Komutanlar biraz kıpırdayacak olsa, yerleri değiştiriliyor, geri hizmete atanıyordu.*"²⁹ Suphi Baykam, DP'nin iktidar yıllarında tarikatçıların Atatürk heykellerini yıktığını, DP'nin ise bu kesimin sempatisini sürdürmek amacıyla duruma sessiz kaldığını iddia etmiştir.³⁰ Atatürk heykellerine yönelik

²⁶ **Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye**, Cilt 4, s. 315.

²⁷ **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, s. 321,322.

²⁸ İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 112.

²⁹ Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, s. 197.

³⁰ Baykam, **a.g.e.**, s. 58.

yapılan bu saldırılar sonucunda ise Atatürk'e hakaret eden veya heykellerine zarar verenlerin cezalandırılmasına yönelik bir kanun çıkarılmıştır.³¹

CHP Milletvekili Turgut Göle'nin iddialarına göre ise DP, CHP bir yere kongre için gittiğinde partililere “bütün pencereler, kapılar kapanacak” diyerek, sadece 20-30 kişiye küçük bir odada kongre yapmasına izin vermiştir.³² DP'yi eleştiren yazıları ile bilinen ve aynı zamanda İsmet İnönü'nün damadı olan gazeteci Metin Toker, askeri cuntanın 27 Mayıs'ı uzun bir zaman zarfında planladığı yönündeki iddialara, ordunun bir buçuk sene içerisinde parlamentoyu kurup çekildiğini hatırlatarak, bu kadar uzun hazırlıktan sonra gitmelerinin iddialarla örtüşmediğine dikkat çekmiştir. Toker, sözlerini: *“Hatta bırakmama taraftarları çıktığı zaman, onları aralarından tasfiye edip memleketten sürdüler”*³³ ifadeleriyle de desteklemiştir.

1.1. Milli Birlik Komitesi ve 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 günü darbeyi gerçekleştiren subaylar ülkede huzur ve güven ortamı sağlandıktan sonra, yönetimi yeniden sivil idareye bırakacaklarını söylemiştir. Fakat bundan önce 11 Haziran 1960'da olağanüstü yetkilere sahip Milli Birlik Komitesi (MBK) kurulmuştur. MBK'nın meşruiyeti 12 Haziran 1960 tarih ve 1 numaralı kanun ile ilan edilmiştir. Bu kanuna göre, DP'nin meşruiyetini kaybettiği açıklanırken, 1924 Anayasası'nın bazı hükümleri kaldırılmış, bazı hükümleri ise değiştirilmiştir.³⁴ 38 subaydan oluşan MBK'nın başkanlığına ise Cemal Gürsel getirilmiştir. Bunun yanı sıra, Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Başkumandanlık görevleri de MBK tarafından yine Gürsel'e verilmiştir. Gürsel aynı gün asker ve sivillerden oluşan bakanlar listesini ilan

³¹ **Madde 1:** Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Bu suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır.; “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 31 Temmuz 1951, Sayı: 7872, Kabul Tarihi: 25.07.1951, Kanun No: 5816.

³² Baykam, **a.g.e.**, s. 112.; DP bu dönemde muhalefetin siyasi faaliyetlerini kısıtlayıcı bir takım tedbirler almış ve bu amaçla bir de kanun çıkartmıştır.; “Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 30 Haziran 1956, Sayı: 9346, Kanun No: 6761, Kabul Tarihi: 27 Haziran 1956.

³³ Baykam, **a.g.e.**, s. 282.

³⁴ “1924 tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun”, **Resmi Gazete**, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, Kabul Tarihi: 12 Haziran 1960, Kanun No: 1.

etmiş,³⁵ Ragıp Gümüşpala Genelkurmay Başkanlığına, Cevdet Sunay da Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştır.³⁶

MBK, 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra yeni bir hükümet iş başına gelene kadar on yedi ay görevde kalmış, bu süre zarfında Türkiye açısından çok önemli hadiseler yaşanmıştır. Öncelikle orduyu gençleştirme ve hiyerarşik düzenin temini amacıyla, 3 Ağustos 1960 tarih ve 42 sayılı kanun gereğince, görevlerinde yirmi beş yılı dolduran 235 general ve amiral, sonrasında ise 5000 subay emekliye sevk edilmiştir.³⁷ Yapılan bu tasfiyelerin orduyu gençleştirme hareketinin bir bölümü olmasının dışında, aynı zamanda MBK'nın Silahlı Kuvvetler üzerindeki otoritesini meşrulaştırma amacına da hizmet etmiştir.³⁸ Yine bu amaç doğrultusunda MBK tarafından Milli Birlik ruhunu bozmaya matuf faaliyetleri önlemek için gereken yerlerde geniş yetkilere sahip İnkılâp Mahkemeleri kurulmuştur. Askeri veya sivil üç yargıç ve savcıdan oluşan mahkeme, geçici hükümet süresince faaliyette bulunacaktır. Fakat 4 Ağustos 1960'da kurulan bu mahkemeler faaliyete geçmemiştir.³⁹ Yapılan bu tasfiyelerde general ve amirallerden başlanmasının ise bazı nedenleri olmuştur.⁴⁰

27 Mayıs'ın ardından MBK tarafından Silahlı Kuvvetlerden sonra sıra üniversitelerdeki nizamla gelmiştir. Nitekim Komite tarafından çıkarılan kanunlar gereğince yaşanan bir diğer hadise, 147 öğretim üyesinin görevlerinden alınması olmuştur.

³⁵ Cemil Koçak, **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 16.

³⁶ **Vatan**, 4 Haziran 1960.

³⁷ “5434 Sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanununa Ek Geçici Kanun”, **Resmi Gazete**, 5 Ağustos 1960, Sayı: 10570, Kabul Tarihi: 2 Ağustos 1960, Kanun No: 42.

³⁸ **Milliyet**, 4 Ağustos 1960.

³⁹ “İnkılâp Mahkemeleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 22 Ağustos 1960, Sayı: 10584, Kabul Tarihi: 18 Ağustos 1960, Kanun No: 62.; **Akşam**, 4 Ağustos 1960.

⁴⁰ Öncelikle 27 Mayıs'ı hazırlayan, gerçekleştiren ve komiteyi oluşturan subaylar, yüzbaşılardan başlamak üzere, ağırlıklı alt ve orta rütbelilerden oluşmuştur. General ve amiraller ise ilk etapta durumu kabullenmenin yanında bir kızgınlığa kapılmış ve komite ile aralarında bir sürtüşme yaşanmıştır. General ve amirallerin DP iktidarına karşı bir tavır almamaları ise MBK'yı kızdırmıştır. Bunun yanında general ve amiral sayısında bir fazlalıkta bulunmamıştır. Özdağ, **a.g.e.**, s. 301.; Ordu da yapılan tasfiyeleri Dündar Seyhan: “*Esas olan düşünce, Silahlı Kuvvetlerin o günkü kadrolarına göre lüzumlu miktar ve vasıfta olanları belli ederek niteliklerine göre gerektikleri yerlerde kullanmak, geriye kalanları, ordu kadar önem taşıyan sivil sektörde ihtisaslarına uygun olarak görevlendirmek*” şeklinde açıklamıştır. Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 103.; Nitekim daha sonraları emekli edilen general ve subaylar Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU) adı altında birleşmiştir. Küskün ve potansiyel muhalif bir gruptan meydana gelen bu topluluk, oluşacak muhalefetin önlenmesi amacıyla MBK'nın yakinen ilgilenmesine sebebiyet vermiştir. Bunun bir sonucu olarak 1960 yılının Kasım ayında emekli edilen bu isimlerden isteyenlerin öğretmenlik ya da yetiştirme yurtlarında müdürlük yapabilmelerine dair bir kanun daha çıkarılmıştır. “42 Sayılı Kanun Gereğince Emekliye Ayrılan Subaylardan İsteklilerin Öğretmenliğe Alınması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 14 Kasım 1960, Sayı: 10654, Kabul Tarihi: 9 Kasım 1960, Kanun No: 125.

28 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 114 sayılı yasa ile üniversitelerde görevli bulunan öğretim üyelerinin bazıları affedilirken, bazılarının ise görev yerleri değiştirilmiştir. Ancak 147’ler Olayı olarak adlandırılan ve aynı yasaya göre görevden alınan bu isimler altı ay içerisinde başka bir göreve atanmadıkları takdirde emekli edilecektir.⁴¹

Bu süreçte yaşanan diğer bir gelişme ise, MBK içerisinde meydana gelen 14’ler Olayı olmuştur. Alparslan Türkeş ve 13 arkadaşı, yeni anayasanın Kurucu Meclis’in çatısı altında hazırlanmasına karşı çıkmış, sivil yönetim için acele edilmemesini istemiştir.⁴² Fakat darbenin gerçekleşmesinin ardından MBK tarafından yönetimin yeniden sivil bir idareye bırakılacağına dair söz verilmiştir. Ayrıca bu durum için ihtilale başlamadan önce dört prensip üzerinde anlaşılmıştır. Darbenin ardından İstanbul’da birinci ordu merkezinde yapılan basın toplantısında ihtilalin faal elemanlarından Binbaşı Ahmet Yıldız ve Yarbay Orhan Kabibay bu dört prensibi; hiçbir siyasi partiyi desteklememek, harekâta kan dökmek, yapılacak hür bir seçimle ortaya çıkacak milli iradeye iktidarı devrederek tekrar orduda vazifelerinin başına dönmek ve son olarak dış bağlantılara sadık kalmak şeklinde açıklamıştır.⁴³

Farklı yönde olan bu iki görüş ordunun bölünmesine sebebiyet vermiştir. Birinci görüş, yani iktidarı devretmek isteyenler halka iktidarın kısa zamanda devredileceğine dair bir söz verildiğini söylemiştir. Verilen sözün arkasında durmak isteyen bu görüş sahipleri, iktidarlarının halka dayanmadığını, halka dayanmayan iktidarların ise uzun süreli olmayacağını iddia etmiştir. Yapılacak reformların ardından iktidarı devretmek isteyenler, bunun için yeterli tecrübelerinin olmadığını düşünmüştür. Buna mukabil iktidarın hemen

⁴¹“Üniversiteler Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun”, **Resmi Gazete**, 28 Ekim 1960, Sayı 10641, Kabul Tarihi: 27 Ekim 1960, Kanun No: 114.; Bu dönemde Komite, yasama görevini aldığından, çıkarılan kanunlar devlet başkanına gitmeden önce Orhan Erkanlı’ya gelmiş, onun imzalamasının ardından da Gürsel’e ulaştırılmıştır. İlk etapta Erkanlı’ya gelen liste 147 isimden fazla iken onun bazı isimleri silmesi neticesinde görevden alınan öğretim üyelerinin sayısı azaltılmıştır. Üç ay süren bir araştırmanın ardından listedeki isimler, MBK’nın duydukları ve kendilerine ulaşan bilgiler neticesinde hazırlanmıştır. Birçok değerli ilim adamına haksızlık edildiğini ve bazı kişilerinde layık olmadıkları halde görevde bırakıldığını söyleyen Erkanlı: “*Her türlü kanaate, inaniş a taarruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı kürtçü diye, namaza gidenleri gerici diye, kitabı olanları çalmıştır, olmayanları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edenleri laubali diye, kızlarla fazla ilgilenenleri ahlaksız diye damgalıyorduk*” itirafında bulunmuştur. Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 45,46.

⁴²Walter F. Weiker, **Amerikalı, Fransız ve Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali**, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967, s. 34,35.

⁴³Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi: Türkiye’de Parti Kavga ları**, 2. Cilt, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963, s. 437,438.

devredilmesine karşı olan ve 14'ler olarak adlandırılan grupta yer alanlara göre ise, verilen bir sözden ötürü amaçlarından vazgeçmemek gereklidir. Halka dayanmayan iktidarlar için Fransa'daki De Gaulle örneğini veren 14'ler, ihtilalin bir fırsat olarak değerlendirilmesini istemiştir. Çünkü parti iktidarları oy kaygısıyla hareket ederken memleket sorunlarını temelden ele almayacaktır. Oysa Türkiye'de var olan şekli demokrasiden, gerçek demokrasiye geçiş için şartları olgunlaştırmak gerekmektedir. 14'lere göre, sivil idare için acele edilirse, DP yeniden teşkilatlanma şansı yakalayacaktır.⁴⁴

Bu görüş farkı üzerine 14'ler, 13 Kasım 1960'da MBK'dan tasfiye edilmiş ve emekliye sevk edilerek yurtdışına gönderilmiştir. Gürsel, komitedeki fikir ayrılıklarının millete endişe ve itimatsızlık yarattığını söylemiş ve 14'ler haberiyle birlikte MBK'nın feshedildiği de duyurulmuştur. Ardından Gürsel, halkın kaygılarını gidermek için hemen 22 üyeli yeni bir MBK kurarak aynı ilkelerle çalışılacağını ve anayasanın kabul edilmesini izleyecek seçimle normal düzene döneceğini açıklamıştır.⁴⁵

MBK'nın ilk faaliyeti yeni bir anayasa hazırlamak olmuş, bu amaçla anayasa hukukçularından oluşan bir komisyon kurulmuştur.⁴⁶ Bu komisyonun hazırladığı anayasa taslağının incelenmesi için Kurucu Meclis'e ihtiyaç duyulmuş ve böylece 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı yasa ile bu Meclisin kurulmasına karar verilmiştir.⁴⁷ Yeni anayasa dört buçuk ayda hazırlanarak Kurucu Meclisten geçmiş ancak yürürlüğe girmesi için halk oylamasına gerek duyulmuştur. Böylece bu dönemde pek çok ilki yaşayan Türkiye, ilk defa bir referanduma gitmiştir.⁴⁸ 9 Temmuz 1961'de vatandaşın onayına sunulan yeni anayasa, halkın %60,4'ü tarafından kabul edilmiştir. Referandumda yeni anayasaya hayır oyu verilmesi yönünde propaganda yapan tek parti AP olmasına karşın %39,4'lük bir kesimin oyu hayır olmuştur. Hayır oyu kullananların sayısı kentlere nazaran kırsal kesimde

⁴⁴ Erkanlı, **a.g.e.** s. 136-139.

⁴⁵ **Milliyet**, 14 Kasım 1960.

⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, 9 Mart 1961, S. Sayısı: 35, Karar No:27, s. 86,87.; Enver Ziya Karal'ın başkanlığını yaptığı bu komisyonda; Tarık Zafer Tunaya, Muammer Aksoy, Nurettin Ardıçoğlu, Doğan Avcıoğlu, Coşkun Kırca, Mümin Küley, Münici Kapani, Ragıp Sarıca, Amil Artus, Bahri Savcı, Celal Sait Siren, Turan Güneş, Sadık Aldoğan, Mümtaz Soysal, Ragıp Sarıca, Cafer Tüzel, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Abdülhak Kemal Yörük, Hazım Dağlı ve Emin Paksüt, gibi isimler yer almıştır.

⁴⁷ "1924 tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun", Kabul Tarihi: 13 Aralık 1960, Kanun No: 157, **Resmi Gazete**, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682; Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s.120.

⁴⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 375.

daha yüksek bir orana ulaşmıştır.⁴⁹ Hayır oylarının hayli yüksek olmasının nedeni halkın anayasaya değil de, askeri idareye ve yapılan darbeye bir tepkisi olarak değerlendirilmiştir. Kurucu Meclis 21 Temmuz 1961’de, seçimlerin 15 Ekim 1961’de yapılması ve partilerin 10 Eylül 1961’de seçim propagandalarına başlamalarına izin verilmesi yönünde oybirliği ile karar almıştır.⁵⁰

1961 Anayasası, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini ve bunları sağlayacak bütün pratik malzemeyi getiren ilk anayasamız olmuştur. 1924 Anayasası da kanunların yasaya aykırı olamayacaklarını bildirmiş ve böylece anayasanın üstünlüğü ilkesini dile getirmiştir. Fakat ne yasama ne de bir başka organ ve kuruluş için anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı kuralı yer almamıştır. Millet adına egemenlik hakkını kullanan tek organ olan TBMM’nin işlemlerinin yargı yoluyla denetlenmesi de söz konusu olmamıştır. Kısacası 1961 Anayasası’na kadarki zamanda Türk anayasal hayatı Meclisin üstünlüğüne dayanırken, 1961 yılından itibaren anayasanın üstünlüğü ilkesi benimsenmiştir. Bu iki sistem arasındaki fark anayasaların yapıldığı dönemlerin temel sorunları ile ilgili olmuştur. 1924 Anayasası hazırlandığı sıradaki ana sorun ulusal devletin kurulması, toplumun yeniden biçimlendirilmesi, çağdaşlaşma ve radikal reformlar olmuştur. 1961’de ise temel sorun siyasal demokrasinin kurulup korunması olmuştur. Bülent Tanör’e göre iki anayasa arasındaki farklardan biri de 1924 Anayasası’nı yapan güç iktidarda kalacağını bilirken, 1961 Anayasası’nı yaratanlar iktidarda kalmayacağını farkında olmuş ve bu bilinçle hareket etmiştir.⁵¹ 1961 Anayasası ile güçler birliği ilkesi son bulmuş, yeni anayasa; güçler ayrılığı (yasama, yürütme ve yargı gücü ayrılığı) görüşüne göre hazırlanmıştır. Yasanın öngördüğü yasama gücünden biri Cumhuriyet Senatosu, bir diğeri de Millet Meclisi olmuştur. Çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek ve karara bağlamak üzere Anayasa Mahkemesi kurulurken, yürütmenin ve yönetimin tüm eylem ve kararları ise Danıştay denetimine verilmiştir.⁵²

Bu değişiklikler yapılırken, bir yandan da DP’liler için Yassıada yargılamaları başlamış, bu yargılamalar için de 12 Haziran 1960 tarih ve 1 numaralı kanun gereğince Yüksek Adalet Divanı (YAD) kurulmuştur. YAD, özel bir mahkeme olup, MBK tarafından

⁴⁹ Bener Karakartal, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1984, Cilt 38, Sayı 3-4, s. 175.

⁵⁰ Referandumda olumsuz oy kullanan illerin başında Sakarya, Denizli, Bolu, Aydın, Zonguldak, Bursa, Çorum, Samsun, İzmir, Kütahya ve Manisa gelmiştir. Nedim Yalansız, **Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, Buke Kitapları, İstanbul 2006, s. 42-44.

⁵¹ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, Beta Basım ve Yayım, İstanbul 1986, s. 19-21.

⁵² Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 260.

seçilen bir başkan, sekiz asli ve altı yedek üyeden oluşmuştur.⁵³ Yargılanan sanıkların sorumlulukları araştırılarak YAD'a verilip verilmeyeceğine Yüksek Soruşturma Kurulu karar vermiştir. Tabi ki bu kurulun üyeleri de yine MBK tarafından belirlenmiştir. Yani darbeyi gerçekleştirenler, yargılamayı da kendileri yapacaktır.⁵⁴

Yassıada yargılamaları 14 Eylül 1960'tan, kararların okunduğu 15 Eylül 1961 tarihine kadar, 11 ay 1 gün sürmüştür. YAD Başkanlığını Salim Başol yürütmüş, Başol'un bulunmadığı zamanlarda ise üyelere Selman Yörük, Ferruh Adalı ve Abdullah Üner ona vekalet etmiştir. Başsavcı olarak ise Ömer Altay Egesel'in bulunduğu mahkemelerde beşi gizli olmak üzere 287 celsede, 592 sanık yargılanmıştır.⁵⁵ Sanıklar kararın ilan edildiği 15 Eylül 1961 gününde, saat 09.45'teki karar oturumuna 23 grup halinde getirilmiş, bunlar arasında rahatsızlığından dolayı Menderes yer almamıştır. Uzun süren yargılamalarda Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a anayasayı ihlal suçlamasıyla idam kararları verilmiştir.⁵⁶ Bayar'ın ilerleyen yaşından dolayı idam kararı müebbet hapse çevrilmiş, ayrıca 29 Eylül 1961'de 17 dakikalık bir duruşmanın ardından Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından DP kapatılmıştır.⁵⁷ Zorlu ve Polatkan'ın idamları 16 Eylül 1961 günü,⁵⁸ Menderes'in idam hükmü ise sağlık problemlerinden dolayı 17 Eylül 1961 günü İmralı'da gerçekleşmiştir.⁵⁹

1.2. 15 Ekim 1961 Seçimleri

TSK darbeyi gerçekleştirdiği gün söylediği “yönetim sivil iradeye bırakılacaktır” sözüne sadık kalarak genel seçimlerin 15 Ekim 1961 günü yapılması kararını vermiştir. 12 Ocak 1961'de siyasi partilerin faaliyetlerine İçişleri Bakanı Muharrem Kızıloğlu'nun yayımladığı bildiriye göre şartlı olarak izin verilmiştir. Buna göre DP aynı isim altında yeniden kurulamayacak ve DP'liler siyaset yapamayacaktır. Bu dönemde siyasi faaliyet

⁵³ Madde 6. Sakıt Reiscumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılama üzere bir Yüksek Adalet Divanı kurulur.; “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun”, **Resmi Gazete**, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, Kabul Tarihi: 12 Haziran 1960, Kanun No: 1.

⁵⁴ Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 344.

⁵⁵ Ayşe Hür, **Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi-I İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 206.

⁵⁶ Hür, **a.g.e.**, s. 213. Yassıada yargılamaları sonucunda gerçekleşen üç idam dışında 47 kişi beraat ederken, 348 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.

⁵⁷ **Yeni Asır**, 30 Eylül 1960.

⁵⁸ **Yeni İstanbul**, 16 Eylül 1961.

⁵⁹ **Hürriyet**, 18 Eylül 1961.

yürüten partiler arasında CHP, Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Memleketçi Parti, Düstur Partisi, Güven Partisi ve Millete Hizmet Partisi gibi partiler yer almıştır. Bunların çoğu kısa ömürlü olmuş, daha çok CHP, AP, CKMP ve YTP ön plana çıkmıştır.⁶⁰ Bunlardan Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) temelini oluşturan ve Osman Bölükbaşı önderliğinde kurulan CKMP, 1946-1960 döneminde varlığını sürdürerek, Menderes-Bayar ikilisine karşı bir muhalefet sürdürmüştür.⁶¹

AP ise DP'nin kapatılmasının ardından merkez sağda oluşan boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuş ve parti genel başkanlığına da Ragıp Gümüşpala getirilmiştir.⁶² Genelkurmay Başkanlığı yapan Orgeneral Ragıp Gümüşpala, 27 Mayıs sonrası ordudaki büyük tasfiyeler sırasında emekliye sevk edilince, İzmir'de bir parti kurma hazırlıklarına başlamıştır. Tevfik Çavdar'a göre bu hazırlıklardan ötürü AP'nin kuruluşu bu döneme, yani 1960 Ağustos ayının ortalarına kadar geriye götürmek mümkündür. Gümüşpala başkanlığında 11 Şubat 1961'de kurulan AP, parti programıyla DP'nin devamı niteliğinde kurulduğunu belli etmiş, üstelik anayasa referandumuna "hayır da hayır vardır" diyerek bunu açıkça ortaya da koymuştur. Partide birçok DP'li yakınlarının aday ilan edilmesi de bu durumu pekiştirmiştir.⁶³

27 Mayıs'ın ardından merkez sağda kurulan bir diğer parti, kuruluşunda Gürsel'in de etkisinin olduğu YTP olmuştur. 13 Şubat 1961 günü kurulan ve Genel Başkanlığını Ekrem Alican'ın üstlendiği YTP'ye, Gürsel'in destek vermesi partinin lehine gelişen bir durum olmuştur. Eski DP ve Hürriyet Partisi (HP) Milletvekili olan ve bu nedenle bu kitlenin desteğini alan Alican, önce 24 Aralık 1960'da Maliye Bakanlığı görevinden istifa etmiştir.⁶⁴ YTP'nin siyasi kadrosunun önemli bir bölümünü Menderes ve Bayar'ın

⁶⁰Hanife Kuru, "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1998, Cilt 3, Sayı 8, s. 247.

⁶¹Çavdar, **a.g.e.**, s. 111.

⁶²Türk Silahlı Kuvvetlerinin 11. Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Ragıp Gümüşpala, 1916 yılında orduya katılmış ve I. Dünya Harbi'nde Galiciya ve Filistin Cephelerinde savaşmıştır. Filistin Cephesi'nde iken, 2 Ekim 1918 tarihinde esir düşmüş, 6 Ekim 1920 tarihine kadar Seydibeşir Esir Kampı/İskenderiye'de esaret hayatı yaşamıştır. Esaret dönüşü 13 Aralık 1920'de Millî Orduya katılmış ve Kurtuluş Savaşı'nda Kütahya-Eskişehir, Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruza iştirak etmiştir. 27 Mayıs müdahalesinden sonra 6 Haziran 1960 tarihinde atandığı Genelkurmay Başkanlığı görevinden 2 Ağustos 1960 tarihinde emekliye ayrılmıştır.; Halit Kaya, "Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, Ankara 2014, s. 9-11.

⁶³Çavdar, **a.g.e.**, s. 112.

⁶⁴**Milliyet**, 25 Aralık 1960.; On kişiden oluşan YTP kurucu listesinde Alican dışında; Raif Aybar, İrfan Aksu, Aydın Yalçın, Hasan Kangal, Hikmet Belbez, Esat Eğilmez, Sırrı Öktem, Mithat San ve Cahit Talas gibi isimler yer almıştır.; **Milliyet**, 14 Şubat 1961.

çizgisine karşı olan kişiler oluşturmuş,⁶⁵ bu sebeple ordu tarafından partinin 27 Mayıs’a karşı bir hareketi de beklenmemiştir.

15 Ekim 1961 seçimleri yeni anayasanın kabulünün ardından yapılan ilk seçim olmuş, bu seçimde Türkiye’de ilk kez olarak nispi temsil sistemi uygulanmıştır. Nispi temsil sistemlerinden Çevre Barajlı d’Hondt Sistemi’nin uygulandığı ilk ve tek seçim de bu seçim olmuştur. Buna göre, özel yasalardaki çevre ayırmaları saklı kalmak şartıyla, seçimlerde her il bir seçim çevresidir. Böylece seçime katılan tüm siyasi partiler Meclise girmiştir. Bu seçimde 1961 Anayasası’nın 67. Maddesi gereğince milletvekili sayısı 450’ye düşürülmüştür.⁶⁶ Bunun nedeni her yıl artan nüfusla orantılı olarak Meclis üyelerinin sayısını arttırmamaktır.⁶⁷ Ayrıca 1961 Anayasası’nın kabul ettiği bir yenilik olarak bu seçim çift Meclisi kurmak için yapılmıştır. Yani vatandaş ilk kez hem milletvekili hem de senatörlük için ayrı ayrı oy kullanmıştır.

Seçimlerde halk %81,4 gibi yüksek bir katılım sağlamıştır. Cumhuriyet Senatosu seçim sonuçlarına göre AP 71, CHP 36, YTP 27 ve CKMP 16 senatör çıkarmıştır.⁶⁸ Milletvekili seçim sonuçlarına göre ise 450 üyeli Mecliste CHP 173, AP 158, YTP 65 ve CKMP 54 rakamına ulaşmıştır.⁶⁹ 1961 genel seçim sonuçlarına göre DP çizgisinde olan AP’nin senato da birinci, Mecliste ise ikinci parti olarak seçilmesi 27 Mayıs askeri darbesinin halk nazarında onay görmediğini göstermiştir.

1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 21-24 Ekim 1961 Protokolleri

15 Ekim 1961 genel seçim sonuçları herkes tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çünkü sonuçlar için genel beklenti CHP’nin tek başına iktidara geleceği yönündeyken, DP’nin oyları AP, YTP ve CKMP arasında paylaşılmış, durum böyle olunca koalisyon düşüncesi herkes tarafından konuşulmaya başlanmıştır. Hatta Başbakan isimleri dahi zikredilmiş, koalisyon kurulursa CHP’nin önderliğinde kurulacağı düşünüldüğünden, Başbakanlık için CHP’den Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal ve Turhan Feyzioğlu’nun

⁶⁵ Cevdet Aykan, **Demokratik Süreç ve Anılar (1946-2000)**, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2007, s. 187.

⁶⁶ **Madde 67:** Millet Meclisi, genel oyla seçilen dört yüz elli milletvekilinden kuruludur.; **Resmi Gazete**, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961, Kanun No: 334.

⁶⁷ TBMM Kütüphane ve Dökümantasyon Müdürlüğü Yayınları, **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar**, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 98.

⁶⁸ Servet Armağan, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Ocak 1967, Cilt 33, Sayı 3-4, s. 82-84.

⁶⁹ **TÜİK**, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011.

isimleri geçmiştir. İnönü'nün Başbakan olma olasılığına karşı bu isimleri özellikle AP çizgisinde olan gazeteler gündeme getirmiş ve konuyu, partililer asker başvekil istemiyor başlığıyla manşete taşımıştır.⁷⁰ AP, YTP ve CKMP kendi aralarında bir koalisyon kurulmasına olumlu yaklaşırken, CHP ile bir koalisyon olumsuz karşılanmış, CHP ise YTP ile kurulacak bir koalisyona sıcak bakmıştır.

Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Cumhurbaşkanlığı seçimleri gündeme gelmiş ve adaylık için Cemal Gürsel ve Ali Fuat Başgil'in isimleri geçmiştir. AP'nin genel seçimlerde sağladığı beklenmeyen başarı cumhurbaşkanının da AP'li bir isim olması arzusunu doğurmuş, bu doğrultuda AP grubunda aday olarak Başgil'in ismi konuşulmaya başlanmıştır.⁷¹ Ancak AP, YTP ve CKMP'nin büyük çoğunluğu Başgil'i destekleme niyetindeyken, AP lideri Ragıp Gümüşpala, Başgil'in adaylığına karşı çıkmıştır. Gümüşpala, Gürsel'e karşı Başgil'in aday gösterilmesinin ortamı 27 Mayıs öncesine götüreceğini düşünmüştür. Kaldı ki Gümüşpala bu endişesinde haksız da sayılmamıştır. Çünkü ordunun cumhurbaşkanı olarak görmek istediği isim Gürsel olmuştur. Bu sırada yurtdışında bulunan ve ordudaki vaziyetten habersiz olan Başgil'e herkesin hatta ordunun bile kendisini beklediği yönünde haberler ulaştırılmıştır. Ancak gerçek bunun tam tersi yönde ilerlemiştir. Öyle ki ordu tarafından Başgil'in cumhurbaşkanı seçilmesi halinde Ankara'dan uzaklaştırılacağı araca kadar her şey hazırlanmıştır. Ankara'ya gelmesinin ardından Sıtkı Ulay tarafından başbakanlığa davet edilmiş olan Başgil'e burada vaziyet anlatılmıştır. Ertesi gün ordu tarafından Başgil'in Ankara'dan ayrıldığı haberi alınmış ve mesele böylece kapanmıştır.⁷²

Bu olaylar yaşanırken 21 Ekim 1961 günü Yıldız'daki Kara Harp Akademisi'nde 10 general ve amiral ile 28 albayın katıldığı büyük bir toplantı yapılmış, toplantıda seçim sonuçları değerlendirilerek durumun müdahaleyi gerektirdiğine karar verilmiş ve verilen bu karar bir tutanakla tespit edilmiştir. 21 Ekim Protokolü olarak adlandırılan bu tutanağın ilk maddesinde; "Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplantısından evvel duruma müdahale edecektir" denmiştir. Ayrıca protokolde bütün siyasi partilerin ve MBK'nın feshedileceği ve alınan bu kararların tatbikinin 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne ertelendiği ifade edilmiştir. Protokol ordu içerisinde değerlendirilmiş, havacı subaylardan Halim Menteş müdahale

⁷⁰ **Hürriyet**, 20 Ekim 1961.

⁷¹ **Akis**, 23 Ekim 1961, Cilt 22, Sayı 382, s. 16.

⁷² Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına 27 Mayıs 1960**, At Matbaası, İstanbul 1968, s. 229-232.

etmeden önce siyasi partilerin anlaşmalarının beklenmesini ve bir anlaşma sağlanmadığı takdirde müdahalenin gerçekleştirilmesi yönünde görüş bildirmiştir.⁷³ Bu protokolün nedeni gayet açıktır. 27 Mayıs'ın muhatabı olan DP'nin devamı niteliğinde olan partilerin 1961 genel seçimlerinde bu kadar oy almasını ordu beklememiştir. Zira bu durumda 27 Mayıs'ın da bir anlamı kalmamıştır. Ayrıca bu partilerin Millet Meclisi'nde çoğunluğu oluşturması 27 Mayıs hareketine karşı halkın da bir cevabı olmuştur.

SKB'nin 21 Ekim protokolü MBK'yı hemen harekete geçirmiştir. 24 Ekim'de Gürsel, siyasi parti liderleri ve kuvvet komutanlarıyla Çankaya'da bir toplantı düzenlemiş ve toplantı sonunda Çankaya Protokolü adıyla anılan bir bildiri imzalanmıştır. Buna göre siyasal partiler 27 Mayıs'a karşı çıkmayacak, anayasaya aykırı bir tutum içine girmeyecek ve Yassıada mahkûmlarına af meselesini dile getirmeyecektir.⁷⁴ Çankaya Protokolünü imzalamadıkları takdirde askerin yönetime yeniden bir müdahalede bulunacağını bilen parti liderleri bu protokolü imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Gürsel'in müdahalesi ile belki de yeni bir darbenin daha önüne geçilmiş ve MBK'nın 24 Ekim Çankaya Protokolü, SKB'nin 21 Ekim Protokolüne galip gelmiştir.

Askerin müdahalesinin önlenmesinin ardından sıra Cumhurbaşkanı seçimine gelmiştir. 26 Ekim 1961 günü yapılan oylama sonucu tek aday olan Gürsel, 607 oydan 434'ünü alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimde ayrıca üç çekimser ve 156 boş pusula çıkmıştır.⁷⁵ Ardından yine uzun tartışmalardan sonra Suat Hayri Ürgüplü Senato başkanlığına, Fuat Sirmen Millet Meclisi başkanlığına seçilmiş ve CHP-AP koalisyonunu kurması için İnönü'ye hükümeti kurma görevi verilmiştir.⁷⁶ Kurtul Altuğ'a göre aslında Gürsel'in aklındaki Başbakan adayı YTP Genel Başkanı olan Ekrem Alican olmuş, onu, o günkü koşullar içerisinde daha ılımlı olarak görmüş, İnönü'nün Başbakanlığının kendi kudretine gölge düşüreceğinden kuşku duymuştur. Oysa İnönü Başbakan olduktan sonra Gürsel'e fazlasıyla saygı duymuştur.⁷⁷

⁷³ Yalansız, **a.g.e.**, s. 51-54.

⁷⁴ **Milliyet**, 25 Ekim 1961.

⁷⁵ **Hürriyet**, 27 Ekim 1961.

⁷⁶ **Milliyet**, 29 Ekim 1961.

⁷⁷ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'ın 12 Mart'a**, Koza Yayınları, İstanbul 1976, s. 226,227.

İKİNCİ BÖLÜM: CHP-AP KOALİSYONU

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hükümeti kurma görevini İsmet İnönü'ye vermesi son derece yerinde bir karar olmuş, bu durum Silahlı Kuvvetler Birliği'nden gelebilecek bir müdahaleyi de ertelemiştir. Zira ordu ile İnönü arasındaki ilişkiler iyi olmakla birlikte, İnönü yapılacak olası bir askeri müdahaleye de karşı duruş sergilemiştir. Nitekim 23 Ekim 1961 Pazartesi tarihli günlüğünde bu durumu; "*Ordu Meclisi feshettiğini açıklayacakmış. Karşı koyacağım*"⁷⁸ sözleriyle ifade etmiştir. Bunun yanında Türkiye önce çok partili hayat, ardından 27 Mayıs ve son olarak da karma hükümeti kurma düşüncesi ile çok farklı günler geçirmiştir. Bu sebeple başbakan olacak kişinin deneyimlerine belki de her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca seçim sonuçlarına göre Millet Meclisinde en fazla oyu alan parti de İnönü'nün partisi olan CHP olmuştur.

İnönü'ye hükümeti kurma görevi 10 Kasım 1961 tarihinde verilmiştir. Partilerin onun yönetiminde çalışmak istememesi ise İnönü açısından bu görevin zorlayıcı yanı olmuştur. Hemen hükümeti kurma girişimlerine başlayan İnönü, koalisyon ortaklığını AP'ye önermiştir. Aslında AP'den önce diğer partilere de ortaklık önerilmiş fakat bu partiler geleceğe yönelik yatırımlar yapmak için bu teklifi reddetmiştir. AP'liler uzun tartışmaların ardından askerin müdahale ihtimali ve biraz da Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın ikna çabaları neticesinde koalisyon ortaklığını kabul etmiştir.⁷⁹ Böylece 20 Kasım 1961'de Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti ve MBK'nın deyimiyle "İkinci Cumhuriyet" in birinci kabinesi kurulmuştur.⁸⁰ Yeni hükümette kabine her partiye 11 bakanlık olmak üzere iki parti arasında eşit şekilde bölünmüştür. Feroz Ahmad'a göre bu kabinenin en büyük eksiği Gümüşpala olmuştur. Zira İnönü Gümüşpala'yı kabinde yer almaya ikna edememiştir. Oysa Gümüşpalalı bir kabine koalisyonun konumu siyasi açıdan daha güçlü olmakla birlikte, AP'nin Bakanlar Kurulu'na bağlılığı da tam olacaktır.⁸¹

20 Kasım 1961'de kurulan koalisyon hükümeti 2 Aralık 1961'de güvenoyu almış, durumun normalleşme yoluna girmesi üzerine İstanbul ve Ankara'daki sıkıyönetim kaldırılmıştır. Hükümet programı; planlı kalkınma, özel teşebbüsün desteklenmesi, enflasyon ve işsizlikle mücadele, toprak reformunun uygulanması, yabancı sermayenin

⁷⁸ İnönü, **a.g.e.**, s. 609.

⁷⁹ Tevfik Çavdar, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 8. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2091.

⁸⁰ **Tercüman**, 21 Kasım 1961.

⁸¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 2015, s. 216.

desteklenmesi ve dış politikada önceki anlaşmalara sadık kalınması maddelerini içermiştir.⁸² İnönü tarafından Millet Meclisi'nde okunan hükümet programının hedefi hürriyet nizamı içerisinde hızlı bir kalkınma olarak anlatılmıştır. Asayiş ve huzurun ön planda tutulduğu programı okuyan İnönü, af konusuna da değinmiş ve memleketin huzura kavuşması halinde düşük yönetim suçlularının affedileceğini duyurmuştur. Bu konuda ikiye bölünen memlekette ise bir kısım vatandaş ülkedeki huzuru affa bağlarken, bir kısım vatandaş da 27 Mayıs'tan bu kadar kısa bir zaman sonra affın konuşulmasını doğru bulmamıştır. Nadir Nadi'ye göre af konusunda baştan birtakım tavizler vererek esnek ve anlayışlı bir politika yürüteceği anlaşılan koalisyon hükümetinin yürümesinin pek kolay olmayacağı belli olmuştur.⁸³ Nitekim Nadi'nin de dediği gibi koalisyonun ilerleyişi hiç de kolay olmamıştır.

Öncelikle hükümet çok zor bir dönemde ve zor şartlar altında kurulmuştur. Ayrıca karma bir hükümet olması ve iki partinin ideolojik farklılığı başlı başına bir zorluk teşkil etmiştir. Buna rağmen kurulan koalisyon, AP'nin lehine olmuş, parti bir yandan istediği af olayını gündeme getirirken, diğer yandan da DP'nin devamını sağlamıştır. Ancak AP'nin artarak devam eden af ısrarı koalisyonun yürümesine imkân bırakmamış, bu durum orduda yeniden bir hareketlenmeye sebebiyet vermiştir. Ordu, AP'li bir koalisyonu bile sıcak karşılamazken, bir de eski DP'lilere af konusunun gündeme gelmesi, üstelik partinin bu baskıları sonucunda hapisanelerden bazı salıverilmelerin yaşanması yeni bir ordu-sivil bunalımına sebep olmuştur.

DP'lilere yönelik bu af tartışmaları bazı olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 31 Aralık 1961'de vefat eden Yassıada mahkûmlarından DP'li eski Bayındırlık ve Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin 2 Ocak 1962 günü yapılan cenaze töreninde eski DP'lilerin affını isteyen bir topluluk polisle çatışmaya girmiştir.⁸⁴ Yaşanılan bu olaylar karma hükümetin bir müdahale tehdidiyle karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiş, fakat Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay her ne kadar ortaya çıkan koalisyon tablosundan hoşnut olmasa da, parlamenter işleyişe karşı bir müdahalenin karşısında durmuştur. Sunay 19 Ocak 1962 günü yüksek rütbeli pek çok subayın katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Yapılan toplantıda Kara Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir, Jandarma Okulu Komutanı Necati Ünsalan ve bazı komutanlar askeri müdahalenin kaçınılmaz

⁸² **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 581.

⁸³ Nadir Nadi, "Program Üzerine", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1962.

⁸⁴ Feroz Ahmad, Turgay Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınları, Ankara 1976, s. 243.; **Akis**, 8 Ocak 1962, Yıl 2, Cilt 23, Sayı 393, s. 8,9.

olduğunu savunurken, Sunay bu isimlere karşı çıkmıştır. Aydemir ile SKB arasındaki ayrışma ilk olarak bu noktada ortaya çıkmıştır. 9 Şubat 1962’de İstanbul Balmumcu’da bir başka toplantı daha yapılmış, toplantıya katılan 57 general ve albaydan 37’si, 28 Şubat’a kadar bir müdahalenin gerçekleşmesi gerektiğine dair bir protokol imzalamıştır. İstanbul Cuntası adı verilen bu grup, imzalanan protokol gereğince 15 Ekim 1961 seçim sonuçlarının tanınmamasını isteyen bir muhtırayı genelkurmay başkanına vermiş, Sunay ise protokolü onaylamayarak durumdan İnönü’yü haberdar etmiştir. Sunay 19 Şubat 1962 günü yaptığı bir başka toplantıda ise ancak İnönü vefat eder veya çekilirse protokolün uygulanmasına onay verebileceğini söylemiştir. Bu kararlı tutumun ardından İstanbul grubu, protokolü uygulamaktan vazgeçmiş ve 20 Şubat 1962 günü başlatılan atama ve gözaltılarla SKB’den tasfiye edilmiştir.⁸⁵

2.1. Birinci Koalisyon Döneminde Yaşanan Gelişmeler

2.1.1. Talat Aydemir’in Darbe Girişimi (22 Şubat 1962)

Ordu içerisinde güçlü ve etkili bir asker olan Albay Talat Aydemir, 27 Mayıs darbesi sırasında MBK dışında bırakılmış ancak darbe idaresi onu Kore’deki görevinden döner dönmez Kara Harp Okulu Kurmay Başkanı ve hemen ardından okul komutanı görevlerine getirmiştir. 20 Şubat 1962’de yürütülen atama ve gözaltılarla SKB tasfiye edilince, Aydemir ve yakın arkadaşları kendi başlarına hareket etmeye karar vermiştir. Gürsel’in cumhurbaşkanı, Sunay’ın ise genelkurmay başkanı olmasının ardından parlamenter rejime geçilmesine engel olacak girişimlerden vazgeçilmiştir. Fakat bu gelişmeyi engellemek isteyenler arasında sadece Albaylar Cuntası kalmış, cuntanın başını ise Aydemir çekmiştir.⁸⁶

Aydemir’e göre, 20 Şubat 1962 günü saat 19.00’da Başbakanlıkta çalışan bir arkadaşı evine yazılı bir not bırakmış ve tutuklanacağına dair kendisini uyarmıştır. Notta yazılana

⁸⁵Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 102,103.; “İstanbul Cuntası” adı verilen bu oluşumun içinde, 1. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural, İstanbul Askeri Valisi Korgeneral Refik Tulga, Tuğgeneral Faruk Gürler ve Tuğgeneral Faruk Güventürk, Albay Talat Aydemir, Albay Selçuk Atakan, Albay Necati Ünsalan, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Abdurrahman Doruk gibi isimler yer almıştır. Protokolü bizzat Aydemir’in 1963 darbe girişiminden sonra idam kararı verilen Kurmay Yarbay Osman Deniz kaleme almış, Aydemir ise protokole sonradan katılmıştır.

⁸⁶ Aydın ve Taşkın, **a.g.e.**, s. 112.

göre, Menderes'in idamının MBK'nın değil, Aydemir ve arkadaşlarının hatası olduğu iddia edilecek ve Aydemir, AP tarafından linç edilmek üzere halka teslim edilecektir. Aynı gece Aydemir, üniversiteli bir genç tarafından havacı komutanların 13 Kasım harekâtı gibi bir harekât hazırladıklarını, başta Mithat Ceylan'ın olduğu üç kurmay subayın üniversiteye giderek "Size silah dağıtsak, Harp Okulu'nun yapacağı bir ihtilale karşı durur musunuz?" diye sorduğunu öğrenmiştir. Ayrıca Milliyet gazetesi muhabiri Mete Akyol, Aydemir'in tevkif edildiğine dair haber aldıklarını söylemiş ve doğruluğunu teyit etmek için kendisini telefonla aramıştır. Aydemir üst üste aldığı bu üç haberin o gece bir şeyler olacağına dair emareler olduğunu düşünmüş ve bu düşüncesinde de yanılmamıştır.⁸⁷ O gece Aydemir'in bir darbe girişiminde bulunacağına dair haber alan Sunay tarafından görevinden alınıp dört yıllık bir yurtdışı görevine verilen Aydemir, suçsuz olduğunu söyleyip itiraz etse de Sunay, görevden alınması konusunda Hava Kuvvetlerinin güçlü baskısı altında olduğu cevabını vermiştir.⁸⁸

22 Şubat Perşembe günü saat 11:00'da Jandarma Okulu Kumandanı Necati Ünsalan, Aydemir'e telefon ederek yanında Fevzi Arsin'in olduğunu, Hava Kuvvetleri'nin hatasını anlayarak özür dilediğini ve onu görmek istediğini söyleyerek ikiliyi görüştürmüştür. Aynı gün, bir gece evvel kumandanlarla Selçuk Atakan'ın görüşmesine dair karar alınmasına rağmen, emir subayı Aydemir'e telefon ederek Sunay'ın kendisini ve Alay Kumandanını yanına istediğini söylemiştir. Aydemir'in telefonla Atakan ile yaptığı durum değerlendirmesi sonucu, Atakan ve Alay Kumandanı Turgut Alpogut'un gitmesine yönelik karar alınmıştır. Bundan çok kısa bir süre sonra ise Atakan, Şükrü İlkin, Alpogut ve Tank

⁸⁷Talat Aydemir, **Hatıratım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 86.; Aydemir'in anılarına göre, 20 Şubat akşamı yanlış bir istihbarat neticesinde Hava Kuvvetleri Cuntası Sunay'a gelip "Bu gece saat 3'te Ankara'daki birlikler ihtilâl yapacaklardır. Siz bize resmen alarm verin. Biz hava kuvvetleri olarak alarma geçer, bu ihtilâli yerinde söndürürüz. Ankara'daki ihtilâle taraftar birlik komutanlarının hepsini toplarsınız" demiştir. Sunay'ın Hava Kuvvetlerini, Kara Kuvvetleri üzerinde kullanmak üzere alarma geçirmesi üzerine Ankara'da gerilim artmış ancak Aydemir'in duruma müdahalesi ile Harp Okulu yanlış bir işe kalkışmamıştır. İhbar üzerine Harp Okulu'na gelen Genelkurmay İkinci Başkanı Memduh Tağmaç, öğrencilerin uykuda olduğunu görerek geri dönmüştür. Kumanda Heyeti ise Harp Okulu'nun nizamiye kapısına kadar gelip durumu gözleriyle görmesinin ardından Tank Taburu'na gitmiştir. Sunay'ın, Kara Kuvvetlerine neden alarma geçtiklerine dair sorusuna, Tabur Kumandanı'ndan aldığı cevap ise şöyle olmuştur: "Albaylarımızı ve generallerimizi havacılar merkez kumandanlığında tevkif ettiler. Sizleri kurtarmaya geliyorduk paşam." Sunay, aldığı bu cevap üzerine ise hatasını anlamıştır.

⁸⁸Aydemir'e göre, 20 Şubat 1962 gecesi hazırlanan durumun tertipçileri; Hava Kuvvetleri Cuntası'ndan başta Kurmay Albay Halim Menteş, Albay Fevzi Arsin, Hava Kurmay Başkanı General Hüsnü Özkan, Binbaşı Avni Güler, Hava Kuvvetleri Kumandanı İrfan Tansel, Tabii Senatörlerden Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Ekrem Acuner, Fikret Kuytak, Rafet Aksoyoğlu, Şükran Özkaya (CHP'ye hizmet eden tabii senatörler) Başrolde İnönü, Turhan Feyzioğlu, İsmail Rüştü Aksal ve daha birçok CHP'liler olmuştur. Aydemir, **a.g.e.**, s. 90.

Taburu Kumandanı Yarbay Haldun tevkif edilmiştir. Aydemir bunun üzerine önce okulu ve civardaki kıtaları, daha sonrada saat 13.30'da İstanbul ve Sivas'taki birliklere de durumu bildirerek harekete geçirmiştir. Ancak ani bir harekette bulunmayarak, sadece başkentte olacakları izlemeleri hususunda sıkı talimat vermiş ve böylece darbe girişimi başlamıştır.⁸⁹

Harp Okulu'ndan şehre yayılan öğrenci taburları birçok yeri kontrol altına almış, radyoevi tutulmuş, tanklar aracılığıyla Kızılay ve bakanlıklar kuşatılmıştır. Bir grup asker Sunay'ın konutuna girmiş, Genelkurmay 2. Başkanı Korgeneral Memduh Tağmaç Genelkurmay binasına sığınmıştır. Meclis Muhafız Taburu, Polatlı Topçu Okulu ve Çubuk'taki 230. Piyade Alayı'nın şehre intikal eder etmez darbecilere katılması üzerine sabaha karşı Aydemir ve arkadaşları Ankara'ya hakim olmuştur. Darbenin gerçekleştiği sırada Çankaya Köşkü'nde toplantı halinde bulunan Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı Sunay ve Bakanlar Kurulu üyeleri, Binbaşı Fethi Gürcan'ın kuşatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Fakat bu arada Aydemir, darbenin gidişatını değiştirecek bir "hata" yapmıştır. Aydemir'in sağ kolu konumundaki Binbaşı Gürcan, Köşktekilere ne yapılacağını sormuş ve Aydemir tarafından bırakılmalarına dair cevap almıştır. Bunun üzerine İnönü derhal Esenboğa'daki vericiyi kullanarak radyodan kamuoyuna seslenmiştir. Halkı teskin eden İnönü'nün konuşmasının ardından hükümete bağlı birlikler kontrolü ele almıştır.⁹⁰ Sabah 07.30'da harekât tamamen bastırılmış, Aydemir ve arkadaşları ise gözaltına alınmıştır.⁹¹ İnönü, Aydemir'e kan dökülmeksizin harekâtı durdurup teslim olursa bir defaya mahsus hakkında bir işlem yapılmadan serbest bırakılacağını, Aydemir'in akrabası olan Ekrem Alican aracılığıyla bildirmiştir. İnönü'nün teklifini kabul ederek teslim olan Aydemir ve girişime katılan 21 subay emekliye sevk edilirken, 19 subayın görev yeri değiştirilmiştir. Millet Meclisi, İnönü'nün söz verdiği gibi, 30 Nisan 1962'de darbeye karışanların cezai kovuşturmayla uğramasını önleyecek bir yasayı kabul etmiştir. Aydemir'in darbe girişimine hükümet içinden Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in destek verdiğine inanan İnönü, Sarper'in istifasını istemiş ve istifanın ardından Dışişleri Bakanlığı'na Feridun Cemal Erkin getirilmiştir.⁹²

⁸⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s. 93.

⁹⁰ Aydın ve Taşkın, **a.g.e.**, s. 113,114.

⁹¹ **Milliyet**, 22 Şubat 1962.

⁹² **Milliyet**, 16 Mart 1962.

2.1.2. 3 Mart 1962 Tedbirler Kanunu

Talat Aydemir'in başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişiminin ardından parti liderleri ve hükümet üyelerinin katılımıyla 25 Şubat 1962 günü Başbakanlıkta bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda Ragıp Gümüşpala, Ekrem Alican, Osman Bölükbaşı, İsmail Rüştü Aksal ve Sahir Kurutluoğlu'ndan oluşan bir heyet Tedbirler Kanunu adıyla aşağıdaki kanun teklifini hazırlamıştır:

“1-Meşru nizama karşı girişilen son teşebbüs, demokratik rejimi koruyucu kuvvetlerin ve müesseselerin müşterek anlayış ve gayretleriyle önlenmiştir.

2-Kahraman ordumuzun gerçekleştirdiği 27 Mayıs İhtilali'nin meşruiyeti aleyhine girişilen açık ve kapalı her türlü tahrik ve tecavüzlerin ve anayasa nizamını bertaraf etmeye matuf hareket ve davranışların kesin olarak önlenmesi lazımdır.

3-Bu maksatla partilerüstü bir anlayış içinde gerekli esasları hazırlamak üzere, hükümet ve parti temsilcilerinden mürekkep bir komisyon teşkil edilmiştir.

4-Mutabık kalınacak esaslardan kanunlaşması gerekenler, partilerin yetkili organları tarafından kabul edildikten sonra TBMM'ye sunulacaktır.”⁹³

Bildirideki ilkeleri bir an evvel yaşama geçirmek üzere AP'den İhsan Köknel, Ferit Alpiskender, CKMP'den Hasan Dinçer, Nurettin Ardıçoğlu, CHP'den Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır, Hükümet temsilcisi olarak Basın-Yayın Bakanı Kamuran Evliyaoğlu ve CHP'li Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu'ndan oluşan komisyon hemen çalışmalara başlamıştır.⁹⁴

Tedbirler Kanunu olarak bilinen “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun” teklifi 3 Mart 1962 günü Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Bu kanun ile 27 Mayıs'a karşı bir harekete girişilmesi, 27 Mayıs'ı zedeleyecek şekilde Yüksek Adalet Divanı'nca verilen hükümlerin tenkit edilmesi, DP'li

⁹³ **Milliyet**, 26 Şubat 1962.

⁹⁴ Toplantıya AP'den Gümüşpala, Ferit Alpiskender, İhsan Köknel, CKMP'den Bölükbaşı, Fuat Arna, Hasan Dinçer, Hüseyin Ataman, Nurettin Ardıçoğlu; CHP'den İsmail Rüştü Aksal, Sahir Kurutluoğlu, Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt ve YTP'den Alican katılmıştır. Yalansız, **a.g.e.**, s. 96.

mahkûmların övülmesi ve kendilerine ait resim, hatırat ve röportajların yayınlanması yasaklanmıştır.⁹⁵

Kanun görüşmelerinde 22 Şubat 1962 günü Talat Aydemir ve arkadaşlarının yaptıkları darbe girişiminden dolayı bu isimlerin affı meselesi de gündeme gelmiştir. Yassıada mahkûmlarına siyasi af çıkarılması yönünde bir politika yürüten AP, bir yandan Tedbirler Kanunu'nu kabul ederken, bir yandan da 22 Şubatçıların affı meselesi ile karşı karşıya kalmıştır. AP'lilerin bu durumu seçmenine açıklaması mümkün olmadığından parti içerisinde tepkilere yol açan Tedbirler Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Tedbirler Kanunu, sadece AP'liler tarafından Takrir-i Sükûn olarak nitelendirilmemiş, partiler arası olduğu kadar partilerin kendi içinde de anlaşmazlıklara neden olmuştur.⁹⁶

Kanun teklifi üzerine yaptığı konuşmada CHP Milletvekili Kasım Gülek, ana meselelerimizi hallettikten sonra birtakım tedbirler alınmasının daha uygun olduğunu belirtmiş ve 22 Şubat hadisesi ile ilgili olarak New York Times gazetesinde yayınlanan bir yazıyı okumuştur; "Türkiye'de ihtilal bitmemiştir. Eğer Türkiye ekonomik ve sosyal sıhhatini düzeltmezse ihtilal bitmeyecektir. 22 Şubat'ın ihtarı şudur: Şimdiki hükümet, milletin ataletini sarsmaya muvaffak olmazsa ihtilal yine olacaktır." AP'li Gökhan Evliyaoğlu ise kanunun bir çeşit Takrir-i Sükûn devri açacağını belirterek söz, fikir ve basın özgürlüğünün sınırlandırılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Evliyaoğlu'nun yaptığı konuşma bazı AP, YTP ve CKMP'liler tarafından da alkışlanmıştır.⁹⁷

Görüldüğü gibi farklı görüş ve partilerden olunmasına rağmen bazı milletvekilleri kanun konusu hakkında aynı düşüncüyü savunmuş, bu sebeple büyük yankı yaratan Tedbirler Kanunu partilerden istifalara dahi neden olmuştur. Örneğin CHP Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, kanunun anayasaya aykırı olduğunu ve ortaya çıkan bu olumsuz şartlarda görevini yerine getiremeyeceğini belirterek milletvekilliğinden istifa etmiştir. Tüm bu itirazlara rağmen Tedbirler Kanunu, 5 Mart 1962 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Kanunun kabul edilmesinin ardından partiler içinde huzursuzluk artarken, muhalefet edenlerin partilerinden ayrılarak, bağımsızlar grubu oluşturacakları ileri sürülmüştür. Tartışmalar devam ederken, CHP Millet Meclisi Grubu, son beyanatları

⁹⁵ "Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 7 Mart 1962, Sayı: 11053, Kabul Tarihi: 5 Mart 1962, Kanun No: 38.

⁹⁶ **Yeni İstanbul**, 4 Mart 1962.

⁹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, 03.03.1962, 62. Birleşim, Cilt 4, Dönem 1, Toplantı 1, s. 19.

nedeniyle Kasım Gülek, Turgut Göle ve Asım Eren hakkında soruşturma açmaya karar vermiştir.⁹⁸

2.1.3. CHP-AP Koalisyonunun Çöküşü

22 Şubatçıların affına dair verdiği sözü tutmak isteyen İnönü, Tedbirler Kanunu'nun görüşüldüğü esnada bu konuyu da gündeme getirmiştir. Fakat konu, eski DP'lilerin affına dair politika yürüten AP'nin direnişine bir bahane yaratmıştır. AP'lilere göre İnönü, madem 22 Şubatçıları affedecekti, o halde Yassıada mahkûmlarını da affetmeliydi. O sıralarda İnönü'nün ne düşündüğünü Metin Toker'e soran Kurtul Altuğ'un, Toker'den aldığı cevaba göre İnönü, DP'lilere yönelik af kanununu zaten çıkaracaktır. Yassıada'dakilerin ömür boyu ceza çekmeyeceklerini söyleyen İnönü, yalnızca bu kanunun zamansız olduğunu düşünmüştür. Ayrıca af tartışmalarını kendi lehine çevirmek isteyen İnönü, bu anlaşmazlığı bahane göstererek başbakanlıktan ayrılmak ve yeni bir hükümet meydana getirmek istemiştir. Nitekim yaşanan olaylara ve ordudaki hareketliliğe bakıldığında, mevcut hükümetin yaşaması çok da mümkün görünmemiştir. AP'liler af konusunda diretirken, "İsmet Paşa nasıl olsa ülkeyi bırakmaz" sözüne sırtlarını dayamıştır. Ancak İnönü'nün Toker'e söylediği "Ben memleketi bırakmayacağım ki, onları bırakacağım" sözleri asıl amacın ne olduğunu daha da netleştirmiştir.⁹⁹

Hükümetin 22 Şubat'ın ardından olayın faillerini affetme hazırlıklarına başlaması, AP'nin bu askeri affa karşı, siyasal affı bir koşul olarak öne sürmesine neden olmuştur. Böylece başlayan af tartışmaları hükümetin kurulduğu günden itibaren yaşanan huzursuzluğu büsbütün arttırmıştır. Bu durum karşısında Genelkurmay Başkanı Sunay: *"Ordu affı ile diğerini karıştırmak çirkin harekettir. Bu, iyi niyetli insanların yaptığı şey değildir. İyi niyetli olmayanlar millet ile orduyu karşı karşıya getirmek istiyor"*¹⁰⁰ demiştir. Neticede İnönü, Meclis'e bir af tasarısı sunmuş ve 22 Şubatçıları 30 Nisan 1962 günü affedilmiştir. Affın ardından koalisyonun yürümesini istemeyen İnönü, 30 Mayıs 1962 günü CHP grup toplantısı düzenlemiş, uzun süren görüşmeler neticesinde partililerin büyük desteği ve alkışları eşliğinde hükümetten çekilme kararını bildirmiştir.¹⁰¹ İnönü'nün

⁹⁸ "Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 7 Mart 1962, Sayı: 11053, Kabul Tarihi: 5 Mart 1962, Kanun No: 38.; Yalansız, **a.g.e.**, s. 99.

⁹⁹ Altuğ, **a.g.e.** s. 311.

¹⁰⁰ Altuğ, **a.g.e.** s. 312.

¹⁰¹ **Hürriyet**, 31 Mayıs 1962.

istifasından AP sorumlu tutulurken, AP'li vekiller ise başbakanı bu kararından vazgeçirmek için uğraşmış¹⁰² fakat Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti böylece sona ermiştir.

İnönü istifa etse de Cumhurbaşkanı Gürsel, İkinci Koalisyon Hükümetini kurma görevini yine İnönü'ye vermiştir. İnönü'nün yeni hükümeti kurması ise ilkinden çok daha zor olmuştur. AP ile bir koalisyonda yer alamayacağını açıklayan İnönü, CKMP ve YTP ile yaptığı temaslardan ve Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı ile yaptığı uzun toplantıların ardından koalisyon hükümetini kuramayacağını Gürsel'e açıklamış ancak bir emrivaki ile karşı karşıya kalmıştır. Akşam geç saatlerde elliye yakın basın mensubunu evinin önünde gören İnönü, haberi onlardan almıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel, radyoda İnönü'yü göreve çağırdığını ve hükümeti kurmakla görevlendirdiğini açıklamıştır. Bütün vatandaşların önünde kendisine ağır bir sorumluluk yüklenen İnönü, hükümeti kurma görevini böylece kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁰³

¹⁰² **Tercüman**, 31 Mayıs 1962.

¹⁰³ Özdemir Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 2. Cilt, Nüve Matbaası, Ankara 1968, s. 68-70.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: CHP-YTP-CKMP-BAĞIMSIZLAR KOALİSYONU

Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümeti yine İnönü'nün başkanlığında, CHP-YTP-CKMP ve Bağımsızlardan oluşmuş ve 25 Haziran 1962'den, 2 Aralık 1963 tarihine kadar geçen süre zarfında görevde kalmıştır.¹⁰⁴ 24 Haziran 1962 günü başlayan yeni koalisyon hükümetini kurma çalışmaları gece geç saatlere kadar sürmüş, sabah 11'de Başbakanlıkta başlayan liderler toplantısı ise bir saatten fazla devam etmiştir. Toplantıdan çıkan siyasetçiler, basın mensuplarına bakanlıkların taksiminin hemen hemen tamamlandığını, fakat bunlarda bir değişiklik yapılmasının muhtemel olduğunu; hükümetin Pazartesi günü açıklanabileceğini söylemiştir.¹⁰⁵ 25 Haziran günü yeni karma hükümet protokolü saat 16.05'te imzalanmıştır. Protokolü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, CKMP Genel Başkan Vekili Hasan Dinçer ve Bağımsızlar adına Devlet Bakanı Necmi Ökten imzalamış, böylece Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümet, 12 CHP'li, 6 YTP'li, 4 CKMP'li ve 1'de bağımsızlardan olmak üzere 22 bakandan teşekkül etmiştir.¹⁰⁶

Yeni koalisyonun 2 Temmuz 1962 günü okunan programında “Hükümetimiz aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacaktır” denilmiş, 27 Mayıs'ın meşruluğu, ekonomide özel teşebbüs ile devlet sektörünün yan yana olacağı kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Hükümet programına göre, “*Son bir sene zarfında memleketin siyasi huzurunu zedelemiş olan siyasi af konusunun ise sarıh hudutlar içinde halledilmesi*”¹⁰⁸ kararlaştırılmıştır. Koalisyon kurulup güvenoyu alındıktan sonra hükümetin yaşaması için büyük çaba gösterilmiştir. Bilhassa YTP idarecileri, kendi partileri ve AP arasındaki bünye benzerliğinden dolayı son derece dikkatli adımlarla hareket etmiştir. İkinci koalisyon hükümeti bu şartlar altında büyük ümitlerle kurulmuş, ilk beş-altı aylık devre içindeki faaliyetleri oldukça verimli olmuş,¹⁰⁹ ancak zamanla siyasi bunalımlar başlamıştır.

¹⁰⁴ Nedim Yalansız, “1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik” **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 1996, s.3.

¹⁰⁵ **Bozkurt**, 24 Haziran 1962; Bozkurt gazetesi 26 Ekim 1951'de yayın hayatına başlamıştır. Lefkoşa'da Bozkurt Basımevi'nde çıkan gazetenin sahibi ve başyazarı Cemal Togan'dır. Önce haftalık, sonraları günlük yayımlanan gazete, 13 Ağustos 1988'de haftalık olarak yayın hayatını noktalamıştır.

¹⁰⁶ **Bozkurt**, 25 Haziran 1962.

¹⁰⁷ İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1965)**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 348,349.

¹⁰⁸ Arar, **a.g.e.**, s. 363.

¹⁰⁹ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Patisi'nin Mevkii**, 2. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 321,322.

Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümetinin karşılaştığı problemlerden ilki Celal Bayar'ın tahliyesi meselesi olmuştur.

3.1. İkinci Koalisyon Döneminde Yaşanan Gelişmeler

3.1.1. Celal Bayar'ın Geçici Tahliyesi

Yassıada mahkûmlarından cezaevinde tutuklu bulunan eski DP'liler arasında en çok gündeme gelen isim Celal Bayar olmuştur. Bayar, 27 Mayıs darbesinin ardından yapılan Yassıada yargılamalarında idam kararı verilen isimlerden olmuş ancak ilerleyen yaşından dolayı verilen idam kararı müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. Kayseri Cezaevi'nde bulunduğu sırada bağırsak kanaması, yüksek tansiyon ve kalp yetmezliği gibi rahatsızlıkları bulunan Bayar, devlet hastanesinde tedavi görmeyi kabul etmediği için cezaevi revirinde tedavi edilmiştir. Bayar'ın gazetelere de yansıyan bu durumu kamuoyunda endişelere yol açınca Ankara'ya götürülerek bir hastanede konsültasyon yapılması gündeme gelmiştir. Ankara'ya gitmeyi de kabul etmeyen Bayar, savcılığın Ankara'dan çağırdığı iki profesör tarafından 12 Mart 1963 günü cezaevinde tedavi edilmiştir. Profesörlerin raporunu inceleyen Kayseri Devlet Hastanesi sağlık kurulu, Bayar'ın cezasının altı ay ertelenmesine dair savcılığa bir rapor vermiş, raporun İstanbul Adli Tıp tarafından onaylanması halinde Bayar'ın tahliye edileceği açıklanmıştır. Nitekim raporu Adli Tıp'ın onaylaması üzerine Bayar, 22 Mart 1963 günü geçici olarak tahliye edilmiştir.¹¹⁰ İki doktor raporu bulunan Bayar'ın bu raporlara göre kalp ve damar sertliği rahatsızlıkları vardır. Adli Tıp Meclisi ilgilileri verilen rapora göre hareketli bir hayatın Bayar'ın sağlığı için çok tehlikeli olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹

Seksen yaşındaki eski Cumhurbaşkanı, 22 Mart 1963 günü sabah 08.22'de Kayseri Cezaevi'nden çıkarılmıştır. Kızı Nilüfer Gürsoy ve AP'li vekillerce karşılanan Bayar'a halkın büyük ilgi ve tezahüratı olmuştur. Kayseri'den Ankara'ya gidecek olan Bayar'ın kalacağı otele bomba konulduğu yönünde gelen ihbar üzerine oteli ve bineceği arabayı arayan polis bir tehlike olmadığını bildirmiştir. 1029 gün sonra tahliye edilen eski Cumhurbaşkanı bir de beyanat vermiştir. Bayar bu beyanatta: *“Sihhi sebeplerle, yani zindan hayatında kalbimden yaralandığım için, altı ay müddet ile beni serbest bıraktılar.*

¹¹⁰TRT Arşiv, Eski Yıllar 4. Bölüm, “22 Mart 1963 Celal Bayar'ın Tahliyesi” Adlı Belgesel <https://www.trtarsiv.com/izle/97525/22-mart-1962-celal-bayar-in-tahliyesi>.

¹¹¹ **Milliyet**, 25 Mart 1963.

Bunun bir kıymet ve değeri yoktur. Benim kadar ve belki benden daha fazla memlekete hizmet etmiş kıymetli arkadaşlarımı beton duvarlar arasında bıraktım. Şuanda bu hazin olayın tesiri altındayım. Son söz olarak, size şunu söyleyebilirim. Felaketli anımızda tesellimiz ve istinat noktamız büyük asil milletimin itimat ve muhabbeti olmuştur. Her zaman olduğu gibi, sevgili milletime minnettarım”¹¹² demiştir.

Kayseri’den Ankara’ya giden Bayar’ın sağlık kontrolleri burada da devam etmiştir. Ankara Hastanesi Sağlık Kurulu’nun verdiği rapora göre, hayatî bir tehlikesinin bulunmamasının yanında, hastalığının devamı süresinde tedavisinin hastane ya da bir revirde yapılması gerekmiştir.¹¹³ Ancak Bayar’ın geçici olan bu tahliyesi ülkede büyük olaylara sebebiyet vermiştir. 23 Mart’ı izleyen günlerde İstanbul ve Ankara’da üniversite öğrencileri tarafından yapılan yürüyüşlerde kanlı çarpışmalar meydana gelmiştir. 27 Mart 1963 günü Ankara’da çıkan olaylarda kendilerine Milliyetçi Gençlik adını verenlerle, üniversiteli bir grup arasında Zafer Anıtı önünde kanlı çarpışmalar meydana gelmiş, arbede esnasında biri ağır olmak üzere 30 kişi yaralanmıştır. Ordu ve polis güçleri her iki grubu ayırmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. İki grup Zafer Anıtı önünden AP Genel Merkezi’ne doğru yürümüş, merkez binası tahrip edilmiş, tabelaları indirilmiş ve evrakları yakılmıştır.¹¹⁴

Ankara Hastanesince verilen rapora göre tedavisine gözetim altında devam etmesi gereken Bayar ise hiçbir şikâyetinin olmadığı gibi tedaviye de ihtiyacının olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine ilgililer tedavi teklifinin reddedildiği konusunda bir tutanak hazırlayarak Bayar’a imzalatmıştır.¹¹⁵ Yedi aylık geçici tahliye sürecinin ardından tedavinin devamını reddeden Bayar, 5 Ekim 1963’te tekrar Kayseri Cezaevi’ne götürülmüştür.¹¹⁶

¹¹² **Hürriyet**, 23 Mart 1963.

¹¹³ **Milliyet**, 29 Mart 1963.

¹¹⁴ **Akşam**, 28 Mart 1963.

¹¹⁵ **Milliyet**, 8 Ekim 1963.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1963.

3.1.2. Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi

Kurulan ikinci koalisyon hükümeti güvenoyu aldıktan sonra Başbakan İsmet İnönü Meclis'te bir konuşma yapmıştır. Yaptığı konuşmasında İnönü: *“Ordu içinde bir avuç demokratik nizam aleyhtarı 22 Şubat'ta vahim bir tecrübeye teşebbüs etmişlerdir. Ordunun bütünü, sergüzeştçileri reddetmişti. Büyük Millet Meclisi, rejimi o kadar kuvvetli görmüştür ki, orduya olan güveninin delili olarak ve ordunun siyasetten kurtulması için gösterdiği gayreti kolaylaştırmak üzere, ağır suçları affetmeyi bile düşünmüştür. Hiç kimse buna muvaffak olamayacaktır. Aksine, şimdiye kadar ülkeyi anarşiye götürme teşebbüsüne girişenler nasıl perişan olarak çıkmışlarsa, bundan sonra daha da pişman olarak çıkacaklarıdır”* demiştir.

İnönü'nün yaptığı bu konuşmanın ardından Talat Aydemir 8 Temmuz 1962'de kendisine şu cevabı vermiştir: *“İnönü'nün beyanatındaki 22 Şubatçılarla ilgili hususları şiddetle reddederiz. Senelerden beri asla milletin hayrına işlememiş olduğunu bildiğimiz bir taktiğin sahibinin karşısında sergüzeştçi olarak damgalanıyorsak bu kolaylıkla kabul edeceğimiz bir sıfattır. Bu sebeple asıl takbihe değer husus İnönü'nün siyasi zümre ve şahıs menfaatleri üstüne çıkamayarak aziz ulusumuzun sesine kulak vermeyen zihniyetidir. Bir hususu açıkça beyan etmek isteriz ki İnönü'nün ismi zekâsından büyüktür. İnönü tükenmiştir.”*¹¹⁷

Bu ağır beyanatın ardından gazetecilerden telefon üstüne telefon alan Aydemir, öğleden sonra tevkif edileceğini, hatta cezaevinde Nuri Beşer'in¹¹⁸ yanında yerinin bile ayrıldığını öğrenmiştir. Nitekim Aydemir, aynı gün tutuklanarak cezaevine götürülmüş ve o gece gerçekten de Nuri Beşer'in yanındaki ranzada yatırılmıştır. 3 aydan 1 yıla kadar cezası istenen Aydemir, bulunduğu cezaevinden 18 Temmuz 1962'de kefaletle serbest bırakılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁷ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 394,395.

¹¹⁸Eski DP'li olan Nuri Beşer, 1961 seçimlerinin ardından AP Zonguldak Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. 28 Ocak 1962'de Anadolu Kulübünde, arkadaşları Saffan Mindivanlı ve Selami Kuşçuoğlu ile yemekte bulunan iller Bankası Genel Müdürü Selahattin Babiroğlu'nun masasına gelen Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in yapılan ihtilal ve günlük olaylarla ilgili konuşma sırasında sarf ettiği sözlerle devletin askeri kuvvetlerini tahkir ve tezyif eylemesinden dolayı hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. “Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu”, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, (3/175), 1 Şubat 1962, Dönem:1, Toplantı:1, S. Sayısı: 19.

¹¹⁹ Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, May Yayınları, İstanbul 1962, s. 172-181.

27 Mayıs sonrasında yönetimi sivil idareye bırakma konusunda MBK ile anlaşmazlığa düşerek yurtdışına gönderilen ve Ondörtler grubunda yer alan Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay ve Rıfat Baykal hükümet kurulduktan sonra yurda dönebilmiştir. Bu isimlerin yeniden harekete geçebilme ihtimalini düşünen İnönü'de 22 Şubatçılar ile Ondörtleri izleyerek iki grubun görüşmelerine dikkat etmiştir.¹²⁰ Olası bir darbe girişimi için Cumhurbaşkanı Gürsel: *“Türkiye’de yeni bir ihtilal Türk Milletine ve Meclislerine karşı olur, toplum bunu tasvip etmez”*¹²¹ demiştir. Nitekim İnönü’nün düşündüğü gibi iki grup bazı temaslara geçmiştir. Bunlardan biri Lale Apartmanı Toplantısı olarak bilinen görüşme olmuştur. Lale Apartmanı Toplantısı 3 Mart 1963 günü gerçekleşmiştir. Toplanılan yer Albay İsmail Ergüder’in Lale Apartmanı’nda oturan kayınvalidesinin evi olmuştur. Aydemir’in yer almadığı bu toplantının amacı, Silahlı kuvvetler içindeki gruplaşmaları ortadan kaldırıp ordunun bütünlüğünü sağlamak, ordu dışında kalmış ihtilalci tanınan grupları ilk önce kendi aralarında birleştirmek ve ordu içindeki taraftarların da böylece birleşmesini sağlamaktır. Görüşmelerin ardından İsmail Ergüder, Aydemir’e giderek kendisinin bir kuvvet olduğunu ve onu desteklemeleri için elinden geleni yapacağını söyleyerek Aydemir’e bağlılığını bildirmiştir.¹²²

Bu toplantının ardından 22 Şubatçılar, kendilerine destek sağlayabilmek adına Ondörtler ile Söğütözü Toplantısı, Dikmen Toplantısı ve İstanbul Piyer Loti Otel’de toplantılar yapmıştır. Yapılan bu toplantılar olumlu sonuç vermeyince 22 Şubatçılar kendi hazırlıklarına başlayarak ihtilal gününü tespit etmiştir. Aydemir, yabancı gazetecilerle yaptığı görüşmelerinde ikinci bir darbe girişimini açıkça ilan etmiş ve hatta hükümetinde bakan olacak kişilerin isimlerini bile açıklamıştır.¹²³ Erdoğan Örtülü’ye göre Talat Aydemir, aslında darbe gününü 19 Mayıs 1963 olarak belirlemiş fakat bunun Atatürk ile bir yarışa girişmiş olacağı şeklinde yorumlanabileceği düşüncesiyle 21 Mayıs gününde karar kılmıştır.¹²⁴

Darbe günü 20 Mayıs 1963 saat 20.30 olarak belirlenmiştir. Günler süren hazırlıkların ardından 20 Mayıs sabahı Aydemir şüphe çekmemek adına normal hayatına

¹²⁰ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1979, s. 291.

¹²¹ *Hürriyet*, 19 Şubat 1963.

¹²² Bu toplantıya Halim Menteş, Hava Albayı Tufan Akkoç, Necati Ünsalan, 22 Şubatçıları temsilen Selçuk Atakan, Binbaşı İhtiyar Yalta, Binbaşı Fethi Gürcan ve grupların müşterek dostu Yüksek Mühendis Naim Okyay katılmıştır. Aydemir, *a.g.e.*, s. 219.

¹²³ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1789’dan Günümüze*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 1996, s. 145,146.

¹²⁴ Örtülü, *a.g.e.*, s. 378.

hiçbir şey yokmuş gibi devam etmiş, sokağa çıkarak dolaşmış, çay bahçesinde oturmuş, akşam da eşi, kızı ve damadı ile birlikte yemek yemiştir.¹²⁵

20 Mayıs 1963 saat 23.30'da radyo susmuş ve ardından Üsteğmen İlhan Başın'ın sesi yükselerek ilk tebliğ okunmaya başlanmıştır:

“Büyük Türk Milletine:

Gayesi Atatürk'ün ilkeleri ile çizdiği yolda yürümek ve milletimizi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırarak refah, huzur ve güvenlik içinde yaşatmak olan Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetleri, mevcut anayasa ve kanunları hiçe sayarak partizan bir zihniyetle hareket etmeleri neticesinde ekonomik, sosyal ve politika hayatımızı tamamen felce uğratmışlar, millet ve devletimizin bekasını tehlikeye düşürmüşlerdir. Durumu çok yakından ve hassasiyetle izleyen Türk Silahlı Kuvvetleri bu şartlar altında büyük milletimizin isteklerine uygun olarak ve bunu milli vazifesi bilerek idareye el koymak zorunda kalmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilal Genel Karargâhı Adına

Talat AYDEMİR¹²⁶

İnönü darbenin olduğu esnada Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ile birlikte Çankaya Köşkü'ndedir. Burada hükümet yanlısı birlikler tarafından Aydemir'in karargâhı olan Harp Okulu'nun çevrilerek ele geçirilmesi ve Ankara Radyosu'nun kontrol altına alınması kararlaştırılmıştır. Nitekim öncelikle radyo, hükümet yanlısı kuvvetlerce kontrol altına alınmıştır. Kontrol sağlanır sağlanmaz da hükümet yanlısı birliklerden Yarbay Ali Elverdi tarafından radyodan Silahlı Kuvvetlerin duruma tamamen hakim olduğunu, bundan önce yapılan anonsların son bulunduğunu duyurmuş¹²⁷

¹²⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s. 245.

¹²⁶ Can Kaya İsen, **22 Şubat-21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1964, s. 144,145.

¹²⁷ Örtülü, **a.g.e.**, s. 444-448.

ancak radyoevi hükümete bağlı birlikler ile darbeciler arasında tam dört kez el değiştirmiştir.

Darbe girişiminin üzerine jetler sabah 5.15'te Harp Okulu'nun etrafını bombalamış ve radyoevinin önünde iki taraf arasında silahlı çatışmalar meydana gelmiştir.¹²⁸ İsyancı birliklerin Genelkurmay Başkanlığı binasına saldırımları ihtimaline karşılık Etimesgut'taki Zırhlı Birlikler Tugayı harekete geçmiştir. Tanklar mevzilenmiş, toplar Genelkurmay Başkanlığı önünde ihtilalcilere karşı oluşacak herhangi bir tehlike anında namlularda hazır bekletilirken, Aydemir'e ise "teslim ol!" çağrısı yapılmıştır. Alparslan Türkeş, sokaklarında tankların, silahlı birliklerin dolaştığı, üzerinden jetlerin uçtuğu 21 Mayıs Ankara'sında yaşananları şöyle anlatmıştır: "Harbiyeliler hemen komutanların oturduğu Namık Kemal Mahallesi'ni kuşatmışlar. Bir yandan jetler havalandırırken, bir yandan da Aydemir'e teslim çağrısı yapıyorlarmış." Savaş alanına dönen Ankara'da jetler bir yandan bildiri atarken, bir yandan da isyancı birliklere silahlı müdahalede bulunmuştur. Aydemir, havacılara güvenerek yola çıkmış ancak onların içerisinde çözümler başlamıştır. Nihayetinde havacı birlikler hükümetin yanında yer alması üzerine Aydemir teslim olmak zorunda kalmıştır.¹²⁹ Hükümete bağlı kuvvetlerce sabaha karşı duruma tamamen hâkim olunmuştur.¹³⁰

Aydemir ve arkadaşlarının başlattığı darbe teşebbüsünün bastırılmasının ardından Bakanlar Kurulu Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay süre ile Örfi idare ilan etmiştir. Örfi İdare Komutanlarının yayınladıkları tebliğe göre Ankara'da saat 21.00'den 05.00'e, İstanbul'da 24.00'ten 05.00'e kadar sokağa çıkma yasağı konmuş ayrıca bütün havaalanları trafiğe kapatılmıştır. Senatoda yaptığı konuşmada Başbakan İnönü, ihtilal olayının memleket için elem verici olduğunu belirtmiştir. Milli Güvenlik Konseyi ve Bakanlar yaşanan hadiseler ile ilgili 3,5 saat süren müşterek bir toplantı yaparken, Aydemir ve arkadaşları adalete teslim edilmiştir.¹³¹

21 Mayısçılar Harp Okulu, Muhabere Okulu ve Örfi İdare Karargâhı'nda yargılanmıştır.¹³² 1459 Harp Okulu öğrencisiyle, yani öğrencilerin tamamı ile birlikte, isyana katılan bütün subaylar ve askerler tutuklanmıştır. Gözaltına alınanlar arasında Dündar Seyhan, Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ve diğer Ondörtler de yer almıştır.

¹²⁸ **Hürriyet**, 21 Mayıs 1963.

¹²⁹ **Sabah**, 14 Ocak 1995.

¹³⁰ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1963.

¹³¹ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1963.

¹³² **Tercüman**, 4 Haziran 1963.

Duruşmada Aydemir ve arkadaşları yaptıklarından pişman olduklarına dair bir şey söylememiştir. Mahkemeye çıkarılan sanıklardan 7'si ölüm cezasına, 29'u müebbet hapse, 70'i çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Seyhan, Türkeş ve Özdağ'ın aralarında bulunduğu 45 sanık serbest bırakılmış, Harp Okulu öğrencilerinin çoğu aklanmış, fakat sonrakilere bir uyarı olarak hepsi okuldan uzaklaştırılmıştır. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan hakkında ise idam kararı onaylanmıştır.¹³³

Fethi Gürcan, 26 Haziran 1964'te, sabaha karşı Merkez Cezaevi'nde idam edilmiştir. Talat Aydemir'in ise son anda avukatı vasıtasıyla yaptığı hukuki bir itiraz üzerine hükmün infazı yapılamamıştır. Aydemir'in avukatı, siyasi mahkûmların idam edilmemesini hedef alan ve halen Mecliste müzakere edilen bir kanun teklifini ele alarak, müvekkili hakkındaki idam cezasının infazının durdurulmasını istemiştir. Bu müracaatı tetkik eden Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi ise itirazı reddetmiştir. Ancak Aydemir'in 7 gün içinde bu red kararına da itiraz hakkı vardır. Nitekim Aydemir'in avukatı iki gün içerisinde, bir üst merci olan Askeri Yargıtay nezdinde yeniden itirazda bulunacağını söylemiştir. Askeri Yargıtay ise kesin kararı verecek merci olacaktır.¹³⁴ Ancak Askeri Yargıtay'ın yapılan itirazı reddetmesi üzerine Aydemir, 5 Temmuz 1964 günü sabah 03.00'da idam edilmiş, infazdan önce Ankara'da çok sıkı emniyet tedbirleri alınmıştır. Aydemir'in son sözü: "Memleket için hayırlı olsun" olmuştur.¹³⁵

3.1.3. 17 Kasım 1963 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

İkinci koalisyon hükümeti döneminde yaşanan gelişmelerden biri de MBK tarafından 19 Ekim 1960 tarih ve 105 sayılı kanun gereğince Doğu Anadolu'dan sürgün edilen büyük güç ve nüfuz sahibi olan toprak ağaları ve aşiret reislerinin eski yerlerine geri dönmelerine izin verilmesi olmuştur.¹³⁶ 55'ler olarak adlandırılan ağa ve reislerin geri dönmeleri ile ilgili kanun 10 Eylül 1962'de Meclis'ten geçmiştir.¹³⁷ Çıkarılan bu kanuna özellikle AP ve YTP'lilerin destek verdiği gözlemlenmiştir.¹³⁸

¹³³ Hale, a.g.e., s. 148,149.

¹³⁴ Hürriyet, 28 Haziran 1964.

¹³⁵ Dünya, 5 Temmuz 1964.

¹³⁶ Milliyet, 18 Ocak 1962.; Müzakereler sırasında 105 sayılı kanunun anayasanın 10, 14, 18, 11, 33 ve 31. maddelerine aykırı olduğu belirtilmiştir.

¹³⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 13 Eylül 1962, Dönem:1, Toplantı:1, S. Sayısı: 91.

¹³⁸ Milliyet, 11 Eylül 1962.

Bu kanunun ardından hükümetin sağa verdiği ödünlere karşı sert tepkiler olmuş, CHP içerisinde İnönü'nün hem başbakanlıktan, hem de parti genel başkanlığından istifasını isteyenler artmıştır. Öyle ki Ankara'da istifa etmesine dair İnönü karşıtı gösteriler yapılmış, bu durumda İnönü'nün etrafında onu destekleyen ise AP olmuştur. CHP'nin parti gazetesi Ulus'un editörü Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfkı Atay gibi isimler partiden istifa etmiştir.¹³⁹ Yine de İnönü'nün politikaları, hükümet istikrarı sağlamada başarılı olmuş, koalisyonun çökeceğine dair söylentiler yok olmuş ve böylece Kasım ayına kadar gelinmiştir. Bu ay içerisinde ise koalisyonun kaderini değiştirecek bir yerel seçim yapılmıştır.

1963 yerel seçimleri, 17 Kasım günü yapılmıştır. Bu seçim 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden ve yeni anayasanın kabulünden sonra yapılan ilk yerel seçim olmasının yanında, bir genel seçim gibi görülmüş ve seçim sonuçları da genel seçimin yaratacağı etkilere yol açmıştır. Tüm yurt genelinde yapılan oylamalarda istenmeyen olaylar yaşanmış, çıkan kavgalarda on kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁰ Ayrıca 1963 yerel seçimlerini farklı ve önemli kılan bir husus da seçim sisteminde yapılan değişiklik olmuştur. 1963 yılı yerel seçimlerinde uygulanan seçim mevzuatı, 1960 öncesi döneme göre pek çok yenilik içermiştir. Bu seçimlerde çoğunluk sistemi yerine ilk kez d'hondt usulü nispi temsil sistemi uygulanmış, yerel seçimler ilk kez anayasal düzeyde düzenlenmiş ve anayasal bir kuruluş statüsünde olarak Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) gözetimi ve denetimi altında gerçekleşmiştir.¹⁴¹

Yapılan seçimlere katılım oranı %77.64 olmuştur. Türkiye genelinde AP, CHP, CKMP, MP, TİP ve YTP'nin mücadele verdiği bu seçimden, darbe döneminde kapatılan DP'nin tabanını toplama iddiasıyla yola çıkan AP galip çıkmıştır.¹⁴² Sonuçlara göre, AP 42, CHP 23, YTP 1 ve Bağımsızlar 1 ilde merkez belediye başkanlığı kazanmıştır.¹⁴³ Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümetinin dağılmasına sebep de bu seçim sonuçları

¹³⁹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 220,221.

¹⁴⁰ **Milliyet**, 18 Kasım 1963.

¹⁴¹ Madde 55: Vatandaşlar, kanunda gösterilen seçilme şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve dokum esaslarına göre yapılır; "Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kabul Tarihi: 27 Mayıs 1961, **Resmî Gazete**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816.

¹⁴² AP: Adana, Afyon, Aydın, Antalya, Ağrı, Bursa, Balıkesir, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Edirne, Eskişehir, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Isparta, İstanbul, İzmir, İçel, Kırklareli, Kayseri, Kocaeli, Manisa, Maraş, Nevşehir, Niğde, Sakarya, Samsun, Sinop, Tekirdağ, Tokat, Uşak, Urfa.

CHP: Ankara, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bolu, Bitlis, Diyarbakır, Giresun, Hakkari, Kars, Mardin, Malatya, Muğla, Muş, Rize, Siirt, Sivas, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat.; **Milliyet**, 18 Kasım 1963.

¹⁴³ **Milliyet**, 19 Kasım 1963

olmuştur. Özellikle CKMP ve YTP, sonuçlara bakarak artık koalisyonda kalmanın bir anlamının olmadığını, hükümeti AP'nin kurması lazım geldiğini söyleyerek hükümetten çekilmiştir. Bunun üzerine İnönü 2 Aralık 1963'te bir kez daha istifa etmiştir. Yani yapılan bu yerel seçim bir hükümeti yıkmış, böylece Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümeti son bulmuştur.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Kalpakçıoğlu, **a.g.e.**, s.77.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: CHP-BAĞIMSIZLAR KOALİSYONU

İkinci koalisyon hükümetinin dağılmasının ardından her zaman hükümeti kurma görevini İnönü'ye veren Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, bu defa ilk kez Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın da desteklemesiyle AP lideri Ragıp Gümüşpala'dan hükümeti kurmasını istemiştir. Bu son derece önemli bir gelişmedir. Çünkü bu teklif ordunun, AP'nin siyaset sahnesinde olmasını kabul ettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca sunulan bu teklif hükümetin artık İnönü'nün vesayeti altında tutulmasına gerek duyulmadığı anlamına da gelmektedir.¹⁴⁵

Nitekim Gümüşpala, hükümeti kurma teklifine karşı Cumhurbaşkanı'na AP'nin şartları olarak dört maddelik bir muhtıra vermiştir. Muhtıraya göre:

1-Partilerdeki doktrin farkları dolayısıyla kuvvetli bir hükümet kurulması kabil değildir.

2-AP, parlamentodaki sayısı bakımından müstakil bir hükümet kuramaz.

3-Yedi ay sonra, yani Haziran 1964'te, umumi seçimlere gidilmek suretiyle; siyasi af taleplerine karşı koyulabilir. Bu şart altında, AP-CHP Koalisyonu, CHP'li olmayan bir liderin başkanlığında kurulabilir.

*4-Liderler dışındaki bir başbakanın başkanlığında bir milli koalisyon kurulabilir.*¹⁴⁶

Gümüşpala'nın verdiği bu muhtıra kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Bundan dolayı yaşı 80'e yaklaşan İnönü, son defa olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. İnönü, 23 Aralık 1963'te Meclis'teki 33 bağımsızla bir kabine kurulacağını ilan etmiştir. Fakat bu koalisyonun kurulabilmesi için 221 oy olması gereklidir. CHP-Bağımsızlar grubu ise 208 rakamına ulaşabilmiştir. İnönü, bu dönemde Yunanistan ile yaşanan Kıbrıs krizi nedeniyle iç siyasi çatışmaları bir kenara bırakarak milli dayanışma duygusu yaratmaya çalışmıştır. Fakat bu da işe yaramayınca komutanların ilk kez olarak itiraz etmediği bu koalisyonu muhalefetin destek vermemesi halinde CHP'liler ileride kurulacak hiçbir koalisyonu destek vermeyeceklerini açıklamışlardır. Yaşanan Kıbrıs krizinin üzerine bir sorunun daha yaşanmaması için fedakâr ve mantıklı hareket eden YTP lehte oy kullanmaya karar vermiştir. Böylece Türkiye'nin üçüncü koalisyonu 175'e karşı 225 oyla güvenoyu

¹⁴⁵Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 362.

¹⁴⁶ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 333.

almıştır.¹⁴⁷ CHP ile Bağımsızlardan oluşan üçüncü İnönü hükümeti, 25 Aralık 1963'te göreve başlamıştır.¹⁴⁸

Yeni hükümetin programı, karma ekonominin kurallarına uyarak, özel sektör ile kamu sektörüne aynı önem ve imkânları vererek özel teşebbüsün yaratıcı gücünü desteklemek, sağlık hizmetlerinden köylü vatandaşın daha iyi yararlanabilmesini sağlamak amacıyla köylerde çalışacak sağlık personelinin çalışma şartlarının iyileştirilmesini gerçekleştirmek gibi maddeler içermiştir.¹⁴⁹ Uzun bir süre AP'nin af tartışmaları ve ordunun müdahalesiyle karşı karşıya olan hükümet, bu defa dış politikada yaşanan sorunlarla mücadele etmiştir. Üçüncü İnönü kabinesi döneminde yaşanan en önemli olay şüphesiz Yunanistan ile girilen Kıbrıs krizi olmuştur. Bu durumda koalisyonun başında askeri ve siyasi tecrübeleriyle bir kez daha İnönü'nün olması yerinde bir karar olmuştur.

4.1. Üçüncü Koalisyon Döneminde Yaşanan Gelişmeler

4.1.1. Ragıp Gümüşpala'nın Vefatı ve AP'de Genel Başkanlık Seçimi

Türkiye, dış politikada Kıbrıs meselesi ile ilgilenirken, iç politikada da önemli gelişmeler yaşanmıştır. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964'te vefat etmesi büyük üzüntü yaratmıştır. AP Genel Başkanlığına 15 gün sonra gerçekleşecek olan parti kongresine kadar Sadettin Bilgiç vekalet etmiştir.¹⁵⁰ Gümüşpala'nın beklenmedik vefatı AP tarihi için bir dönüm noktası olmuş, bundan sonra yapılacak olan genel başkanlık seçimi de son derece önem teşkil etmiştir. Zira bu yalnızca bir parti başkanlığı seçimi değil, aynı zamanda bir başbakan seçimi olacaktır. Çünkü 1963 yerel seçimlerinde AP'nin gösterdiği başarı, partinin ilk seçimlerde tek başına iktidara geleceği izlenimini vermiştir.¹⁵¹

Parti genel başkanlığına dört isim aday olmuştur. Bunlar; AP Genel Başkan Vekili Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel, Tekin Arıburun ve Ali Fuat Başgil'dir.¹⁵² Demirel,

¹⁴⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 224,225.

¹⁴⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 362.

¹⁴⁹ Türkiye Kamu-Sen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin 60 Hükümeti ve Programları**, Arge Yayın, Ankara 2010, s. 310-317.

¹⁵⁰ **Hürriyet**, 7 Haziran 1964.

¹⁵¹ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 36.

¹⁵² Özdemir Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 1. Cilt, Nüve Matbaası, Ankara 1968, s. 84.

başlarda Bilgiç tarafından güçlü bir aday olarak görülme de adaylık yarışında en güçlü iki isim Demirel ve Bilgiç olmuştur.

Adaylardan biri olan Sadettin Bilgiç, DP’li bir aileden gelmiş ve ağabeyi DP Milletvekili Sait Bilgiç 27 Mayıs sonrası Yassıada’da yargılanmıştır. Bilgiç, parti kuruluşunda ve kendini kabul ettirme aşamasında emeği geçmiş ve kritik roller oynamış bir isimdir. Süleyman Demirel ise orta halli bir aileden gelmiş, İstanbul Teknik Üniversitesi’nden inşaat mühendisi olarak mezun olmuştur. Demirel, Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nde Barajlar Dairesi Başkanlığı yapmış, 1955 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne getirilmiştir. Demirel’in Bilgiç kadar bir siyasi hayatı olmamıştır. Hatta 1963 yılında Genel İdare Kurulu üyesi olarak görev yaptığı AP ile ilişkisini kesmiştir. Demirel o zamana kadarki siyasetçilerin çoğu gibi Harbiye veya Mülkiye kökenli olmadığı gibi, tanınmış bir aileden de değildir. Ayrıca Amerika’da iki yıl geçiren Demirel, bu yönüyle de Türk siyasileri arasında bir ilki temsil etmiştir.¹⁵³

Sadettin Bilgiç, Demirel’i başlarda güçlü bir rakip olarak görmemiş fakat düşündüğü gibi olmamıştır. Basın Demirel’i ön plana çıkaran yayınlar yapmaya başlamış ve Demirel tarafından birçok etkili ismin desteğiyle kuvvetli bir kampanya yapılmıştır. Nihayetinde Bilgiç tarafından Demirel’in mason olduğu yönünde iddialar ortaya atılmış ve bunun kanıtı olarak da tescilli bir belgenin fotokopisi tüm delegelere dağıtılmıştır. Demirel bu iddiaları, mason teşkilatı olan Türk Yükseltme Cemiyeti’nin ikinci başkanı Necdet Egeran imzalı ve cemiyetlerinde bir kaydının bulunmadığı ifadesini içeren bir belgeyle yalanmıştır.¹⁵⁴

AP’nin yeni başkanı partinin ikinci büyük kongresinde seçilmiştir. Bu kongre öncesinde Kayseri Cezaevi’nde aralarında Celal Bayar’ın da olduğu üst eski DP yetkililerinden oluşan bir grup, aday olan isimleri dikkate almadan bir parti liderinde olması gereken nitelikleri 19 maddede toplamış ve sonrasında kongredeki adaylara bu maddeler ölçüt alınarak puan verilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde Süleyman Demirel birinci olmuş ve bu durum AP tabanına da iletilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³Bilgiç’e göre, Demirel, Bilgiç’in babasına “*Amca, biz partiyi kapatmaya karar verdik. Elli sene daha bu memlekette demokrasi olmaz*” demiştir. Demirel ise parti içindeki uyumsuzluk ve Gümüşpala’nın kendisinden rahatsızlık duyduğunu düşündüğü için siyasete ara verdiğini belirtmiştir. Demirel, **a.g.e.**, s. 37-40.

¹⁵⁴İlhami Soysal, **Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar**, Der Yayınları, İstanbul 1988, s. 402,403.

¹⁵⁵Taha Akyol, “Çağlar’dan Sonra”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1993, s. 15.

AP Büyük Kongresi 29 Kasım 1964 günü gerçekleşmiş ve kongrede yapılan genel başkanlık oylaması saat 11.30'dan, 16.00'ya kadar sürmüştür.¹⁵⁶ AP'nin ikinci büyük kongresinde yapılan seçimde 1697 delegeden 1072'sinin oyunu alarak Süleyman Demirel yeni genel başkan seçilmiştir. Seçimde Sadettin Bilgiç 552 oy alırken, Tekin Arıburun 39, Ali Fuat Başgil ise 4 oy almıştır.¹⁵⁷

4.1.2. Celal Bayar'ın Tahliyesi

Birinci koalisyon döneminden beri devam eden Yassıada mahkûmlarının affı meselesinin, yaklaşan seçimlerde yeniden istismar edilmesini önlemek isteyen Başbakan İnönü, bu düşünce ile anayasanın cumhurbaşkanına affetme yetkisini tanıdığı 97. maddesinin işletilmesini istemiş¹⁵⁸ ve bunun için de dönemin Adalet Bakanı Sedat Cumralı harekete geçmiştir. İnönü'nün bu meseleyi bir an evvel halletmek istemesinin nedeni af konusunun yarattığı siyasi bunalım ve huzursuzluktur.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 22 Eylül Salı günü Refik Koraltan, Rüştü Erdelhun, Nedim Ökmen ve Selim Yatagan'ı söz konusu madde gereğince affetmiştir. Bu isimler Adalet Bakanlığı'na hasta olduklarına dair müracaatta bulunmuş, durumları tetkik edilmiş, böylece cumhurbaşkanına affedilmeleri konusunda başvuruda bulunmuştur. Yassıada mahkûmları arasında bu başvuruda bulunmayan tek kişi ise Celal Bayar olmuştur. Bayar, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in önerisine rağmen bu başvuruda bulunmayı reddetmiştir.¹⁵⁹ Fakat Gürsel, buna rağmen onun affını onaylamış ve Bayar diğer mahkûmlardan farklı olarak Cumhurbaşkanlığına başvuruda bulunmamasına rağmen 7 Kasım 1964 günü affedilmiştir. Bayar'ın af gerekçesi ise "kocama hali" olarak gösterilmiştir. Ancak Bayar, hiçbir siyasi hakka sahip olmayacaktır. Bayar'ın tahliye sebebi olarak ilerleyen yaşı ve buna mukabil yaşadığı sağlık problemlerinin cezaevi şartlarına uyum sağlayamayışı affedilme nedeni olmuştur.¹⁶⁰ Gerçekten de Bayar, tahliyesinden iki gün evvel kalp krizi geçirmiş ve sağlık kurulu bir rapor vermiştir.

¹⁵⁶ **Milliyet**, 30 Kasım 1964.

¹⁵⁷ **Hürriyet**, 30 Kasım 1964.

¹⁵⁸ Madde 97: Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyetini ve milletin birliğini temsil eder. Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Yabancı devletlere Türk Devletin temsilcilerini gönderir ve Türkiye'ye gönderilen yabancı devlet temsilcilerini kabul eder. Milletlerarası antlaşmaları onaylar ve yayınlar. Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir. **Resmi Gazete**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816.

¹⁵⁹ Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 2. Cilt, s. 158,159.

¹⁶⁰ **Bozkurt**, 8 Kasım 1964, s. 4.

Raporda “derhal tahliye...” şartı konulduğu için adli tıbbı sorulma gereği de duyulmamıştır.¹⁶¹ Böylece Bayar’ın tahliyesiyle AP’nin kurulduğu günden itibaren yürüttüğü eski DP’lilere af politikası çok önemli bir aşamaya ulaşmıştır.

4.1.3. İnönü Hükümeti’nin İstifası

1965 yılı bütçesinin oylandığı 13 Şubat 1965 günü bütçe, muhalefet partilerinin ortak hareket etmesi neticesinde 197 oya karşılık 225 oyla reddedilmiştir. Üstelik görüşmelerde hükümetin eleştirilmesi üzerine konuşmak isteyen Başbakan İnönü’ye söz hakkı dahi verilmemiştir. Bütçe oylamasında Cumhuriyet gazetesinin iddiasına göre, CKMP’li Kadirhan Kafa AP’li yöneticilerin tesiri ile fikir değiştirerek kırmızı oy vermiştir.¹⁶² Yapılan bu oylamada Süleyman Demirel, İnönü hükümetinin istifasını sağlamak amacıyla muhalefet ile işbirliğine giderek bütçe görüşmelerinde olumsuz oy kullanılmasını sağlamıştır. Kurtul Altuğ’a göre, bu durumu kimse beklemiyorken, Demirel ne yaptığını gayet iyi bilmiş ve iyi bir siyaset izlemiştir.¹⁶³

İsmet İnönü başkanlığındaki üçüncü koalisyon kabinesi, 1965 yılı bütçe kanun tasarısının tümünün reddedilmesi üzerine aynı gün gece yapılan toplantıda oy birliği ile istifaya karar vermiştir. Hükümetin istifası ile ilgili olarak Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Kemal Satır’ın Türkiye Radyoları muhabirine yaptığı açıklamalardan Başbakanın red oyunun bir fazla olması halinde bile, bu oylamayı güvenoyu şeklinde kabul edeceği anlaşılmıştır. Satır, bu hareketin parlamenter rejimlerde gayet normal bir davranış olduğunu dile getirmiştir. Bir gazetecinin, bazı dış etkilerle hükümet buhranı yaratılmak istendiği yönündeki söylentilerle ilgili sorusuna Gürsel: “*Türkiye Devleti ve Türk Milleti dışarıdan oynatılabilecek zayıf bir varlık değildir*”¹⁶⁴ cevabını vermiştir. İnönü’nün istifasını kabul eden Cumhurbaşkanı Gürsel hükümetin çekilmesi üzerine yeni hükümeti kurma görevini Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü’ye vermiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ **Akşam**, 8 Kasım 1964.

¹⁶² **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1965.

¹⁶³ Altuğ, **a.g.e.**, s.372.

¹⁶⁴ **Bozkurt**, 14 Şubat 1965.

¹⁶⁵ Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 1. Cilt, s. 130.

4.1.4. 1960-1965 Koalisyonlar Döneminde Türk Dış Politikası

A- Kıbrıs Meselesi

Yunanistan, 1947'den itibaren İngiltere'den Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini talep etmiştir. Oysa Kıbrıs Osmanlı Devleti tarafından 1878 Osmanlı-Rus savaşı esnasında geçici olarak İngiltere'ye bırakılmıştır. Bu durumda İngiltere'nin adayı iadesi söz konusu olduğunda bu devletin Türkiye olması gerekmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin sömürgelerinde başlayan çözülme Kıbrıs'a da sirayet etmiş, Kıbrıs Rumları Yunanistan'ın da desteğiyle bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Bu durum İngilizler tarafından beklenen bir durum olduğundan dolayı sürpriz sayılmamıştır. Ancak İngiltere, Yunanistan'ın Megola İdea'sına şiddetle karşı çıkmıştır. Politik tartışmalar devam ederken Kıbrıs Başpiskoposu Makarios ile eski bir subay olan Grivas, 2 Temmuz 1952'de Atina'da gizli bir görüşme yapmış, bu toplantı sonucunda EOKA örgütü kurulmuştur. Böylece Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak için sadece uluslararası görüşmeler değil, militanlaşan bir örgütlenmeye gidilmiştir.¹⁶⁶

Kıbrıs meselesi ile bozulmayan başlayan Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan en önemli hadiselerden biri de 6-7 Eylül olayları olmuştur. 6 Eylül 1955'de Selanik'teki Atatürk'ün evinin bombalandığına dair haberler duyulmuştur.¹⁶⁷ Çıkan haberlere göre, evin yanındaki bahçede gece yarısı patlayan bir bomba, evi hasara uğratmıştır.¹⁶⁸ Bunun üzerine Türk halkı tarafından ülkede yaşayan Rumlara karşı bir saldırı başlamıştır. Taksim'de "Kıbrıs Türk'tür" yazılı pankartlarla bir miting yapılmış,¹⁶⁹ Rum halka ait dükkânlar, Rum kiliseleri¹⁷⁰ ile Yunan konsoloslugu tahrip edilmiştir.¹⁷¹ Girişilen toplu hareket, yağma ve yangın teşebbüsleri üzerine hükümet, İstanbul ve İzmir'de örfi idare ilan etmiş ve¹⁷² bir tebliğ neşretmiştir. Bu tebliğde memleket menfaatlerine aykırı hareket edildiği bildirilmiştir.¹⁷³ Hürriyet'in haberine göre olay gecesi halkı kışkırtan otuzdan fazla komünist yakalanmıştır. Ayrıca hasar gören kilise, okul ve dükkânların tamirine başlanmış ve bunlar için hükümet ödenek ayırmıştır.¹⁷⁴ Olaylardan beş yıl sonra Fuat Köprülü, 6-7

¹⁶⁶ Gündüz, a.g.e., s. 113.

¹⁶⁷ İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955.

¹⁶⁸ Zafer, 7 Eylül 1955.

¹⁶⁹ Yeni Sabah, 7 Eylül 1955.

¹⁷⁰ Ege Ekspres, 7 Eylül 1955.

¹⁷¹ Demokrat İzmir, 7 Eylül 1955.

¹⁷² Vatan, 7 Eylül 1955.

¹⁷³ Ulus, 7 Eylül 1955.

¹⁷⁴ Hürriyet, 9 Eylül 1955.

Eylül olaylarının Adnan Menderes tarafından tertiplendiğine dair bir iddiada bulunmuştur.¹⁷⁵ Yine 1955 yılında Kıbrıslı Türkler tarafından adadaki Türk-Rum mücadelesi için Volkan adında bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyet üyeleri öldürülecek her Türkün hayatına karşılık dört Rum öldürüleceğini söylemiştir.¹⁷⁶

Diğer taraftan Kıbrıslı Rumların giriştiği faaliyetlere karşılık, Türk cephesinde ise Kıbrıs Türklüğünün EOKA tarafından yok edilmesini önlemek ve adayı Yunanistan'a teslim etmemek için 23 Kasım 1957 tarihinde Rauf Denktaş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi tarafından Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur.¹⁷⁷

EOKA örgütünün adada Türklere karşı giriştiği terör faaliyetleri Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. NATO'nun sağ kanadında ciddi bir krizin baş göstermesi üzerine ABD ve NATO'nun baskılarıyla Türkiye ve Yunanistan ikili görüşmelere başlamıştır. 5-11 Şubat 1959'da Zürih'te yapılan görüşmeler sonucunda Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Adanın tamamen Yunanistan'a bırakılmasına taraftar olmayan İngiltere'nin Türkiye'yi soruna dâhil etmesiyle yapılan üçlü görüşmeler neticesinde Kıbrıs'ta her iki halkın kurucu unsur olarak katıldıkları bir Cumhuriyet kurulmuştur.¹⁷⁸ Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, bu anlaşmayı imzalamak üzere 17 Şubat'ta Londra'ya hareket etmiş ancak Menderes'in bulunduğu TC-SEV adlı uçak, soğuk hava şartları ve sisten dolayı Surrey Jordanwoods ormanına düşmüştür. Menderes Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına dair belgeyi ise yaralı olarak kaldırıldığı hastanede, 19 Şubat 1959 günü imzalamıştır.¹⁷⁹

Kurulan cumhuriyet bizzat Makarios'un dile getirdiği gibi “*ENOSİS için bir sıçrama tahtası*”¹⁸⁰ olarak görülmüştür. Rumların Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama hayali 1963 Aralık'ında yeni bir Türk katliamına sebep olmuştur. EOKA'nın saldırıları sonunda yüzlerce Türk öldürülmüş, on binlercesi göçmen durumuna düşmüştür. Kumsal bölgesinin ölü bölge olarak düşünülmesi ve bu bölgede Türk direnişinin olmaması saldırıları bu bölgeye yöneltmiştir. Rumlar 21 Aralık 1963 günü, burada ikamet etmekte olan Kıbrıs

¹⁷⁵ **Yeni Sabah**, 5 Haziran 1960.

¹⁷⁶ **Hürriyet**, 28 Ağustos 1955.

¹⁷⁷ Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu, Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 26. Kitap, Ankara 1992, s. 13-14.

¹⁷⁸ Fikret Alasya, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları 24. Kitap, Ankara 1992, s. 39,40.

¹⁷⁹ **Milliyet**, 20 Şubat 1959. Yaşanan kazada Servet Somuncuoğlu ve Kemal Zeytinoğlu gibi isimler hayatını kaybetmiştir.; **Yeni İstanbul**, 18 Şubat 1959.; **Hürriyet**, 18 Şubat 1959.

¹⁸⁰ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 15.

Türk Kuvvetleri Alayı Doktoru Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğunu saklandıkları banyo küvetinin içinde katletmiştir.¹⁸¹ Tarihe Kanlı Noel olarak geçen bu hadise Türkiye'de büyük üzüntü yaratmıştır. Kıbrıs'ta yaşanan olaylar üzerine Türkiye'de mitingler ve sessiz yürüyüşler düzenlenmiş, Ankara'dan Kıbrıs'a Kızılay aracılığıyla kan gönderilmiş ve gıda yardımı yapılmıştır.¹⁸² Kıbrıs'taki durum bir iç savaş halini almış, iki tarafta sokaklarda barikatlar kurmuş,¹⁸³ ayrıca Yunanistan, Kıbrıs için gönüllü toplamaya başlamıştır.¹⁸⁴ Yaşanan olaylar üzerine Cevdet Sunay; *"Sinirlerimiz çok gerginleşti"*¹⁸⁵ açıklamasını yapmıştır.

Kıbrıs Türklerine karşı yapılan saldırılar Kanlı Noel'den sonra da devam etmiştir. Rum doktorlarının elinde olan hastanelerde yaralı olan Türklere kan verilmeyerek vatandaşlar ölüme terk edilmiştir. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük radyodan halka metanetini korumalarına dair konuşmalar yapmıştır. 24 Aralık 1963 günü saat 10.45'te İsmet İnönü başkanlığında yapılan toplantıda Kıbrıs meselesi gözden geçirilmiştir. Toplantının ardından bir açıklama yapan İnönü: *"Kıbrıs meselesini konuştuk. Sükûneti sağlamak ve Kıbrıs'ta asayiş iade etmek için ne gerekiyorsa yapılacaktır"*¹⁸⁶ demiştir. İnönü'nün verdiği bu röportajdan, Kıbrıs'a bir müdahale düşünüldüğü anlaşılmıştır.

Kıbrıs'ta yaşanan bu acı olaylar Türkiye'de de büyük gündem yaratmıştır. Üniversiteli gençler tarafından Türklere yönelik katliamları protesto etmek için tertiplenen mitingler sırasında Başbakanlığın önünde İnönü'ye yönelik *"Paşa çizmeni giy"* diye tezahüratlar yapılmıştır. İnönü'nün 30 Aralık 1963 tarihinde, Gazi Orman Çiftliği'nde yaptığı sabah yürüyüşü esnasında gazeteciler tarafından sorulan *"Çizmenizi ne zaman giyeceksiniz?"* sorusuna İnönü; *"Çizmem yok ama aklım var"*¹⁸⁷ cevabını vermiştir. Halkın İnönü'den beklentisine bakıldığında hadiseler Türkiye'de sabır bırakmamış, deyim yerindeyse bıçak kemiğe dayanmıştır. Fakat artık bir müdahalenin gerekli olduğunu düşünen yalnızca halk değildir.

¹⁸¹ **Milliyet**, 29 Aralık 1963.

¹⁸² **Bozkurt**, 28 Aralık 1963.

¹⁸³ **Hürriyet**, 24 Aralık 1963.

¹⁸⁴ **Ulus**, 7 Şubat 1964.

¹⁸⁵ **Hürriyet**, 25 Aralık 1963.

¹⁸⁶ **Bozkurt**, 24 Aralık 1963.

¹⁸⁷ **Hürriyet**, 31 Aralık 1963.

B- Johnson Mektubu

27 Mayıs Askeri Darbesinin ardından koalisyon hükümetleri ile yönetimi idare eden İnönü dış politikada barışçıl bir siyaset izleyerek ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olmuş ancak bu durum Kıbrıs meselesine kadar sürmüştür. 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'ın, Kıbrıs'a yapacağımız müdahalenin önüne set çekmesi Türkiye'de ABD aleyhtarı gösterilere sebebiyet vermiştir. Kıbrıs'ın taksimini isteyen 50 bin Türk genci, Ankara'da büyük bir miting düzenlemiş, ABD ve Yunan sefaretlerinin önünde "Kahrolsun Amerika" diye haykırmıştır.¹⁸⁸

Kıbrıs'ta gerilimin sürekli artması uluslararası kamuoyunda Türk hükümetinin müdahalesini beklenir hale getirmiştir. Nitekim duruma müdahale için Türkiye'de hazırlıklar başlamış ve tarih olarak 6 Haziran 1964 düşünülmüştür. Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in karşı çıkmasına rağmen, 4 Haziran'da durumdan ABD'yi haber etmiştir. İnönü NATO'nun güney kanadında müttefikler arası bir çatışmaya ABD'nin izin vermeyeceğini, Yunanistan ve Kıbrıs üzerinde baskı yapacağını düşünmüştür. Ancak, ne yazık ki İnönü'nün düşündüğü gibi olmamış ve 5 Haziran'da ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'dan İnönü'ye gelen bir mektup Türk siyasal hayatına bomba gibi düşmüştür.¹⁸⁹

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini onaylamadığını sert ve ağır bir üslupla dile getiren Başkan Johnson mektubunda, geniş çapta sonuçlar doğurabilecek bu tür bir harekete girişmenin Türk Hükümeti'nin Amerikan yöneticileri ile "önceden tam bir istişarede bulunmak" konusundaki taahhüdüne uygun olmadığını, Kıbrıs'a yapılacak bir müdahalenin Türk-Yunan savaşını başlatacağını ve bu duruma NATO'nun izin vermeyeceğini açıklamıştır. Johnson meşhur mektubunda, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahalenin Sovyetlerin aynı şekilde Türkiye'ye bir müdahalesine yol açabileceğini söyleyerek, bu durumda NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunma zorunluluğunun olmadığı konusunda Türkiye'yi uyarmıştır. Müdahalenin Kıbrıslı Türklerin toplu olarak katledilmesine yol açabileceğini söyleyen Başkan Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs'ta ABD tarafından askeri yardım çerçevesinde verilen silahları kullanamayacağını hatırlatmıştır. Türkiye'nin askeri müdahalesinin Birleşmiş Milletlerin (BM) Kıbrıs'ta yapacağı iyileştirme çabalarını da baltalayabileceğini iddia eden Johnson, BM üyelerinin çoğunun

¹⁸⁸ Tercüman, 29 Ağustos 1964.

¹⁸⁹ Melek M. Fırat, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 130.

Türkiye'nin tek yönlü müdahalesine en sert şekilde tepki vereceği konusunda İnönü'yü uyarmıştır.¹⁹⁰ Ayrıca Johnson mektubunda İnönü ile bir istişarede bulunmak amacıyla onu Amerika'ya davet etmiştir. Bu mektupla Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahale Amerika'nın engeline takılmış, böylece yapılacak çıkartma geri kalmıştır.¹⁹¹

Başbakan İnönü, Johnson'ın mektubunun ardından ona yine bir mektupla karşılık vermiştir. 13 Haziran 1964'te ABD Büyükelçisi Raymond Hare aracılığıyla gönderilen mektup, Johnson'ın tehditkâr ve sert üslubuna karşılık son derece yumuşak bir ifade ile kaleme alınmıştır. 12 sayfadan oluşan mektup, ABD'nin isteği doğrultusunda Garanti Anlaşmasıyla Türkiye'ye verilen, Kıbrıs'a tek taraflı harekete geçme hakkından vazgeçildiği, bununla birlikte Johnson'ın mektubunun ülke içerisinde büyük bir hayal kırıklığı yarattığına dair ifadelerle başlamıştır.¹⁹²

Johnson'ın daveti üzerine Amerika'ya gitme kararı alan İnönü,¹⁹³ bundan önce hükümetten güvenoyu almak istemiş, yeterli oyu alamadığı takdirde ise Amerika'ya gitmeyeceğini ve istifa edeceğini açıklamıştır.¹⁹⁴ 19 Haziran 1964 günü yapılan oturumda İnönü Hükümeti sadece altı oy farkla güvenoyu alabilmiştir. 396 milletvekilinin yer aldığı oylamada 200 milletvekili hükümete güvenoyu, 194 milletvekili güvensizlik oyu verirken, iki milletvekili ise çekimser oy kullanmıştır. Başbakan İnönü sonuçlar karşısında önce göreve devam edip etmeme konusunda kararsız kalsa da daha sonra istifadan vazgeçmiştir.¹⁹⁵

İnönü oylamanın ardından 21 Haziran 1964 günü ABD'ye ulaşmıştır. ABD Başkanı Johnson Türk ve Yunan Başbakanlarını bir araya getirmek istemiş ancak, bu teklifi İnönü kabul ederken Yunanistan Başbakanı Papandreu kabul etmemiş, bundan dolayı Johnson misafirleri ile ayrı ayrı görüşmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁶ Amerika ziyaretinde Kanlı Noel'den beri savunduğu 1959 Antlaşmaları'nın geçerliliği tezini Amerika'ya kabul ettirmeyi başaran İnönü Türkiye'ye, memnun olarak dönmüştür.

¹⁹⁰ İsmail, **a.g.e.**, s. 189-193.

¹⁹¹ **Milliyet**, 6 Haziran 1964.

¹⁹² **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1966.

¹⁹³ **Milliyet**, 13 Haziran 1964.

¹⁹⁴ **Milliyet**, 18 Haziran 1964.

¹⁹⁵ **Milliyet**, 20 Haziran 1964.

¹⁹⁶ Haluk Şahin, **Gece Gelen Mektup Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, Cep/Belgesel Yayınları, İstanbul 1987, s. 93.

ABD’ de yapılan görüşmelerin ardından, 1964 Temmuz’unda Cenevre’de bir konferans toplanmıştır. ABD özel temsilcisi olan Dean Acheson’un arabuluculuk görevi üstlendiği bu konferansa İngiltere, Türkiye ve Yunanistan katılmıştır. Türkiye adına Nihat Erim’in katıldığı toplantılarda bir sonuca varılamamıştır.¹⁹⁷ Cenevre’de yapılan görüşmeler Rumların Erenköy’e saldırması ile sonuçsuz kalmıştır. Bu saldırıların bir amacı da Johnson’ın müdahalesi ile bir sonuç alamayan Türkiye’yi görüşmelerde taviz vermeye zorlamak olmuştur. Kıbrıslı Rumlar 6 Ağustos 1964 tarihinde Erenköy saldırısını başlatmıştır.¹⁹⁸ Rumlar, Erenköy limanından Kıbrıslı Türklere Türkiye’den silah geldiğini düşünerek denizle olan bağlantılarını kesmek istemiştir. Başlattıkları saldırıya TMT üyelerinin yanıt vermesi üzerine silahlı çatışmalar başlamıştır. Kıbrıslı Türkler ilk çatışmada Erenköy’e çekilmek zorunda kalmış ve Türkiye’nin havadan yapacağı müdahaleyi beklemeye başlamıştır. BM ve NATO’ya başvurulduktan sonra, 7 Ağustos’ta Türk jetleri ihtar uçuşu yapmıştır.¹⁹⁹ Çatışmaların sürmesi üzerine 9 Ağustos’ta Türk jetleri askeri hedefleri bombalamıştır.²⁰⁰ Türk jetlerinin yaptığı bu müdahale sonucunda Yunanistan da jetlerini göndererek Lefkoşa üzerinde moral uçuşu yapmış ancak konunun BM’ye intikal etmesi üzerine iki tarafta Güvenlik Konseyi’nin ateşkes çağrısına uymuş ve böylece çıkacak bir savaşın eşiğinden dönülmüştür.²⁰¹

Kıbrıs sorunu Türk dış politikasında önemli değişiklikler yaratmıştır. Bu döneme kadar tek yönlü bir dış politika takip eden Türkiye, çıkarları söz konusu olduğunda ABD’nin kendisine sırtını döneceğini anlayarak dış politikasını sorgulamaya başlamıştır.

4.1.5. 1960-1965 Koalisyonlar Döneminde Türk Ekonomisi

1960’ların ilk yarısındaki Türk ekonomisine bakıldığında, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından MBK tarafından 22 Ağustos 1960 tarihinde çıkarılan bir kanunla devalüasyon yapılarak, 1 doların 9 TL olarak tespit edildiği karşımıza çıkmaktadır.²⁰² Bu devalüasyon 1958 yılında yapılmış ancak uygulanamamıştır. Askeri yönetim ise bu

¹⁹⁷ **Milliyet**, 18 Temmuz 1964.

¹⁹⁸ Alasya, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁹⁹ Fırat, **a.g.e.**, s. 138.

²⁰⁰ **Milliyet**, 9 Ağustos 1964.

²⁰¹ Fırat, **a.g.e.**, s. 139.

²⁰² “Türk Parası Kıymetini Koruma Kararı”, **Resmî Gazete**, 22 Ağustos 1960, Sayı: 10584, Kabul Tarihi: 15 Ağustos 1960, Kanun No: 1567.

programını sıkı bir şekilde uygulamış ve Türkiye bu yıllarda oldukça sıkıntılı bir ekonomik ortamda kalmıştır.²⁰³

Türk ekonomisinde 27 Mayıs'ın ardından 1962 yılı önem taşımıştır. Çünkü bu yılın Eylül ayında yeni bir beş yıllık kalkınma planı hazırlanmış ve böylece 15 yıllık uzun kalkınma devresinin ilk safhası teşkil edilmiştir. Planın vatandaşı özellikle ilgilendiren yanı ise geliri arttırmak için vergi sahasının genişletilmesi olmuştur. Bu plana göre, kişi başına 1790 lira olan milli gelirin 2190 liraya yükseltilmesi ve devlet ile özel sektörün beş yılda 60 milyar liralık yatırım yapması planlanmıştır.²⁰⁴ Plan hakkında dönemin Maliye Bakanı Ferit Melen'in açıklamaları bu yılların ekonomisini anlamamız açısından önemlidir. 1962 yılının Eylül ayında Ekrem Alican ile birlikte Dünya Bankası ve Para Fonu toplantılarına katılmak üzere Amerika'ya giden Melen, planın tatbiki halinde on yıl sonra refaha ulaşılacağını, her evde buzdolabı olacağını, özel sektöre bütün imkanların sağlanacağını ve on beş yıl sonra dış yardım almaksızın yaşanılır hale gelineceğini açıklamıştır.²⁰⁵

1964 yılı bütçesi 29 Şubat tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.²⁰⁶ Özellikle planlı kalkınmanın uygulandığı bu yıllarda bütçelerin denkliliğine de olağanüstü bir önem verilmiştir. Beş yıllık planı hazırlayan ilk ekip oldukça zorluk yaşamış, 1964 bütçesi dolayısıyla Plancılarla Maliyeciler arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Daha çok politik kaygılarla hareket ettiği ileri sürülen Maliyeciler, zaman zaman Plancıların endişelerini haksız bulmuştur. Plancılar bütçelerde gelir tahminlerinin yüksek tutulduğunu, yıl içerisinde bu ölçüde gelir sağlanamayacağını ve önemli ölçüde bir ek finansman açığı duyulacağını ısrarla ileri sürmüştür. Nitekim Maliyecilerin tahminlerinin aksine, 1964 bütçesi gelirlerinde dokuz ay içerisinde 1 milyar liradan fazla bir gerileme olduğunu ortaya koymuş ve dokuz aylık vergi tahsilatı 1963 yılının altında kalmıştır.²⁰⁷

1964 yılının Temmuz ayında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) binasında Türkiye, İran ve Pakistan'ın maliye ve ekonomi bakanlarının ortak katılımıyla gerçekleştirilen görüşmeler başlatılmıştır. Yapılan müzakerelere göre, üç ülke arasında ticari ve iktisadi münasebetlerin geliştirilmesi, planlama çalışmalarının koordine edilmesi, hava, kara ve

²⁰³ Nazif Ekzen, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s. 57.

²⁰⁴ *Hürriyet*, 9 Eylül 1962.

²⁰⁵ *Hürriyet*, 13 Eylül 1962.

²⁰⁶ "1964 Yılı Bütçe Kanunu", *Resmi Gazete*, 2 Mart 1964, Sayı: 11645, Kabul Tarihi: 29 Şubat 1964, Kanun No: 438.

²⁰⁷ *Milliyet*, 21 Ocak 1965.

deniz nakliyatlarında işbirliği yapılması, teknik alanda karşılıklı mübadelenin arttırılması ve ihracatta daha iyi çalışılması gibi konular ele alınmıştır.²⁰⁸

²⁰⁸ **Milliyet**, 18 Temmuz 1964.

BEŞİNCİ BÖLÜM: SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ'NİN KURULMASI

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in İnönü'nün istifasının ardından Başbakan adayı olarak ortaya attığı ilk isim ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş olmuştur. Gürsel, muhalefetin şaşkınlığı ve itirazları üzerine ise ikinci bir isim olarak yine bir akademisyen olan İhsan Doğramacı'yı göstermiş ancak muhalefet bu isme de itiraz etmiştir. Muhalefetin itirazı kişilere değil, bu kişilerin siyaset ile bir alakalarının bulunmamasına olmuş, Gürsel ise bu itirazlara karşılık hiçbir ısrarda bulunmamıştır. Özdemir Kalpakçıoğlu'na göre aslında onun adayı zaten bu isimler değildir. Gürsel'in amacı AP'li bir ismin başbakan olmamasıdır. Çünkü AP'li bir başbakan birçok çevrenin tepkisine neden olacaktır. Bu nedenle kabineye tarafsız bir başbakan düşünülmüştür. Bunun yanında zaten Gürsel'in aklındaki isim de bellidir. Nitekim Cumhurbaşkanı Gürsel hükümeti kurma görevini 16 Şubat 1965 Salı günü Cumhuriyet Senatosu Kayseri Bağımsız üyesi Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiştir. 17 Şubat günü hükümetin teşkili için yapılan toplantılar sonucunda yeni koalisyon AP, CKMP, YTP ve MP'den oluşmuştur.²⁰⁹ Ürgüplü, AP'ye 10, CKMP, YTP ve MP'ye ise dörder bakanlık vermiştir. Başbakan Yardımcılığına ise AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel getirilmiştir. Koalisyon protokolünde 27 Mayıs'a bağlılık, toprak reformunun kısa zamanda sağlanması ve sosyal adaletin geliştirilmesi gibi maddeler yer almıştır. Dış politika da ise milli ve şahsiyetli bir yol takip edileceği açıklanmıştır.²¹⁰

20 Şubat 1965-10 Ekim 1965 arası çok kısa bir süre görevde kalan Ürgüplü Koalisyonu'nun asıl görevi memleketi 1965 Genel Seçimlerine taşımak olmuştur. AP'nin yer aldığı bir koalisyonun kurulması ve Başbakan Yardımcılığına da AP Genel Başkanı'nın getirilmesi ise ordunun AP hakkındaki düşüncelerinde gelişmeler olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmiştir.

²⁰⁹ Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, 2. Cilt, s. 163-167.

²¹⁰ *Milliyet*, 20 Şubat 1965.

5.1. 1965 Genel Seçimlerine Doğru Partiler

Türk siyasi tarihinde yapılan en önemli genel seçimlerden biri 1965 seçimleri olmuştur. Öncelikle bu seçimlerde Türkiye’de ilk kez siyasi partiler kendilerini sağ-sol ölçeğinde tanımlamış ve 1965 seçimlerine de bu politika ile gidilmiştir. Bu doğrultuda en çok tartışılan ve ses getiren tanımlama ise, CHP ve “Ortanın Solu” politikası olmuştur. İnönü, partisinin taze bir kana ihtiyacı olup yenilenmesi gerektiğinin bilincindedir. Bu nedenle CHP’nin siyasi parti yelpazesinde bir yere oturmasının gerekli olduğu öngörülmüştür. CHP’nin sol bir parti olduğunu kabul etmeyen birçok partili ve yaşanan pek çok tartışmaya rağmen, partinin 1965 seçimlerine “Ortanın Solu” sloganıyla katılmasına karar verilmiştir.

Ortanın solu, bazı Batı parlamentolarında, muhafazakârların, başkana göre sağda; toplumda bazı değişiklikler yapmak isteyenlerin ise başkana göre solda oturmalarından çıkan bir deyimdir. Bu tanımlamayı yaparken de CHP, çok partili demokrasilerde, partiler yelpazesindeki dilimlerden birini ve parti program ve tutumuna en uygun olanı anlatmak için kullanılan bir deyim olan Ortanın Solu’nu seçmiştir. Bülent Ecevit’e göre, “Ortanın Solu” politikasıyla CHP, 1965 siyasal ortamında seçimlere giren altı parti arasında, bulunduğu yeri dürüstçe tanımlayıp söyleyen tek partidir. Ayrıca bu deyim ve terimleri CHP kullanmasa, parti hakkında başkaları kullanacaktır. Nitekim 1965 seçim bildirgesini inceleyen aydınlar, bilim adamları, yazarlar ve siyaset adamları partinin yerini tanımlamaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda CHP’ye komünist diyen de aşırı solda diyen de ortanın solunda, orta yolcu, sağcı, tutucu diyen de olmuştur. Kamuoyu önünde tutum ve durumu bu şekilde tartışılan bir partinin kendisi nerede olduğunu açıkça söylemezse herkes onu kendi açısından değerlendirmeye devam edecek, böylece halk nazarında CHP’nin imajı büsbütün bulanıklaşacaktır. Üstelik sağda bulunan her parti, sağcı olmayan bütün parti ve düşünceleri aşırı solcu olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda CHP yerini açıkça söylemezse aşırı sol damgası üzerinde kalacaktır.²¹¹

²¹¹Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 15,16.; Peki, ortanın solunda bulunanlar nasıl insanlardır? Bunun cevabını da yine Bülent Ecevit vermiştir. Ecevit ortanın solunda bulunanları şu şekilde anlatmıştır: “Ortanın solundakiler insancılardır. İnsana en üst değeri verir. İnsan kişiliğinin serbestçe gelişebilmesini, herkese bu bakımdan imkân eşitliği tanınmasını; devlet ve toplum düzeninin, bu serbestliği ve imkân eşitliğini sağlayacak biçimde olmasını isterler. Ortanın solundakiler halkçılardır. Geniş halk topluluklarının yararını, dar zümrelerin çıkarlarına üstün tutarlar. Halkın köklü sınıf duvarlarıyla bölünmesini, insanlık onuruna ve toplumun esenliğine aykırı sayarlar. Ama bunun için bir sınıfın başka sınıfları yok etmesini değil, gelir dağılımında denge ve adalet sağlanarak, insanlığa ve topluma yararlı bütün işlere saygınlık kazandırılarak, her türlü ayrıcalıklar, her türlü fırsat ve imkân eşitsizlikleri

29 Temmuz 1965 günü Milliyet gazetesinde yayınlanan demecinde, Ortanın Solu'yla siyasi mücadelemizi ideolojik bir mücadele haline getirdik diyen İnönü, ABD Başkanı Roosevelt'in büyük bir ekonomik buhrandan sonra Amerika'da "New Deal" adıyla tatbik ettiği ve "ben ortanın solundayım" sözünü örnek olarak göstermiştir.²¹²

CHP, 1965 Genel Seçimleri'ne doğru AP'ye karşı yürüttüğü seçim kampanyasında Demirel ve partisini gerici güçlerin partisi ve elemanları olarak nitelerken, İnönü AP'yi Said Nursi'nin yandaşları diye suçlamıştır. Gazeteci Cüneyt Arcayürek'e göre ise AP gerici bir parti olsaydı daha sonra kurulan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) kurulmasına gerek duyulmazdı.²¹³

"Ortanın Solu" sloganıyla girilen 1965 seçimlerinde CHP beklediği başarıyı sağlayamamıştır. CHP'nin "Ortanın Solu" sloganına karşı, "Ortanın Solu Moskova Yolu" sloganları ile karşılık verilmiştir. CHP'nin bu politikasına karşılık AP, yerli ve yabancı sermayeyi ön plana çıkarmış, planlamanın özel sektör için yol gösterici olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca AP, "Toprak reformu yerine tarım reformu" demiş ve kalkınmanın özellikle kamu yatırımları aracılığıyla hızlandırılması yoluyla gelir dağılımının düzeltileceği iddiasında bulunmuştur. Bunun dışında NATO ittifakı içinde kalınmasını savunmuş, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin geliştirileceğini de ifade etmiştir. Son derece önemli bir gelişme olarak AP, 1965 Genel Seçimlerine hassas bir konu olan DP'lilere yönelik siyasi hak ve 1961 Anayasası'nın eleştirisi gibi konularda ise sessiz kalarak girmiştir.²¹⁴

1965 Genel Seçimlerine partiler açısından bakıldığında en önemli gelişmeyi sağlayan bir diğer parti Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmuştur. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü bir ortamın neticesinde doğan TİP açısından 1965 seçimleri, partiyi Meclis'e taşıyan bir basamak olmuştur. TİP, seçimler için; "*Millî Kurtuluş Savaşımızı zafere ulaştırdıktan 43 yıl sonra istiklâlimizi, bağımsızlığımızı yeniden kazanmak zorundayız. Yardım bahanesiyle gelen Amerika 1947'den beri yurdumuza adım adım yerleşmiştir. Vatan topraklarının 35 milyon metre karesi Amerikan işgalindedir. Bu üslere Türk polisi,*

kaldırılarak ve bütün sömürme kapıları kapanarak, sınıflar arasında kaynaşma olmasını, sınıf ayrılıklarının bu yoldan eritilmesini isterler. Ortanın solundakiler bu bakımlardan, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçi, ilerici ve reformcudurlar." Ecevit, ortanın solunda bulunanları ayrıca, ilerici, devrimci, planıcı, özgürlüğe bağlı olarak tanımlamıştır.; **Ibid.**, s. 18-20.

²¹² "Abdi İpekçi'nin CHP Lideri İle Yaptığı Konuşma", **Milliyet**, 29 Temmuz 1965. s. 1,3.

²¹³ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-4: Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965)**, Bilgi Yayinevi, Ankara 1985, s. 348,349.

²¹⁴ Demirel, **a.g.e.**, s. 46,47.

Türk hâkimi, Türk komutanı, hatta Türk bakanı giremez. Bu üsler, Türk toprakları üzerinde Amerikan bayrağının dalgalandığı birer küçük Amerika'dır. Önce yardım heyetleri olarak Başkentimize yerleştiler. Şimdi her Bakanlıkta uzmanları var. Bunlar Amerikan hükümetinin uzman adı altında iş gören ajanlarıdır. Artık devlet sırrı kalmamıştır. Amerikalılar her işimizi bilirler..."²¹⁵ şeklinde başlayan bir seçim beyannamesi yayınlamıştır.

CKMP ise yayınladığı seçim beyannamesinde diğer milletlerin ileri bir refah düzeyinde hayat sürdüğünü, teknolojiye ilerlediklerini, Türk Devleti'nin ise hala ekonomik olarak sıkıntı içerisinde olduğunu belirterek, yaşanan çağa hâkim bir politika yürütülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Parti, sözünü ettiği politikayı AP ve CHP'nin uygulayamayacağını ileri sürerek, iddialarını 1960-1965 yılları arasında kurulan hükümetleri göstererek kanıtlama yoluna gitmiştir. CKMP, "müreffeh, kuvvetli ve mutlu bir Türkiye" sloganıyla girdiği 1965 seçimlerinde köylünün, işçinin hakkını savunmaya çalışmıştır.²¹⁶ Partilerin hazırlıklarının ardından yapılan bu seçim beş yıllık koalisyonlar dönemini de kapatmıştır.

5.2. 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri

10 Ekim 1965 günü yapılan genel seçimler Türk siyasal tarihi açısından son derece önem teşkil etmiştir. Yapılan bu seçimin en büyük önemi beş yıldır koalisyon hükümetleri ile yönetilen ülkede, AP'nin tek başına iktidara gelmesidir. Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) açıkladığı sonuçlara göre, AP oyların %53'ünü (240 sandalye) alarak tek başına iktidara gelmiştir. CHP ise oyların %28,7'sini alarak 134 sandalyeye düşmüştür. Seçime katılan diğer partilerden MP oyların %6'sını (31 sandalye), YTP %3,7'sini (19 sandalye), TİP %2,9'unu (15 sandalye) ve CKMP %2,2'sini (11 sandalye) almıştır.²¹⁷

Seçimlerin ardından aynı gün Başbakan Suat Hayri Ürgüplü saat 21.00'de Türkiye radyolarından bir konuşma yapmıştır. Ürgüplü konuşmasında: "*Bugüne ulaşmak için çok sabır, tahammül ve gayret sarfına mecbur kaldık. Muhalefet lideri Sayın İsmet İnönü'nün*

²¹⁵ **Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1965, s. 3.

²¹⁶ **CKMP 1965 Seçim Bildirisi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 1-6.

²¹⁷ **Akşam**, 14 Ekim 1965.

*dış siyaset çalışmalarımızın çok kritik anlarında yaptığı yardımlar cidden kıymetlidir”*²¹⁸ demiştir.

1965 genel seçimlerinde milletvekillerinin dağılımında seçim sisteminin de etkisi olmuştur. Bu seçimden önce seçim sisteminde değişiklik yapılarak, Milli Bakiye Sistemi’ne göre hesaplama yapılmıştır. Buna göre bir seçim çevresinde değerlendirilmeyen fazla oyların ülke düzeyinde birleştirilerek kalan sandalyelerin partiler arasında dağıtılması öngörülmüştür.²¹⁹ Her oyun değerlendirilmesini ve farklı görüşlerin parlamentoya yansımaları amaçlayan Milli Bakiye sistemi, D’Hont sistemine göre, küçük partilerin sayıca daha fazla milletvekili çıkarmalarını sağlamıştır.²²⁰ Bu bağlamda sistemin 1965 seçimleri açısından en önemli sonuçlarından biri de sosyalistlerin, yani TİP’in parlamentoda ilk kez bir grup oluşturmalarıdır.

1965 seçimlerinde CKMP’nin oylarının bir bölümü MP’ye gitmiştir. DP’nin mirasçısı olarak kurulan AP ise asıl başarısını Batı Bölgesi’nde elde etmiş, Ege’de kendi ortalamasını %10,8 aşmıştır.²²¹ Bu bağlamda 9 Temmuz 1961 günü yapılan anayasa referandumunda hayır oyu kullanan Batı Anadolu’nun düşüncelerinin değişmediği anlaşılmıştır.

²¹⁸ Özdemir Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 3. Cilt, Nüve Matbaası, Ankara 1969, s. 14.

²¹⁹ “Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Şubat 1965, Sayı: 11934, Kabul Tarihi: 13 Şubat 1965, Kanun No: 533.; **Madde 32:** Her seçim çevresindeki muteber oyların toplamı, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünür. Bu suretle bulunan sayıya seçim sayısı denir. Her parti listesinin aldığı muteber oy toplamında seçim sayısı ne kadar var ise, o parti o seçim çevresinde o kadar milletvekilliği kazanmış olur. O seçim çevresinde tek başlarına seçime girmiş olup da en az seçim sayısına eşit sayıda muteber oy alan bağımsız adaylar seçilmiş olurlar. Yukarıdaki fıkra hükmünün uygulanması sonucunda her partiye ait geriye kalan muteber oyların seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerini içine alan millî seçim çevresi içerisinde toplamı yapılır. Bu toplam yukarıdaki fıkranın uygulanması sonucunda bölüşülemeyerek açık kalan milletvekilliklerinin toplamını teşkil eden sayı ile bölünmek suretiyle millî seçim sayısı bulunur. Daha sonra her partinin millî seçim çevresi içinde sahip olduğu muteber oy pusulası sayısı millî seçim sayısı ile bölünmek suretiyle bu milletvekillikleri de partiler arasında bölüştürülür. Bu işlem sonucunda da doldurulamamış milletvekillikleri kalırsa bunlar, bakiye muteber oylarının büyüklük sırasına göre partiler arasında bölüştürülür. Son milletvekilliğinin bölüştürülmesinde değişik partilerin bakiye muteber oy sayıları birbirine eşit ise, seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerinde daha fazla muteber oy alan parti tercih edilir.

²²⁰ **Milliyet**, 15 Ocak 1965.

²²¹ **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, s. 216,217.

ALTINCI BÖLÜM: AP’NİN İKTİDAR YILLARI

1965 genel seçim sonuçlarına göre, Türkiye’nin yeni Başbakanı Süleyman Demirel olmuştur. 27 Ekim 1965 günü yeni hükümetin Bakanlar Kurulu oluşturulmuş, 3 Kasım 1965 günü ise hükümet programı okunmuştur.²²² Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs inkılâbına dayanan anayasaya bağlılığın bildirildiği hükümet programında, emniyet kuvvetleri ile halk arasındaki karşılıklı saygı ve güven hissinin kuvvetlenmesi için uğraşılacağı, komünizm ile mücadele verileceği, okuma-yazma oranının yükseltilmesi için çalışılacağı, bütün köylerin okula kavuşturulması ve bunun için yeterli sayıda öğretmen yetiştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.²²³ 11 Kasım 1965 Perşembe günü gerçekleşen güven oylamasında, yeni hükümet AP ve YTP gruplarının verdiği 252 beyaz oy ile güvenoyu almıştır. Yapılan oylamada CHP, MP ve TİP 172 kırmızı oyla güvensizlik oyu verirken, CKMP grubunun 10 üyesi tarafından yeşil, yani çekimser oy kullanılmıştır.²²⁴

6.1. AP İktidarı Döneminde İç Politikada Yaşanan Gelişmeler

6.1.1. Cevdet Sunay’ın Cumhurbaşkanlığına Seçilmesi

Yeni hükümetin kurulmasının ardından yaşanan ilk kriz Cumhurbaşkanı Gürsel’in rahatsızlığı ile başlamıştır. Gürsel, 1966 yılının başında görevden ayrılmış fakat ısrarlar karşısında istifasını geri almıştır. 1961 Anayasası’nda cumhurbaşkanlığı makamının hangi durumlar söz konusu olduğunda boşalmış sayılacağı hüküm olarak düzenlenmemiştir.²²⁵ Bu sebeple görev süresi dolmayan cumhurbaşkanının görevinden ayrılması için doktor raporu gerekmektedir. Bu durum üzerine Tabii Senatörleri ziyaret eden Başbakan Demirel, 4,5 saat süren uzun bir görüşmenin ardından AP Senato Grubunda Milli Birlik Grubu Üyelerinin yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesini istemediklerine dair bir açıklama yapmıştır. Yani vefa duygusuyla hareket eden ve Gürsel vefat etmeden yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesini istemeyenler, böylece cumhurbaşkanı vekilliği müessesesinin işlemesine de

²²² TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (27 Ekim 1965-26 Mart 1971), 4. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 2174-2176.

²²³ Arar, a.g.e., s. 431-435.

²²⁴ Akşam, 12 Kasım 1965.

²²⁵ Madde 99: Cumhurbaşkanı, vatan hainliğinden dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az üçte ikisinin Meclislerin birleşik toplantısında vereceği kararla suçlandırılır.; Madde 100: Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder.; Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816

engel olmuştur. Çünkü Senato Başkanlığı yani Cumhurbaşkanı Vekilliğinde AP'li bir isim olan Şevki Atasagun bulunmaktadır. Bir AP'linin cumhurbaşkanına vekâlet etmesini istemeyen Tabii Senatörler başbakana, Atasagun'un istifa etmesini, yerine Sunay'ın gelmesini, Gürsel hayatta kaldığı sürece Sunay'ın ona vekalet etmesini ve durum yeni bir seçimi gerektirirse de Sunay için seçim yapılmasını önermiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Gürsel ise tedavi için ABD'ye gitmiştir.²²⁶

Fakat sağlıkla alakalı konular bile ne yazık ki siyasete alet edilmiş, Gürsel'in tedavi için ABD'ye gitmesi sosyalist çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. TİP Meclis Grubu, Gürsel'in dönemin sağlık alanında en yetkili otoriteye sahip ülkesi olan İsveç dururken neden ilişkilerimizin pek de iyi ilerlemediği ABD'ye gittiğine dair eleştirel sorgulama getiren bir bildiri yayınlamıştır.²²⁷ Bu bildiri bize 1960'lı yıllarda bu çevrelerin ne denli bir ABD karşıtlığının bulunduğu göstermektedir.

Sosyalist bir görüş çerçevesinde kaleme alınan Yön Dergisi, “Çankaya’da Boşluk” başlığı altında bu durumu değerlendirmiş, Gürsel'in ABD'ye zorla mı götürüldüğünü sormuş, aynı tedavinin yurtiçinde de yapılabileceği, gerekirse yabancı uzmanların ülkeye getirilebileceği ve bu imkânlar söz konusu iken Gürsel'in niçin ABD'de olduğunu tartışmıştır. Yön Dergisi'ne göre Cumhurbaşkanlığına Gürsel yerine Sunay'ın geleceği yönündeki söylentiler uzun süredir devam etmektedir. Esasen anayasaya göre Gürsel yedi yıl için cumhurbaşkanlığına gelmiş olup, yeniden seçilmesi mümkün değildir. Ayrıca CHP Sunay'a, onu cumhurbaşkanı yapma düşüncesi ile senatörlük teklif etmiştir. Cumhurbaşkanlığına en uygun aday olan Sunay'ın, önce parlamento üyesi olması gerekmektedir. Diğer yandan Sunay'ın cumhurbaşkanı olması durumunda yerine Genelkurmay Başkanlığına kimin geçeceği de tartışılmış, bunun içinde Orgeneral Cemal Tural düşünülmüştür.²²⁸

Cumhurbaşkanlığı için Sunay'ın kapısı çalınmış fakat bu durum Sunay'ı endişelendirmiştir. Sebebi ise 27 Mayısçı silah arkadaşlarının AP iktidarı ile çalışmasını nasıl karşılayacaklarını bilmemesidir. Bu durum yalnızca Sunay'ı değil AP'yi de

²²⁶ Hikmet Özdemir, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 198,199.

²²⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 201.

²²⁸ “Çankaya’da Boşluk”, **Yön**, 4 Şubat 1966, Yıl 5, Sayı 149, s. 4. Cumhurbaşkanlığı tartışmaları devam ederken maaşlarına zam isteyen ve 67 gündür grevde olan Kula Mensucat Fabrikası çalışanları bir yürüyüş tertip etmiştir. Bu yürüyüş katılanların sayısı üç bine ulaşmıştır. Sabah saatlerinde fabrikanın önünde toplanarak yedi kilometre yürüyen kalabalık İzmir Emniyet Müdürü Rüştü Ünsal tarafından teskin edilerek dağıtılabilmiştir.; “İzmir Olayı”, **Yön**, 11 Şubat 1966, Yıl 5, Sayı 150, s. 4,5.

düşündürmüştür. Öyle ki yeniden bir ihtilal söylentileri ortalıkta dolaşmış hatta AP milletvekili adayı Necmi Akyıldız tarafından yapılan ihtilal ihbarı üzerine Ankara'da kara ve hava kuvvetleri alarma geçirilmiştir. Bu durumda cumhurbaşkanlığı için Sunay'ı desteklemek AP için mantıklı bir yol olmuştur. İhtilal söylentileri ve cumhurbaşkanlığı krizi parti içerisinde Demirel'e karşı bir muhalefeti de beraberinde getirmiştir. Bu isimler İnönü cumhurbaşkanı olduğu zaman Bayar'ın hemen istifasını verdiğini örnek göstererek, Demirel'in de aynı şekilde hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşte olanlara göre Demirel istifa etmeli ve hükümeti kurma görevinin kime verileceğini yeni seçilen cumhurbaşkanı karar vermelidir.²²⁹

Gürsel'in sağlık problemlerinin ardından cumhurbaşkanlığı makamına kimin geleceği konusu tartışmalı bir sürecin ardından Cevdet Sunay, Alparslan Türkeş, İsmet İnönü, Celal Bayar, Saadettin Bilgiç, Kasım Gülek gibi isimlerin yer aldığı bir seçimle nihayete kavuşmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimi için 28 Mart 1966, saat 15.00'de Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin başkanlığında toplanan TBMM, 461 oyla Cevdet Sunay'ı cumhurbaşkanlığına seçmiştir.²³⁰ 532 üyenin iştiraki ile gerçekleşen toplantıda Türkeş 11, Bayar 5 oy almış ve 47 boş oy kullanılmıştır.²³¹ *"Bu şerefli vazifeyi kabul ederken Allah'tan bana yardım etmesini dilerim"*²³² diyen Sunay, böylece yedi yıl süre için Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Sunay'ın cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesinin ardından Genelkurmay Başkanlığına da Cemal Tural getirilmiştir. Rahatsızlığından dolayı cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmak zorunda kalan Cemal Gürsel ise 219 gün kaldığı komanın ardından 14 Eylül 1966 günü sabaha karşı 6.45'te vefat etmiştir. Gürsel'in vefatı üzerine Başbakan Demirel; *"Gürsel vatanına milletine aşkla ve güvenle bağlıydı"* derken, Cumhurbaşkanı Sunay; *"Şanlı Türk tarihi Gürsel'i unutmayacaktır"*²³³ diyerek üzüntülerini dile getirmişlerdir.

²²⁹ "Sunay Çankaya'da", **Yön**, 18 Şubat 1966, Yıl 5, Sayı 151, s.4.

²³⁰ "Cumhuriyet Senatosu Üyesi Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığına Seçildiği Hakkında", **Resmi Gazete**, 29 Mart 1966, Sayı 12263, Kabul Tarihi: 28 Mart 1966, Kanun No: 115.

²³¹ **Yeni İstanbul**, 29 Mart 1966.

²³² **Hürriyet**, 29 Mart 1966.

²³³ **Hürriyet**, 15 Eylül 1966.

6.1.2. 5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri

1960 Askeri Darbesi'nden sonra, denetim ve denge sistemini iyileştirmek için getirilen bir kurum olan senatonun seçimleri, her iki yılda bir, değişik illerde ve üyelerin üçte birini seçmek için yapılmıştır. 1966 Senato Seçimlerine, AP, CHP, MP, YTP, Bağımsızlar ile önceki senato seçimlerine katılmamış olan CKMP ve TİP katılmıştır. Bu seçimde partilerin yaptığı propagandalara bakıldığında CKMP ve TİP'in ön plana çıktığı görülmüştür. TİP'i ön plana çıkaran unsur her zamanki gibi iğneleyici ve sert bir üslupla yaptığı yayınları olmuştur. CKMP ise 21 Mayıs ile 4 Haziran 1966 tarihleri arasında on beş radyo konuşması yapmıştır. Bu konuşmaları CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Genel Sekreter Mustafa Kaplan, Merkez Kontrol Komitesi Başkanı Ahmet Er, Kadın Kolları Başkanı İffet H. Oruz yapmıştır.²³⁴

Parti görüşlerinin oldukça ayrıntılı olarak açıklandığı radyo konuşmalarında, CKMP adına ilk konuşmayı 21 Mayıs 1966 günü Genel Başkan Alparslan Türkeş yapmıştır.²³⁵ İlk günkü konuşmasında Türkeş, büyük bir çoğunluğunun köylü olduğu Türk halkının yardım için uzanan ellerinin yöneticiler tarafından boş bırakıldığını, büyük güçlükleri yenmedeki en önemli olan şeyin birlik ve beraberliğin korunması olduğunu, partizanlık ve oy avcılığı için birlik ve beraberliğimizi yıkıcı davranışlardan çekinilmediğini dile getirmiştir. Ülkede yürütülen fesat ve hıyanet davranışlarının başında komünizm, bölgecilik ve mezhepçilik akımlarının geldiğini söyleyen Türkeş, Türkiye'de komünizmi iktidara getirmek isteyen grubun içerisinde birinin Moskova'ya bağlı olduğunu, diğerlerinin ise bir dergi ve bazı dernekler etrafında toplanarak Çin komünizmine bağlı hareket ettiğini iddia etmiştir. Hükümetin bu grupları etkisiz hale getirmekte başarılı olmadığını ve yayılmalarından da kendilerinin sorumlu olduğunu söyleyen Türkeş, komünist olan bu grupların kanunlar çerçevesinde kendilerini farklı bir kimlikle peçelediklerini ifade etmiştir.²³⁶ Bu konuşmalarından TİP'i kasteden Türkeş'in, bu konuda "Bizde sosyalist geçinen aslında komünisttir"²³⁷ diyen Demirel ile aynı görüşte olması dikkat çekicidir.

²³⁴ Jacob M. Landau, **Türkiye'de Aşırı Akımlar 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler**, Çev. Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara 1978, s. 375,376,378.

²³⁵ Alparslan Türkeş CKMP Genel Başkanlığına, partinin 1 Ağustos 1965'de yapılan olağanüstü kongresinde seçilmiştir. Bu konu Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi başlığı altında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

²³⁶ **CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları**, Konuşma 1, Arı Matbaası, Ankara 1968, s. 5,6.

²³⁷ **Hürriyet**, 16 Kasım 1966.

5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimlerinin en dikkat çekici yanı halkın seçimlere katılma oranının düşük olmasıdır. 1965 seçimlerinde seçime katılım oranı %71’lik bir oranda iken, 1966 seçimine halkın %56’sı katılım sağlamıştır. Şöyle bir karşılaştırma, durumu belirler niteliktedir: Seçimde en yüksek oy alan parti 1.688.316 oy almıştır. Oysaki bu seçimde sandık başına gitmeyenlerin toplamı 2.393.895 olmuştur. Seçime katılma oranının düşük olmasının nedenini araştıran Bahri Savcı, buna gerekçe olarak, 1966 seçiminin bir genel seçim olmadığı için sonuçların da herhangi bir iktidar değişikliği yaratmayacağını göstermiştir.²³⁸

5 Haziran 1966 tarihinde 23 ilde yapılan kısmi senato seçim sonuçlarına göre, AP oyların %56,9’unu alarak 35, CHP ise oyların %29,6’sını alarak 13 senatörlük kazanmıştır. Kısmi seçim CKMP, MP, YTP ve TİP’e birer senatör kazandırmıştır. Katılım oranının genelde düşük olduğu bu seçimde en düşük katılım oranı %43,42 ile İstanbul’da, en yüksek katılım oranı ise %75.87 ile Bingöl’de olmuştur.²³⁹

1966 senato seçimlerinden önce CHP’nin Denizli’de yapılan mitingi esnasında İnönü, AP’nin Nurcularla işbirliği yaptığını iddia etmiş, Nurcuları devrimlerin can düşmanı olarak tanımlamıştır. “*Nurcuların muvaffak olması, yurdun uçuruma yuvarlanması demektir*”²⁴⁰ diyen İnönü seçim sonrasında gazetecilerin “*Paşam, seçim konuşmalarınızda vatandaşın iktidara oy vermeyip ders vermesini istediniz. Sonuçlara ne dersiniz?*” sorusuna, İnönü “*Mükemmel bir ders aldım*” cevabını vermiştir. İnönü burada, “*Nurculuğun bu denli kuvvetli olduğunu bilmiyordum, mükemmel bir ders aldım*” demek istediğini sonrasında açıklamıştır.²⁴¹ Nitekim İnönü seçim sonrası yaptığı açıklamada AP’nin seçimde birinci parti olarak gelmesinde Nurcuların tesirinin büyük olduğunu söylemiştir.²⁴²

1966 Senato seçimlerinde TİP’in çıkardığı tek senatör, Kocaeli listesinden 1. sıra adayı olan Fatma Hikmet İşmen olmuştur. Memur olduğu için bağımsız olan İşmen,

²³⁸ Bahri Savcı, “1966 Kısmi Senato Seçimleri Tahlili”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 1966, Cilt 21, Sayı 3, SS. 161-169, s. 162.

²³⁹ Tunca Özgişi, “Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul 2011, s. 131,132.

²⁴⁰ **Vatan**, 30 Mayıs 1966.

²⁴¹ Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, TBMM Basımevi, Ankara 2012, s. 157.

²⁴² **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1966.

seçimin ardından memuriyetinden istifa ederek TİP’e üye olmuştur.²⁴³ Yeni seçilen senatörlerin yemin törenleri TBMM’de 14 Haziran 1966 tarihinde düzenlenmiştir.²⁴⁴ Seçim sonuçlarına bakıldığında, dönemin iki büyük partisi olan AP ve CHP’nin oy kaybına uğradığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi olarak katılım oranının düşmesinin yanında, Milli Bakiye Sistemi’nin uygulanmış olması da muhtemeldir.

6.1.3. 2 Haziran 1968 Kısmi Senato Seçimleri

İki yılda bir yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin 1966 yılının ardından, 2 Haziran 1968 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴⁵ Bu seçimde dikkat çeken nokta 1966 yılındaki gibi seçimlere katılım oranında yaşanan gerileme olmuş, fakat bu gerilemenin 1966 yılındakinden daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Cumhuriyet Senatosu seçimlerine katılım oranı yıllara göre, 1961 yılında %81,4, 1964’te %60,2, 1966’da %56,2, iken 1968 yılında %53,5’e gerilemiştir.

Yapılan araştırmalara göre katılma oranının en yüksek olduğu 1961 senato seçimleri, Millet Meclisi genel seçimleri ile aynı gün yapılmış, sonuçlara göre her iki seçime de katılım oranları aynı olmuş, çoğunluk sisteminin uygulandığı bu seçimde seçmene karma liste imkânı sağlanmıştır. Buna göre seçmen dilediği adayları yazarak oy pusulasını doldurmakta serbest olduğu gibi basılı oy pusulasında yazılı isimlerden dilediğini silip yerlerine istediği adayların isimlerini yazabilmiştir. Seçmene sağlanan bu karma liste imkânı 1964 yılından itibaren kaldırılmış ve bu yıldan itibaren senato seçimlerine katılım oranı büyük bir düşüş göstermiştir.²⁴⁶

1968 Senato seçimlerine göre, AP oyların %49,1’ini alarak seçimi ilk sırada tamamlarken, CHP %26,8, MP %6,3, TİP %4,7, CKMP %2,0 ve GP % 9,2 oy oranına ulaşmıştır. Bunlardan Güven Partisi (GP) 1966 yılındaki seçimde henüz kurulmamış, YTP ise 1968 yılındaki senato seçimlerine katılmamıştır.

1968 seçiminde 22 ilden 22’sinde de seçime giren TİP, bu seçimde özellikle 1966 yılında seçime girmediği illerden katılım sağlamıştır. 1966 yılında birer senatör çıkaran

²⁴³ Naciye Babalık, “Türkiye Komünist Partisi’nin Sönümlenmesi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Siyaset Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2003, s. 3.

²⁴⁴ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, 14 Haziran 1966, Cilt 36, Dönem 1, Toplantı 5, s. 7.

²⁴⁵ “Yüksek Seçim Kurulu Kararları”, **Resmi Gazete**, 26 Temmuz 1967, Sayı: 12657, Karar No: 149.

²⁴⁶ Hikmet Sami Türk, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1969, Cilt 26, Sayı 3, SS. 79-114, s. 81,82.

TİP ve CKMP, 1968 seçiminde ise hiç temsilcilik kazanamamıştır. Landau, TİP'teki bu durumu Güven Partisi'nin (GP) kurulmasına bağlamıştır.²⁴⁷ Bize göre ise, GP'nin kurulmuş olması CHP'nin oy kaybına uğramasına sebebiyet vermiştir. Nitekim CHP'nin 1966 yılında %29,4 olan oy oranı, 1968 seçiminde %26,8'e gerilemiştir. CHP'nin ortanın solunda yer almasına karşı çıkan partililerin, GP'nin kuruluşunun ardından bu partiyi desteklemiş olmaları muhtemeldir. Zira GP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'da seçim öncesi bütün il ve ilçe teşkilatlarına gönderdiği mesajlarda; *"Milletimiz sol maceraya kapılan CHP'den artık hayır beklemiyor. Aşırı solun sivriliklerini savunan ve koruyan, kendi köklerinden koparak bir sol maceraya kapılan CHP'nin düzen yıkma heveslilerinden hayır gelmeyeceğini milletimiz biliyor"*²⁴⁸ demiştir.

1968 seçimlerinde sonuçlardan çok, seçimin yarattığı olaylar damgasını vurmuştur. Öyle ki bu olayları Hürriyet gazetesi "Kanlı Bir Seçim" başlığı altında haber yapmıştır. Yapılan seçimler birçok bölgede kanlı olaylara sebebiyet vermiş, yaşanan olaylarda 14 kişi ölmüş, 39 kişi ağır yaralanmıştır. Cinayetlerin ekserisine ise muhtarlık konusundaki ihtilaflar sebebiyet vermiştir.²⁴⁹

6.1.4. 12 Ekim 1969 Genel Seçimleri

1961 Anayasası'nın ardından yapılan üçüncü seçim olan bu genel seçim 12 Ekim 1969 Pazar günü yapılmıştır. Seçimi önemli kılan en büyük etken hemen öncesinde seçim sisteminde yapılan değişiklik olmuştur. Bilindiği gibi 1961'den itibaren seçimlerde Milli Bakiye Sistemi uygulanmış ve böylece küçük partilerin önü açılmıştır. Ancak bu seçim öncesi 20 Mart 1969 tarihinde seçim sisteminde değişiklik yapılarak, Milli Bakiye Sistemi kaldırılarak barajlı D'Hondt Sistemi'ne geçilmiştir.²⁵⁰

Girilecek olan bu yeni dönemi "Hürriyet ve refah yolu" olarak değerlendiren AP'nin seçim beyannamesinde 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası mukayese edilmiş,

²⁴⁷ Landau, **a.g.e.**, 381-383.

²⁴⁸ **Tercüman**, 1 Nisan 1968.

²⁴⁹ **Hürriyet**, 3 Haziran 1968.

²⁵⁰ "Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, 23 Mart 1968, Sayı: 12856, Kabul Tarihi: 20 Mart 1968, Kanun No: 1036.; 32. Madde'de belirtilen bu sistem ile kullanılan oylar o seçim çevresindeki milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar önce 1'e, sonra 2'ye ve sonra da üçe bölünmüş, elde edilen paylar ise parti ayrımı yapmaksızın en büyüktü en küçüğe doğru sıralanmıştır. Ardından milletvekillikleri, bu partilerin sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara, rakamların büyüklük sırasına göre tahsis edilmiştir.

1961 Anayasası'nın çeşitli gerilimlerin doğmasına sebebiyet vermiş olmasına rağmen demokrasinin ilerlemesinde bir sarsıntı yaratmadığı ifade edilmiştir. 1961 Anayasası'nın ardından kurulan koalisyon hükümetleri döneminde ülkenin kötü bir süreçten geçtiği ve memleket zor bir durumdayken iktidarın devralındığını belirten AP, sonrasında dört yıllık hükümetleri döneminde neler yaptıklarını hatırlatmıştır. Daha sonra seçimlere girerken memleketin durumuna değinilen bildiride, 1969 yılında ülkenin durumun 1965 Türkiye'sinden çok farklı olduğu, zirai bir toplumken sanayi toplumu olma yolunda önemli adımların atıldığı; bundan sonrasında komünizm ile mücadele edileceği, üniversitelerin ıslah edileceği, TRT hakkında bazı anayasa değişiklikleri yapılarak tarafsızlığının sağlanacağı, yargı organlarının anayasa ve kanunları uygulamanın ötesinde bir maksatla hareket etmemesi adına yargı ve yürütme organları arasındaki münasebetlerin dengeli bir şekilde düzenleneceği vaat edilmiştir. Hiçbir demokratik ülkede, belli kimselere yasama organı üyeliği verilmediğini belirten parti, bu sebeple eski MBK üyelerinin ömür boyunca tabii senatör olmalarına dair mevcut anayasa hükümlerinin kaldırılacağını duyurmuştu.²⁵¹

MHP ise seçim beyannamesinde AP'nin iktidara gelmesini iyi değerlendiremediğini, sanayi hizmetlerini arttırmaya çalışırken, zirai faaliyetlerin yetersiz kaldığını söylemiştir. AP'nin menfaatçilerin eline geçtiğine dair bir iddiada bulunan MHP, Demirel'in eski Odalar Birliği Başkanlığı'na bir gönderme yaparak; *“Devlet maliyesinin her gün biraz daha ağırlaşan bürokratik çarkından, gayri milli sermaye ve onun ortakçıları sonuna kadar faydalanmakta ve milli sermaye sahipsiz kalmaktadır. Özel teşebbüsün hakiki mümessili olan Odalar Birliği'ne iktidar alenen ve çirkin bir şekilde müdahale ederek gayri milli sermayenin sadık destekçiliğini yapmıştır”* demiştir. AP'yi oportünist²⁵² olmakla suçlayan MHP ayrıca ülkenin ilerlemesinin eğitimden geçeceğini fakat üniversitelerin bunu gerçekleştirecek imkan ve kalitede olmadığını belirterek, Milliyetçi Hareketi doğuran ana sebebin milli kültür politikasının yokluğu olduğunu dile getirmiştir. Demirperde arasındaki ideoloji çatışmalarına ve Sovyet Rusya ile Çin arasındaki toprak ihtilafına değinen parti, bu toprakların iki devlete de ait olmayıp asıl sahiplerinin esir Türkler olduğunu söyleyerek,²⁵³ Türkiye dışında yaşayan Türklere de değinen ilk parti olmuştur.

²⁵¹ **Adalet Partisi Seçim Beyannamesi**, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları, Ankara 1969, s. 3-11.

²⁵² Oportünist: Kendi çıkarlarına göre hareket etmek, fırsatçılık.

²⁵³ **Memleket ve Dünya Hadiseleri MHP Seçim Bildirisi**, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1969, s. 1-6.

Dergi ve gazetelerinde yaptığı sert muhalefeti seçim bildirisine de yansıttığı görülen ve “*Varlıklı sınıfların iktidarı olan AP, emekçi halk kitlelerini devamlı olarak aldatıp sömürmektedir*” diyen TİP, yurdumuzun otuz beş milyon karesinin yabancı işgaline terk edildiğini, bunların çoğunun Amerika’ya ait olduğunu ve buralara da Türk yargıcının, Türk milletvekillerinin, hatta cumhurbaşkanının dahi giremediği askeri üslerin kurulduğunu iddia etmiştir. Parti, sıkıntı ve sefalet içerisinde ömürlerini tüketmekte olan emekçi halka bu durumun devamlı olarak bir kader işi olduğunun telkin edildiğini, halkın dini duygularının istismar edildiğini ve en ufak bir bilinçlendirme hareketinin dahi baskılarla yok edilmeye çalışıldığını söylemiştir. Beyannamede dertlerinden yakınan bir yurttaşa Demirel’in “*Memleketimizin şartları böyledir. Beğenmeyenlere sınır kapıları açıktır, beğendiğiniz yere gidebilirsiniz*” dediğini ve yine kendisinden iş isteyenlere “*İşiniz vardı da biz mi elinizden aldık*” şeklinde cevap verdiğini iddia eden parti, kendi yurttaşına bunları diyen bir başbakanın dünyanın hiçbir yerinde görülmediğini ileri sürerek, yurtdışına işçi olarak gitmek zorunda kalmış halkın durumuna da değinmiştir. AP iktidarını gericiği teşvik etmek, işçi ve gençlik düşmanı olmakla suçlayan TİP’in seçim beyannamesinde ayrıca CHP’ye de yüklenilmiş, bu sıkıntıların CHP döneminde başladığı ve “*siz iktidarda iken neden bunları yapmadınız?*” gibi bir soruya parti genel sekreteri tarafından “*biz o zaman tek partiydik*” gibi bir cevap verildiği belirtilmiştir. Tek partiyken istenilenin daha kolay yapılabileceğinden bu cevabı tutarsız bir cevap olarak değerlendiren TİP, CHP’yi devlet eli ile fert zengin eden ilk parti olarak suçlamıştır.²⁵⁴

CHP ise 1965 genel seçimleri ile başlayan “Ortanın Solu” düşüncesini 1969 seçimlerinde de devam ettirmiştir. *Ortanın Solu* kitabıyla başlayan bu düşüncenin propagandası yine Bülent Ecevit’in kaleme aldığı *Bu Düzen Değişmelidir*²⁵⁵ kitabıyla devam ettirilmiştir.

12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlere katılım oranı 1965 seçimlerine nazaran daha düşük olmuştur.²⁵⁶ Zira bu seçime halkın katılım oranı %64,3’tür.²⁵⁷ Seçim sonuçlarına göre, AP oyların %46,5’ini alarak ikinci defa tek başına iktidara gelmiştir. Yapılan seçimde CHP oyların %27,4’ ünü alırken, 8 Şubat 1969’da Adana’da yapılan parti

²⁵⁴ TİP Haberleri, “Köylüye Toprak Herkese İş”, **TİP Seçim Bildirisi**, Yıl 1, Sayı 14, 1969, s. 1-5.

²⁵⁴ **Milliyet**, 13 Ekim 1969.

²⁵⁵ Kitabın İlk baskısı 1968 yılında yayınlanmıştır.; Bülent Ecevit, **Bu Düzen Değişmelidir**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.; CHP’nin “Ortanın Solu” düşüncesine 1965 seçimleri başlığı altında yer verildiğinden burada üzerinde durulmamıştır.

²⁵⁶ **Milliyet**, 13 Ekim 1969.

²⁵⁷ **TÜİK**, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011.

kongresinde Genel Başkan Alparslan Türkeş tarafından ismi MHP olarak değiştirilen eski CKMP'nin oyları ise %3,0 olmuştur. Seçimde MP %3,2, GP %6,6, TİP %2,7, YTP %2,2, BP %2,8 oy oranına ulaşmıştır. Bu seçim, öncesinde yapılan sistem değişikliği nedeniyle küçük partiler açısından üzücü sonuçlar vermiştir. MP'nin parlamentodaki grubu 31'den 6'ya, TİP'in 15'ten 2'ye düşmüş, MHP'nin oyları 1965 seçimlerine göre artış göstermesine rağmen parlamentoda 11 sandalyeden ancak 1'ini koruyabilmiştir. Seçim sonrası genel merkezde gazetecilere bir demeç veren CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit bu durum için *"Küçük partiler tamamen eriyor"*²⁵⁸ demiştir. Küçük partilerin yaşadığı bu duruma bir diğer neden olarak GP ve Birlik Partisi'nin (BP) kurulmasını göstermek mümkündür. Ancak partili muhalifler durumu bu şekilde değerlendirmeyerek, seslerini iyice yükseltmiştir. TİP'in seçimden bu sonuçla çıkması parti içerisinde Aybar'a muhalif olan grubun seslerini yükseltmiştir. Partinin geleceği hakkında ciddi endişelere düşüldüğünü belirten sosyalist Emek dergisi bu seçim sonuçlarının, Aybar yönetiminden hala bir şeyler bekleyenlerin ümitlerini tamamen söndürdüğünü yazmıştır.²⁵⁹ Bu seçimde TİP'i en zorlayan durum şüphesiz seçim sisteminde yapılan değişiklik olmuştur.

Seçimler kentsel ve kırsal alanda değerlendirildiğinde ise kentsel kesimde başarılı olan tek partinin CHP olduğu gözlemlenmiştir. MP, YTP ve GP kırsal alanda başarı sağlarken, AP ve MHP hem kentsel hem de kırsal kesimde eşit oy oranına sahip olmuştur. Seçimlerde kırsal alanda kullanılan geçerli oy sayısı 6.222.054 iken, kentsel alanda yalnızca 2.867.302 rakamına ulaşılmıştır.²⁶⁰ Bu neticeye göre kırsal kesimin oylarının önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Kaldı ki seçim öncesinde halkın oylamaya pek de ilgisinin olmadığını fark eden parti temsilcileri, propaganda toplantılarını İstanbul'da bilhassa akşam saatlerinde kahvehanelerde düzenlemiştir. Böylece o an orada bulunan vatandaş istemese de bu konuşmaları mecburen dinlemiştir.²⁶¹

12 Ekim 1969 seçim sonuçları değerlendirildiğinde AP içerisinde yaşanan bölünmenin seçim sonuçlarına da yansıdığı dikkat çekmiştir. Eski DP'lilere siyasi af verilmesine rağmen halkın bunu takdir etmemesi, vatandaşın darbe tartışmalarından artık yorulduğu ya da bir değişiklik istediği şeklinde yorumlanabilir. Bize göre, AP'nin oy kaybına uğramasında en büyük sebeplerden biri de sağ milliyetçi cephede farklı

²⁵⁸ **Hürriyet**, 13 Ekim 1969.

²⁵⁹ **Emek**, 3 Kasım 1969, Cilt 1, Sayı 14, s. 2.

²⁶⁰ Landau, **a.g.e.**, s. 396.

²⁶¹ **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1969.

alternatiflerin doğması olmuştur. Nitekim bu seçimde MHP'nin oylarında artış gözlemlenmiştir.

CHP'ye bakıldığında ise 1965 seçimleri ile başlayan ortanın solu politikasının gitgide partiyi oy kaybına uğrattığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda seçim sonuçları ortanın soluna karşı çıkarak GP'yi kuran isimleri bir nevi haklı çıkarmıştır. Kaldı ki yeni kurulan bir parti olmasına rağmen GP'nin aldığı oy azımsanacak bir oran da değildir.

6.1.5. Öğrenci Olayları

Öğrenci olayları dendiğinde her ne kadar 68 kuşağı akıllara gelse de, bu hareketi Osmanlı dönemine kadar götürmek mümkündür. Türkiye'de özellikle 1933'ten sonra yoğun bir ideolojik çatışma hüküm sürmeye başlayarak, üniversite gençleri arasında Müslümanlık, Ümmetçilik, Irkçılık ve Bolşeviklik sloganları dolaşmaya başlamıştır. Bir kısım gençler siyah gömlek²⁶² giyip, Mussolini şeklinde selamlaşıp sağa sola gamalı haç çizerken, bir kısmı da kalpakla dolaşmıştır.²⁶³ Gençlik arasındaki bu olaylar İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden yani 1945 sonrasında hızla artış göstermiştir. Çalışmamızın başında da belirtildiği üzere, savaş sonrası doğan demokratik ortamda, farklı ideolojiler görüşlerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır.

27 Mayıs 1960'dan itibaren öğrenci olayları hızla artış göstermiştir. Darbenin ardından Başbakanlıktan üniversitelere bir tamim gönderilmiştir. Başbakanlık adına Alparslan Türkeş imzasıyla yayınlanan bu genelgeyle üniversite öğrencilerinin politika ile uğraşmamaları istenmiş,²⁶⁴ ancak öğrenciler adına durum hiç de bu yönde ilerlememiştir. Komünizmin anayasal bir suç sayıldığı bu yıllarda, siyasal faaliyetler ve ideolojiler ortaokul öğrencilerine kadar inmiştir. 1966 yılında Ankara'da ortaokul ikinci sınıf öğrencisi olan Gürbüz Şimşek adlı bir öğrenci, öğretmeninin Atatürk ve dünya büyüklerinin mukayesesi ile ilgili istediği kompozisyon ödevinde, Lenin'i övmüş ve "Türkiye gibi geri kalmış ülkeler" için komünizmin bir zaruriyet olduğunu yazmıştır. Lenin'in zamanında bütün partilerin kapatılarak yalnızca komünist partisinin kaldığını,

²⁶² Kara Gömlekliler İtalyan Başkanı Benito Mussolini tarafından kurulan yarı askeri faşist gençlerden oluşan bir örgüttür. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İtalyan ordusu içinde faaliyet gösteren Arditi Birliği'nin daha sonra faşist bir örgüte dönüşmüş halidir.; Zeev Sternhell, Mario Sznajder, Maia Asheri, **Faşist İdeolojinin Doğuşu**, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 303.

²⁶³ Özcan Köknel, **Türk Toplumunda Bugünün Gençliği**, Bozak Matbaası, İstanbul 1970, s. 206.

²⁶⁴ **Hürriyet**, 18 Eylül 1960.

gelişmenin bu yolda mümkün olacağını belirten öğrenci yazdığı bu kompozisyon üzerine tutuklanmıştır.²⁶⁵

Bu yıllarda yaşanan öğrenci hareketleri incelendiğinde olayların çoğunun sol ideolojiye sahip gençler tarafından yaratıldığı gözlemlenmiştir. Öğrenciler bu yıllarda iktidar partisi olan AP'ye hatta CHP'ye karşı tavır içerisinde olmuştur. 1961 seçimlerinde CHP, öğrencilerin yoğun olarak bulunduğu İstanbul, Ankara ve İzmir'de 18 öğrenci yurdundaki sandıklardan çıkan oyların %64'ünü alırken, 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan %32 gibi bir orana anca ulaşabilmiştir. TİP ise, 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan %47 oranında oy almıştır.²⁶⁶ Rakamlardan da anlaşılacağı üzere bu yıllarda öğrencilerin siyasi düşünceleri giderek daha sola kaymıştır. Diğer yandan 21 Nisan 1966 günü düzenlenen İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Günü'ne katılan Demirel, burada bazı öğrenciler tarafından yuhalanmış, bazıları da pankart açarak kendisini protesto etmiştir.²⁶⁷

Öğrenci olaylarının merkezi Ankara ve İstanbul olmuştur. 1968 yılının Haziran ayında Ankara'da Tıp Fakültesi öğrencileri reform isteğiyle boykot kararı alarak, dekanlık ve rektörlüğü işgal altına almıştır. Rektör aleyhinde gösteriler yapan öğrenciler, Ekrem Şerif Egeli'nin istifasını istemiş ve Profesörler Evinin kapısını kırmıştır. Yaşanan olaylar nedeniyle İstanbul Üniversitesi (İÜ) Hukuk Fakültesi'nin sınavları ertelenmiştir. Ankara DTCF ve Fen Fakültesi öğrencileri ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) önüne yürüyerek Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem'i istifaya çağırmıştır.²⁶⁸ Aynı yıl Amerikan 6. Filosu'nun Türkiye'ye gelişinin ardından yaşanan olaylarda Vedat Demircioğlu adlı Hukuk Fakültesi öğrencisi yaralı olarak kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetmiştir. Vefat eden Demircioğlu için vilayete çelenk koymak isteyen öğrenci arkadaşları polis engeline takılmış ve yaşanan olaylarda 50 öğrenci nezarete alınmıştır.²⁶⁹

Türkiye'de öğrenci olayları 1968'den itibaren ise anarşist bir boyutta ilerlemiş, boykot ve mitingler yerini silahlı ve kanlı çatışmalara bırakmıştır. 1968 yılına kadar öğrenciler eğitim sistemi ve üniversite içi sorunlarla alakalı boykot, miting ve işgal hareketleri yaparken, bu yıldan itibaren işgallerin temel niteliği değişerek siyasal bir boyut

²⁶⁵ **Hürriyet**, 9 Mart 1966.

²⁶⁶ Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi? Bir Devrin Perde Arkası (1960-1971)**, İleri Yayınları, Ankara 1971, s.24.

²⁶⁷ **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1966.

²⁶⁸ **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1968. **Milliyet**, 13 Haziran 1968.

²⁶⁹ **Hürriyet**, 25 Temmuz 1968.

kazanmıştır.²⁷⁰ Hükümet ise buna çözüm üretmeye çalışarak 1969'da Cemiyetler Kanunu'nda değişikliklere giderek, gençlere dernek kurmayı, işgali ve boykotu yasaklasa da²⁷¹ bunun önüne geçememiştir. 10 Haziran 1969 tarihinde İstanbul Üniversitesi öğrencileri, rektörlük binasını taşa tutup ardından taşlı sopalı ilerledikleri Sultanahmet ve Beyazıt Meydanlarında polisle beş saat boyunca çatışmaya girmiştir. İmtihanların ertelenmesine sebebiyet veren bu olaya polis engel olamayınca askeri birliklerden yardım istenmiştir. Türkiye'de öğrencilerin molotof kokteyli kullandığı ilk çatışma da bu olay olmuştur.²⁷² Ülkede yaşanan öğrenci olaylarının ana merkezi sol görüşlü gençlerin yoğunlaştığı Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) olmuştur. 1969 yılında sol görüşlü öğrenciler Komandolar olarak adlandırılan öğrenci gruplarının ODTÜ'ye gelmesi üzerine kampüsü işgal etmiş ve boykota son vermek isteyen sağcı grup ile çatışmaya girmiştir.²⁷³ Nisan ayında yaşanan bu olay okulun 1 Ekim'e kadar tatil edilmesine sebep olmuş fakat buna rağmen ayrılmayan ODTÜ'lü öğrenciler okuldan askerler tarafından çıkarılabilmektedir. Pek çok molotof kokteylinin ele geçirildiği bu olayda 16 öğrenci tutuklanmıştır.²⁷⁴

ODTÜ olayları esnasında bir süre yatışan İÜ ise, sessizliğini 1970 yılında bozmuştur. Sağcı öğrencilerin rektörle konuşmaya gelmesini bir işgal olarak algılayan sol grubun saldırısı ile başlayan olaylarda molotof kokteyli, taş, sopa, ve silahlarla üniversite savaş alanına dönmüştür. Hürriyet Meydanı'na taşınan olaylar sonrasında üniversite süresiz olarak kapatılmıştır.²⁷⁵

Görüldüğü gibi 1960'lı yıllar sağ-sol çatışması içerisinde birçok öğrencinin birbirini yaralaması hatta öldürmesiyle sonuçlanmıştır. Yaşanan bu hadiseler hakkında TBMM'nin 50. Yıl döneminde konuşan İnönü, öğrencilerin öğrenmek ihtiyacını kaybettiğini, yaşanan öğrenci olaylarının İstiklal Savaşı kadar önem arz ettiğini ve tehlikenin kimsenin umurunda olmadığını dile getirmiştir.²⁷⁶

²⁷⁰ Ahmet Taner Kışlalı, **Öğrenci Ayaklanmaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 50,51.

²⁷¹ **Saklambaç**, 3 Temmuz 1969,; **Bozkurt**, 9 Temmuz 1969.

²⁷² **Hürriyet**, 11 Haziran 1969.

²⁷³ **Günaydın**, 13 Nisan 1969.

²⁷⁴ **Hürriyet**, 14 Nisan 1969.

²⁷⁵ **Milliyet**, 7 Mayıs 1970.

²⁷⁶ **Milliyet**, 29 Mayıs 1970.

6.1.6. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun Faaliyetleri

1960'lı yılların öğrenci olayları ve ODTÜ dendiğinde akıllara ilk gelen isim şüphesiz Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıdır. Gezmiş ve arkadaşları 1966 yılında İÜ Hukuk Fakültesine başlamıştır.²⁷⁷ 1970'ten sonra Türk kamuoyunda, başrollerinde Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Mahir Çayan, Sinan Cemgil ve Kor Koçalak gibi isimlerin yer aldığı olaylar baş göstermiştir. Bunlardan Gezmiş ve Aslan El Fetih Komando Kampında eğitim görmüştür.²⁷⁸ Gezmiş ve arkadaşları, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) adı altında birtakım eylemlerde bulunmuştur. Bunun dışında bu yıllarda Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKC) ve Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) gibi örgütler de birtakım eylemlerde bulunmuştur.²⁷⁹

Gezmiş, Aslan ve İnan'ın ilk yasadışı faaliyeti 1971 yılının Ocak ayında, İş Bankası'nın Emek Şubesi'ne yönelik giriştikleri soygun hareketidir. Olayın ardından Gezmiş ve arkadaşları Sevim Onursal adlı bir kadının evinde saklanmıştır. Daha sonra bu evde yakalanan Gezmiş ve arkadaşları polislerin el ve ayaklarını bağladıktan sonra bir kez daha kaçmıştır.²⁸⁰ Olaydan bir ay sonra ise bir banka soygunu daha yaşanmış, Ziraat Bankası Küçükcesat Şubesi'ne yönelik yapılan bu soygunun da yine Gezmiş ve arkadaşları tarafından soyulduğu iddia edilmiştir. Bu soygunda kullanılan otomobilin şoförü, eli kolu bağlı şekilde ODTÜ yakınlarında bulunmuştur.²⁸¹ Diğer yandan yine Şubat ayında, Ankara Balgat'ta ABD tesislerinde nöbet tutan ABD'li asker Finley Jimmy Ray, ellerinde otomatik makineli silahlar bulunan beş genç tarafından kaçırılmıştır. Gece 3'te kaçırılan ABD'li çavuş, saat 21.00'da serbest bırakılmıştır. Bu hadiseler yaşanırken bir yandan da üniversitelerde yaşanan öğrenci olayları artarak devam etmiştir. Öyle ki İÜ Edebiyat Fakültesi'nde yaşanan silahlı, dinamitli olaylarda kızlı-erkekli birçok öğrenci yaralanmıştır.²⁸²

Gitgide anarşist bir tavır alan THKO'nun bu faaliyetleri uluslararası bir hal almıştır. 1971 yılının Mart ayında Gezmiş ve arkadaşları, Balgat'taki ABD tesislerinden, Jimmie

²⁷⁷ Turhan Feyizoğlu, **Deniz Bir İsyancının İzleri**, Belge Yayınları, İstanbul 1991, s. 50.

²⁷⁸ **Hürriyet**, 5 Şubat 1971.

²⁷⁹ Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993, s. 374.

²⁸⁰ **Hürriyet**, 16 Ocak 1971.; Bu olayda Gezmiş ve arkadaşlarına yardım ederek onlarla birlikte kaçan Onursal, olaydan bir gün sonra teslim olmuştur. Onursal ifadesinde, kendisini kaçmaya zorladıklarını, giderken gözlerini bağladıkları için yerlerini bilmediğini ve bir ara fırsat bularak yanlarından kaçtığını söylemiştir.; **Hürriyet**, 17 Ocak 1971.

²⁸¹ **Hürriyet**, 13 Şubat 1971.

²⁸² **Hürriyet**, 16 Şubat 1971.

Sexton, Larry J. Heavner, Richard Carazsi ve James Gholson adlı dört Amerikalı'yı kaçırmıştır. ABD'nin Türkiye Büyükelçisi William Handley'in de devreye girdiği olay esnasında, Mete Ertekin adlı bir öğrenci yaralı olarak hastaneye kaldırılmıştır.²⁸³ THKO kaçırılan dört Amerikalı için gözaltında bulunan bütün devrimcilerin serbest bırakılmasının yanında, 400 bin dolar da fideye istemiştir.²⁸⁴ Ayrıca verecekleri bildirinin radyolardan okunmasını isteyen THKO, fideye için iki gün mühlet vermiş, istedikleri para 48 saat içerisinde verilmezse kaçırılanların öldürüleceğini bildirmiştir. THKO Amerikalıları olaydan beş gün sonra ise serbest bırakmıştır.²⁸⁵ Yaşanan olaylar üzerine ODTÜ'nün kapatılması kararı alınmış, okulun akademik konseyi ise kararı tanımamıştır.²⁸⁶ Bu yıllarda sol mecrada yaşanan olaylar o denli artmıştır ki DEV-GENÇ' ten sonra kurulan DEV-LİS ile siyasi faaliyetlere liseler de dahil edilmiştir.²⁸⁷ Yani bu yıllarda öğrencilerin, öğrencilik dışında daha çok siyasetle uğraştıklarını söylemek mümkündür.

15 Mart 1971 günü Gezmiş ve arkadaşları Sivas'ın Şarkışla ilçesinde yakalanmış böylece iki ay kadar süren kaçak hayatları sona ermiştir. Gezmiş ve arkadaşlarının Gemerek ve Şarkışla'da teslim olmamak için direnerek polisle girdikleri çatışmada Yusuf Aslan kasığından vurularak yaralı olarak ele geçirilmiştir.²⁸⁸ Aslan ameliyatının ardından yurtdışına kaçmayı planladıklarını söylerken, Gezmiş yakalandıkları güne kadar ODTÜ'nün arazisinde kazdıkları toprak bir mağaranın içerisinde saklandıklarını açıklamıştır.²⁸⁹ THKO üyelerinin aramalarına devam eden polis Gezmiş ve Aslan'ın ardından 23 Mart 1971 tarihinde Kayseri'de Hüseyin İnan'ı da yakalamıştır. Polise verdiği ifadede tüm suçlarını itiraf eden İnan "*Dört Amerikalıyı kurşuna dizmeliydik*"²⁹⁰ açıklamasında bulunmuştur. Arananlardan Kor Koçalak ise 26 Mart 1971'de savcılığa gelerek teslim olmuştur.²⁹¹ Ayrıca İzmir Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca aranan DEV-GENÇ üyesi öğrenci Nedim Öztaş 22 Mayıs 1971'de evine yapılan bir baskında polisle

²⁸³ **Hürriyet**, 4 Mart 1971.

²⁸⁴ **Cumhuriyet**, 5 Mart 1971, **Hürriyet**, 5 Mart 1971.

²⁸⁵ **Tercüman**, 9 Mart 1971.

²⁸⁶ **Milliyet**, 11 Mart 1971.

²⁸⁷ **Hürriyet**, 12 Mart 1971.

²⁸⁸ **Hürriyet**, 16 Mart 1971.; Aslan'ın vurulması üzerine oradan uzaklaşan Gezmiş, önünde araba olan bir evin kapısını çalmış, kapıyı açan kadına kocasını çağırmasını söylemiştir. Kadın korkup kapıyı kapatınca kapının kilidine ateş eden Gezmiş, o an içerideki kadını da yaralamıştır. Gezmiş kadının kocasıyla arabaya binip tekrar kaçmaya çalışsa da emniyet kuvvetlerince yakalanmıştır.; Nihat Behram, **Darağacında Üç Fidan**, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 11.

²⁸⁹ **Hürriyet**, 18 Mart 1971, 19 Mart 1971.

²⁹⁰ **Hürriyet**, 24 Mart 1971.

²⁹¹ **Hürriyet**, 27 Mart 1971.

çatışmış, biri ağır üç polisi yaralamış, kendisi de yaralı olarak kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetmiştir.²⁹²

Gezmiş önce 12 Nisan 1971’de gizli cemiyet kurmaktan mahkemeye çıkarılmış ve bu suçlamadan dolayı hakkında çıkarılan tevkif kararı kaldırılmıştır.²⁹³ Mahkeme esnasında yargıcın sorduğu; “*Ne iş yaparsın?*” sorusuna Gezmiş; “*Devrimciyim. THKO’nun bir savaşıyım*” cevabını vermiştir.²⁹⁴ Savcı iddianamesine göre Gezmiş; “*Biz düzene baş kaldırdık. Düşündüğümüz düzeni tahakkuk ettirmek için paraya ihtiyacımız vardı. Bunun için banka soyduk*” şeklinde ifadesinin yanında, “*Silahı gerekirse polise, halka ve orduya karşı kullanırız*”²⁹⁵ demesi, düzeni halk için değiştirmeye çalışanların, aynı silahı halka doğrultmasının yürüttükleri dava ile ne denli uyuştugu yönünde soru işaretleri uyandırmıştır. 16 Temmuz 1971 günü yapılan ikinci duruşmada THKO üyelerinden Gezmiş ve yirmi arkadaşının idamları istenmiş, sanıklardan yirmisi ise mahkemeye itimatsızlıklarını beyan etmiştir.²⁹⁶ Aylarca devam eden duruşmalarda Gezmiş ve arkadaşlarının Temmuz ayında okumaya başladıkları 137 sayfalık savunmaları, Ekim ayının başında bitmiş ve dava artık karara kalmıştır.²⁹⁷ 25 kişinin yargılandığı ve aylarca süren davalarda mahkeme 9 Ekim 1971 günü karara varmıştır. Buna göre, 5 kişi beraat ederken, üç kişi 5’er yıl hapis cezası almış ve Gezmiş ile 18 arkadaşı idama mahkûm edilmiştir.²⁹⁸

Mahkeme kararının ardından Ocak ayında Askeri Yargıtay 2. Ceza Dairesi, Gezmiş, Aslan ve İnan’ın idam kararlarını onaylamıştır. Hükmün gerçekleşmesi için ise kararın TBMM’den geçmesi gerekmiş, Yargıtay ise, mahkemenin verdiği diğer idam cezalarının bozularak müebbet ve çeşitli hapis cezalarına çevrilmesini istemiştir.²⁹⁹ Cumhurbaşkanı Sunay, Mart ayında Adalet Bakanı Suat Bilge ile iki saat süren

²⁹² **Vatan**, 23 Mayıs 1971.

²⁹³ **Hürriyet**, 13 Nisan 1971.

²⁹⁴ Metin Toker, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Akis Yayınları, Ankara 1971, s. 27,28.; DEV-GENÇ İzmir Bölge Yürütme Kurulu 14 Nisan 1970 tarihinde bütün üyelerine bir genelge yayınlamıştır. Genelgede; “*İşçi sınıfının içinden öncü kadroları yetiştirme işi geniş olarak devrimci gençliğin üzerine düşen bir görevdir. Çünkü işçi sınıfına bilinç dışarıdan götürülür. Mademki işçi sınıfına bilinç götürme işi bize düşen görevdir, öyleyse önce kendimizin Marksizm-Leninizm ile silahlanmamız gerekir. Bütün dünyadaki devrimci mücadeleler göstermiştir ki devrimci eylem, başlıca mesleği devrimcilik olan profesyonel devrimciler tarafından yürütülür. Profesyonel devrimcinin işçi veya öğrenci olması önemli değildir. Onun için bizler, içimizden gittikçe artan sayıda profesyonel devrimciler yetiştirmek zorundayız.*” denmiştir.

²⁹⁵ **Hürriyet**, 13 Temmuz 1971.

²⁹⁶ **Günaydın**, 17 Temmuz 1971.

²⁹⁷ **Yeni Sabah**, 2 Ekim 1971.

²⁹⁸ **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1971, **Hürriyet**, 10 Ekim 1971.

²⁹⁹ **Hürriyet**, 10 Ocak 1972.

görüşmesinin ardından bu üç idam kararını onaylamıştır. Ancak hiçbir hukuki noksanlık bırakmamak adına cezanın infazı için Anayasa Mahkemesi'nin kararı beklenmiştir.³⁰⁰ Gezmiş, Aslan ve İnan'ın idam kararları 5 Mayıs 1972 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmasının ardından³⁰¹ 6 Mayıs 1972 tarihinde gerçekleşmiştir.³⁰² Aynı darağacında, birer saat arayla idam edilen Gezmiş, Aslan ve İnan Yenimahalle Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁰³

THKO üyelerinden ciddi faaliyetler gösteren diğer bir isim ise Mahir Çayan'dır. Çayan, 1963 yılında İÜ Tıp Fakültesini kazanmış olsa da amaçları doğrultusunda ilerleyerek 1964 yılında yeniden sınava girerek Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'ne başlamıştır.³⁰⁴ Kendisini Marksist devrimci olarak nitelendiren Çayan, devrimi; *"Halkın devrimci girişimiyle aşağıdan yukarıya, mevcut devlet cihazının parçalanarak, politik iktidarın ele geçirilmesi ve bu iktidar aracılığıyla, yukarıdan aşağıya daha ileri bir üretim düzeninin örgütlenmesi"*³⁰⁵ şeklinde değerlendirmiştir. Çayan ve "Çayan Hücresi" olarak adlandırılan, kendisinin de liderliğini yaptığı örgüt, İsrail Başkonsolosunu kaçırp öldürdükten sonra güvenlik kuvvetlerince arandığı sırada Maltepe'de Binbaşı Dinçer Erkan'ın henüz 14 yaşında olan kızı Sibel'i kaçıarak 51 saat rehine olarak tutmuştur. Sibel'in kurtuluşunu ise tüm Türkiye evinin balkonlarında ve caddelerde sevinçle kutlamıştır. Yaralı olarak ele geçirilen Çayan'ın, Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde yaşatılması için tıbbın bütün imkânları seferber edilmiştir. Olayların aydınlatılmasında çok önemli bilgilere sahip olduğu bilinen Çayan'ı, arkadaşlarının konuşturmamak için bir suikast düzenlemesinden çekinilerek hastanede sıkı güvenlik önlemleri alınmıştır.³⁰⁶

İyileşmesinin ardından Çayan ve liderliğini yaptığı, altısı kadın 25 kişilik grubunun duruşması 16 Ağustos 1971 günü başlamıştır. İsrail Başkonsolosluğu'nda görevli dört kişinin yer aldığı duruşmada Çayan ile birlikte, dördü kadın 13 kişinin idamı istenmiştir.³⁰⁷ İlk duruşmada sessizliğini koruyan Çayan, 17 Kasım 1971'de yapılan duruşmada kendisi

³⁰⁰ **Hürriyet**, 24 Mart 1972.

³⁰¹ "Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun", Kabul Tarihi: 2 Mart 1972, Kanun No: 1586, **Resmi Gazete**, 5 Mayıs 1972, Sayı 14178.

³⁰² **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972, **Hürriyet**, 6 Mayıs 1972, **Milliyet**, 7 Mayıs 1972,

³⁰³ **Hürriyet**, 7 Mayıs 1972.

³⁰⁴ Turhan Feyizoglu, **Mahir**, Gökkuşluğu Yayınları İstanbul 1996, s. 13,14.

³⁰⁵ Mahir Çayan, **Kesintisiz Devrim**, 1. Cilt, İlkeriş Yayınları, Ankara 2010, s. 13.

³⁰⁶ **Hürriyet**, 2 Haziran 1971, 3 Haziran 1971.

³⁰⁷ **Hürriyet**, 17 Ağustos 1971.

ile birlikte beş arkadaşının 210 sayfalık savunmasını okumuştur.³⁰⁸ Bu esnada Maltepe Cezaevi'nde bulunan Çayan, Ekim ayının sonunda cezaevinden tünel kazarak beş arkadaşıyla birlikte kaçmış ve polis yeniden aramalara başlamıştır.³⁰⁹ Bir yandan devam eden davalar ise 27 Aralık 1971'de karara bağlanmıştır. Buna göre, mahkeme iki idam (Necmi Demir ve Kamil Dede), üç müebbet ve altı beraat kararı vermiştir. On iki kişinin 10 ay ile 15 yıl arasında çeşitli hapis cezalarına mahkûm olduğu kararlarda üç kadın sanığın ölüm cezaları müebbet hapse çevrilmiştir.³¹⁰

Bu sırada kaçak durumda olan Çayan ise bir yandan polisten saklanırken, bir yandan da yasadışı faaliyetlerine devam etmiştir. 27 Mart 1972'de Ordu Ünye'de radar üssünde görevli üç İngiliz teknisyen silahlı ve bombalı beş kişi tarafından kaçırılmış, daha sonra ise ölü olarak bulunmuştur. Yapılan araştırmalara göre bu beş kişiden biri Çayan'dır. Bu arada 24 anarşist ile Çayan'a yardım eden oyuncu Yılmaz Güney yakalanmıştır.³¹¹ 30 Mart 1972 tarihinde ise Tokat'ın Niksar İlçesi'nin Kızıldere Köyü'nde Çayan'a ulaşılmıştır. Kızıldere köy muhtarının evinde saklanan Çayan, üç arkadaşı ve muhtar Emrullah Eraslan polisle girdikleri çatışmada ölü olarak ele geçirilmiştir.³¹²

Öğrenci olaylarıyla alakalı olarak yaşanan bu hadiseler, Türkiye'de devrimcilik dendiğinde bu isimlerin akla gelmesine, hatta 68 kuşağının mitoslaşmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'de sol muhalefet ise 68 sonrasını bir yenilgi ve geri çekilme olarak değil, yeniden yükseliş olarak yorumlamıştır. Bu sebeple Tanıl Bora'ya göre 1968, Türkiye solu için sadece bir duraktır. Buna karşılık devrimciliğe “olmayacak iş” gözüyle bakanlar da olmuştur.³¹³

6.1.7. İşçi Olayları

Türkiye'de 1940'lı yıllardan itibaren işçilerin çalışma şartları ve güvenlik önlemleriyle alakalı tedbirler alınmaya başlanmıştır. 1941 senesinde İş Kanunu'nun hükümlerine dayanarak bir işçi sağlık nizamnamesi hazırlanmıştır. Buna göre iş yerlerinde güvenlik tedbirlerinin dışında, işçi sayılarına uygun olarak modern duş yerleri, yemek ve

³⁰⁸ Günaydın, 18 Kasım 1971.

³⁰⁹ Tercüman, 1 Aralık 1971, Günaydın, 1 Aralık 1971.

³¹⁰ Tercüman, 28 Aralık 1971, Hürriyet, 28 Aralık 1971.

³¹¹ Hürriyet, 28 Mart 1972.

³¹² Hürriyet, 31 Mart 1972.

³¹³ Tanıl Bora, Sol, Sinizm, Pragmatizm, Birikim Yayınları, İstanbul 2011, s. 92,93.

istirahat salonları ile sağlık revirleri bulundurma zorunluluğu getirilmiş, müfettişler de bu hususları temin için teftişlerde bulunmuştur.³¹⁴ Sendikaların kurulmasına dair yasa tasarısı ise DP döneminde kabul edilmiştir. Meclis'te kanunun görüşüldüğü esnada DP'liler bazı şartlarla işçilere grev hakkının tanınmasını önerdiyse de bu teklif kabul edilmemiştir.³¹⁵

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonraki yıllarda ise Türkiye'deki işçi sınıfında hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Bunun ana sebebi az topraklı ya da maraba olan köylülerin büyük şehirlere göçerek proleterleşmesi olmuştur. İşçi olaylarının yaşanmasına dair esas gerekçeler de bu artıştan kaynaklı yaşanan işsizlik probleminin yanında, çalışma şartlarında oluşan noksanlıklardır. Bu sebeple işçiler haklarını grevle ararken, hükümet işsizlik problemine çözümü yurtdışına işçi göndermekte bulmuştur.³¹⁶ Ayrıca 1961 Anayasası işçiler açısından çok önemli bir yenilik olarak onlara grev ve toplu sözleşme hakkını tanımıştır.³¹⁷ İşçilerin seslerini yükselterek, haklarını grev yoluyla aramalarına sebep olan da anayasanın sağladığı bu değişiklik olmuştur.

Gitgide sanayileşen dünyaya ayak uydurmak amacıyla Türkiye'de de bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin kadınların çalışma sahasında her geçen gün biraz daha yer aldığı bu yıllarda, ilaç endüstrisinde çalışanların neredeyse tamamına yakını kadınlardan oluşmuştur.³¹⁸ Ayrıca 1963 yılında dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit tarafından, işçilerin beş günde 48 saat çalışma şartıyla haftada iki gün tatil yapacaklarına dair bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.³¹⁹ Siyasi partiler de seçimler münasebetiyle yaptıkları radyo konuşmalarında işçi hakları konusu üzerinde oldukça fazla durmuşlardır.³²⁰ Diğer yandan 1961 Anayasası'nın getirdiği ortam ve değişen dünya düzeninde artık işçiler de öğrenciler gibi bilinçlenmeye ve farklı ideolojiler etkisinde olmaya başlamıştır. Bu durum özellikle 1965 yılından itibaren baş göstermiş, işçiler bu yıldan itibaren çeşitli grevler düzenlemişlerdir.

Bu yılların ilk işçi grevi İstanbul'da, 1965'te 49 deri fabrikasının aldığı lokavt kararı üzerine gerçekleşmiştir. Deri fabrikası çalışanları 29 Nisan'da beraberinde eşleri ve

³¹⁴ **Son Telgraf**, 30 Nisan 1941.

³¹⁵ **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1947.

³¹⁶ Dimitir Şişmanov, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi**, Çev. Tuğrul Deliorman, Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya 1965, s. 151.

³¹⁷ **Son Posta**, 18 Nisan 1961.; **Madde 47**: İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. **Resmî Gazete**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816.

³¹⁸ **Son Havadis**, 22 Ocak 1963.

³¹⁹ **Hürriyet**, 9 Mayıs 1963.

³²⁰ **Vatan**, 26 Mayıs 1964.

çocukları ile beraber Kazlıçeşme'den Topkapı'ya sessiz yürüyüş düzenlemiş, yapılan bu protesto yürüyüşü olaysız son bulmuştur.³²¹ Yine 1965 yılından sonra, ülkede baş gösteren işsizlik üzerine pek çok vatandaş yurtdışına gitmiştir. 1966 yılında Türkiye'den yüz bin işçi istediğini açıklayan Avustralya, bunun için İstanbul Taksim'de bir büro açarak işçi seçmeye başlamış, yurtdışına gitmek isteyen Türk işçilerinin talepleri de oldukça fazla olmuştur.³²² Ancak bu durum olumsuz yönde bazı olayların yaşanmasına da sebebiyet vermiştir. Türk işçilerinin yurtdışına gitmeleri bazen de dolandırıcılık olaylarına sebebiyet vermiş, çalışmak vaadiyle Avrupa'ya götürülüp yüzüstü bırakılarak yurda dönmek zorunda kalan yüzlerce işçi olmuştur.³²³

1960'lı yıllarda başlayan işçi grevleri bazen günlerce hatta aylarca sürmüştür. Türkiye Yayınevi'nde çalışan 21 işçinin yaptıkları zam talebi işveren tarafından kabul edilmeyince, işçiler grev yoluna gitmiştir. "Bekleyip bekleyip giderler" diyen işveren Tahsin Demiray, işçilerin bu direnişi karşısında taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Zira bu grev Türkiye'nin en uzun süren grevi olarak 1 yıl, 1 ay, 18 gün sürmüş ve amacına da ulaşmıştır.³²⁴ Grevler bazen böyle beklemeye değecek güzel sonuçlar verse de ne yazık ki bazı işçi olayları kanlı neticelerle sonuçlanmıştır. 1969 yılında Türk Demir Döküm Fabrikaları beş gün boyunca, bin kadar işçi tarafından işgal altına alınmıştır. Beş günün sonunda işçiler polisin müdahalesine taşlar, demir çubuklar ve hatta hususi olarak dökülen güllerle ile karşılık verince işçi ve polislerden pek çok yaralananlar olmuştur.³²⁵ Bu yıllarda işçilerin grevlerinin yanında köylülerin mitingleri de büyük gündem yaratmıştır. 1969 Temmuz'unda Ordu Fatsa'lı fındık yetiştiricisi köylüler, yetiştirdikleri fındıkların gelirlerinin faizcilere ve tefecilere gittiği iddiasıyla bir miting yapmıştır.³²⁶

İşçi olaylarına sebebiyet veren bir diğer olay ise işçi ve sendikalar arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. 1970 yılında Maden İşçileri Sendikası'nın yapılan sendika başkanlığı seçiminde, bazı maden işçileri seçim sonuçlarına itiraz için yürüyüş yapmıştır.³²⁷ Yine 1970 yılında İstanbul ve Ankara'da yaşanan işçi olayları işçilerle polis arasında çok büyük çatışmalara sebebiyet vermiştir. Binlerce işçiye tanklarla müdahale etmek zorunda kalan polise karşı işçiler, tankların üzerinden geçerek ve polis arabalarını devirerek karşılık

³²¹ **Akşam**, 30 Nisan 1965.

³²² **Hürriyet**, 14 Temmuz 1966.

³²³ **Hürriyet**, 15 Mart 1970.

³²⁴ **Günaydın**, 23 Nisan 1969.

³²⁵ **Günaydın**, 6 Ağustos 1969.

³²⁶ **İşçi-Köylü**, 24 Temmuz 1969.

³²⁷ **Milliyet**, 20 Mayıs 1970.

vermiştir.³²⁸ Aynı yıl bir lastik fabrikasında 540 işçinin çalıştığı işyerinde sendika grev kararı alınca, işveren de lokavt'a gitmiş, bir tel fabrikasında toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşmazlık çıkınca işçiler greve başlamış; Eskişehir'de bir fabrikada işçiler üç aydır ücret alamadıkları gerekçesiyle oturma grevine başlamış ve son olarak başka bir lastik fabrikasında 1200 işçi işbaşı yapmamıştır.³²⁹

6.1.8. Eski DP'lilerin Siyasi Haklarının İade Edilmesi

27 Mayıs'ın ardından başlayan Yassıada yargılamaları, bazı DP'li isimlerin idamı ve müebbet hapis cezaları ile son bulmuştur. Bu yargılamalar pek çok tartışmalara sebep olmuş, darbenin ardından kurulan AP-CHP Koalisyonu af tartışmaları nedeniyle dağılmıştır. Celal Bayar'ın da aralarında bulunduğu bu isimler önce 1962, ardından 1966 yılında çıkarılan aflarla serbest bırakılmışlardır. Ancak bu af yalnızca cezaevi hayatlarını sonlandırmış, 1961 Anayasası'nın, milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 68. maddesi uyarınca siyasi yasakları devam etmiştir.³³⁰ Dolayısıyla eğer eski DP'lilere siyasi af çıkarılacaksa anayasanın 68. maddesindeki "*affa uğramış olsalar da*" ifadesinin kaldırılması gerekmiştir.

Çıkan affın ardından eski DP'liler 21 Ekim 1967 tarihinde, Bayar'ın öncülüğünde, "*Bizim Ev*" adlı bir kulüp kurmuştur. Kulübün kurucuları arasında Sait Bilgiç, Yusuf Hikmet Bayur, Hüsamet Cindoruk gibi isimler yer almıştır.³³¹ Eski DP'lilerin buluşacağı bu sosyal kulübün 14 Ocak 1968'de açılışı yapılmıştır. Açılışa eski DP'li isimlerin yanı sıra Fatin Rüştü Zorlu'nun annesi Güzide Zorlu ve Hasan Polatkan'ın eşi de katılmıştır. AP'lilerin katılımının az olduğu gözlemlenen açılıшта, Bayar'a ilgi çok yoğun olmuş, öyle ki elini öpmek için pek çok kişi sıraya girmiştir.³³² DP'nin yeniden siyasi bir örgüt oluşturması halinde kendilerinin oy kaybına uğrayacağını bilen AP'lileri rahatsız eden de tam olarak bu ilgi olmuştur. Ancak Bizim Ev, eski DP'lileri bir araya getirmek amacıyla

³²⁸ **Hürriyet**, 17 Haziran 1970.

³²⁹ **Milliyet**, 14 Ekim 1970.

³³⁰ **Madde 68:** Ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve taksirli suçlar hariç olmak üzere beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar da milletvekili seçilemezler.; "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961, Kanun No: 334, **Resmi Gazete**, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859.

³³¹ **Milliyet**, 22 Ekim 1967.

³³² **Milliyet**, 15 Ocak 1968.

birçok ilde açılrsa da üç ay gibi kısa bir süre sonra maddi imkânsızlıklardan ötürü kapanmak zorunda kalmıştır.

Her zaman konuşulan Yassıada mahkûmlarına siyasi hakların iadesi konusunun asıl canlanması, AP'nin Kasım 1968 tarihinde düzenlenen 4. Büyük Kongresi'nde olmuştur. Bu kongrede Demirel'e karşı olan Bilgiççiler grubunun zorlamasıyla DP'lilere siyasi af konusu karara bağlanmış ve parti yönetimi anayasa değişikliğini 1969 seçimlerinden önce yapması konusunda görevlendirilmiştir. Milliyet gazetesinin iddiasına göre Demirel kongreden bir gün sonra Cumhurbaşkanı Sunay'a bu durumun yalnızca bir temenni olduğunu Meclis'e getirmeyeceğini söylemiştir. Buradan Demirel'in iki taraf arasında kalarak denge kurmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Çünkü Silahlı Kuvvetler, kanunun çıkmasına karşıdır. Siyasi af konusuna karşı çıkan bazı muhalif kesimler ise Bayar ve ekibinin "İkinci Cumhuriyeti" baltalamaya çalışacaklarını iddia etmiştir. Konuyla ilgili baskılar Demirel üzerinde artınca siyasi af kaçınılmaz olmuş ve AP, Millet Meclisi Grup Başkanı Osman Sabit Avcı'nın başkanlığında 12 Mayıs 1969 tarihinde 219 imzalı bir önerge vermiştir. Siyasi affı GP ve MHP de desteklemiştir.³³³ Ancak yasa değişikliğinin gerçekleşmesi için AP'nin yeterli sayıya ulaşması ve bunun için de CHP'nin desteğine ihtiyacı olmuştur. Eski DP'lilerin siyasi haklarına kavuşmasını bir ödev, memleketin huzur vasıtası olarak değerlendiren İnönü'nün bu kararı Edirne Milletvekili Türkan Seçkin ile eski MBK üyesi İstanbul Milletvekili Orhan Erkanlı'nın CHP'den istifa etmesine ve birçok CHP'linin tepkisine sebebiyet vermiştir. Ancak İnönü, konuyla ilgili Milli Birlik Grubu'nun, Cumhurbaşkanı ile birlikte kendisine bir muhtıra vermesine rağmen kararını değiştirmemiştir.³³⁴ Eski DP'lilere siyasi haklarının iade edilmesini öngören teklif 14 Mayıs 1969'da Meclis'te görüşülmüş böylece değişikliğin önü açılmıştır. Ertesi gün yıllar sonra İnönü ve Bayar Pembe Köşk'te yanyana gelmiştir. 40 dakika süren görüşmenin ardından İnönü *"Bu kanunu anayasanın bütünlüğü çerçevesi içinde çıkarıyoruz. Bu karar huzur getirecek"*³³⁵ açıklamasında bulunmuştur.

AP'nin 24 Mayıs 1969 tarihinde Isparta'da düzenlenen Temsilciler Meclisi toplantısında konuşan Genel Başkan Süleyman Demirel; *"Türk siyasi hayatı başkaları için kahramanlık yapacağız diye kendimizi damdan, pencereden atmamızı gerektirmez. Dert ve ıstırapları anlıyorum. Bu dert ve ıstıraplar hepimizin. Başkalarının sırtından kurban*

³³³ Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Patililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, 2012, Cilt 7, Sayı 3, s. 2589.

³³⁴ Çınar, *a.g.e.*, s. 579.

³³⁵ *Ulus*, 15 Mayıs 1969.

kesmek mümkündür. Ters düşerseniz çok akıl veren bulunur. Hadiselerden dolayı yutkunmam memlekete ve partiye zarar getirmemek içindir” demiştir. İnönü’nün Başbakan olduğu zamanlarda birtakım isyanların olduğunu, partilerin taşlandığını, gazetelerin basıldığını fakat bunların hesabının sorulduğu zaman İnönü’nün *“İşin alacası çıksın diye tedbir almadım”* diye cevap verdiğini söyleyen Demirel sözlerini; *“Şimdi kalkmış astırdığı insanlar için iyidir diyor. Zahiren İnönü merhamete geldi denilebilir. Ama biliyor musunuz ki İnönü’nün merhameti yoktur. Bu tutumu ile tarihe kötü intibalarla geçmek istememektedir. Fakat Türk tarihi bunu kaydetmiştir”*³³⁶ diyerek noktalamıştır. Yaşanan bu tartışmaların ardından anayasanın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 68. maddesinde istenen değişiklik 12 Kasım 1969 tarihinde yapılmıştır.³³⁷

Eski DP’li Yassıda mahkûmlarının siyasi aflarının iade edilmesi konusu 12 Mart 1971 muhtırasına giden süreçte çok önemli ve hassas bir denge teşkil etmiştir. AP içerisindeki muhaliflerin Demirel’i kanun değişikliği için zorlamalarında, DP’nin devamı olmaları yanında, Bayar ve ekibini Demirel üzerinde bir güç unsuru olarak değerlendirmeleri ve bu doğrultuda Demirel’in parti içerisindeki hakimiyetini kırmak istemeleri, İnönü’nün ise yapılan bu anayasa değişikliğine verdiği destek yaklaşan seçimlerde AP’nin oylarını bölmek istemesi şeklinde yorumlanabilir. Kaldı ki ordudan gelen ve bu yıllarda tecrübesi en fazla isim olan İnönü’nün ileriye görememesi söz konusu dahi değildir. Eski DP’lilere siyasi af çıkarılması tartışmaları sürerken orduda yaşanan kıpırdanma 12 Mart’ın habercisi olmuş, birçok darbe atlatan İnönü ve bazı DP’liler ise bu durumu daha da alevlendirmiş, Demirel ise ordu ve siyasiler olmak üzere iki ateş arasında bırakılmıştır.

6.2. 1965-1971 AP Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası

6.2.1. Türk-Amerikan İlişkileri

1960’lı yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan en önemli hadiselerden biri 1962 yılında yaşanan Küba Füze Krizi’dir. ABD’nin Ekim ayında Küba’da Sovyetlere ait füzelerin varlığını saptaması üzerine Başkan Kennedy, Küba’yı ablukaya alarak buradan

³³⁶ **Hürriyet**, 25 Mayıs 1969.

³³⁷“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 68 inci Maddesinin Değiştirilmesi ve 11’inci Geçici Maddesinin Kaldırılması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 12 Kasım 1969, Sayı: 13349, Kabul Tarihi: 6 Kasım 1969, Kanun No: 1188.

atılacak her mermiden Sovyetleri mesul tutacaklarını ve Küba'ya silah taşıyan bütün gemileri geri çevireceklerine dair bir açıklamada bulunmuştur.³³⁸

ABD'nin bu kararlı duruşu üzerine 12 Sovyet gemisi rota değiştirmiştir. Sovyet Başbakanı Kruşçev, Başkan Kennedy'ye gönderdiği mesajda, Amerika'nın kendi füzelerini Türkiye'den çekmesi halinde, Rusya'nın da Küba'dan taarruz silahlarını geri çekeceğini bildirmiştir.³³⁹ Bu şart ABD tarafından kabul edilmiştir çünkü Jüpiter gemileri artık demode olmuştur. Bu olay Türkiye'de ABD'ye karşı bir kırgınlık yaratmıştır. Zira alınan bu karar, ABD'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yi feda edebileceğinin bir göstergesidir. Nitekim bu düşünce 1964 Kıbrıs buhranı sırasında daha da kuvvetlenerek Türkiye'nin dış politikasını sorgulamasına ve Sovyetler ile münasebetlerini yumuşatma yoluna gitmesine sebebiyet vermiştir.³⁴⁰

ABD ile olan ilişkilerin genellikle Kıbrıs meselesi dahilinde şekillendiği 1960'lı yıllarda, iki ülke ilişkilerini dengede tutmaya çalışan İnönü hükümetlerinin ardından AP hükümeti de koalisyonlar döneminden gelen bu problemle baş başa kalmıştır. Bunun nedeni ise 1964 yılına ait Johnson Mektubu'nun 1966 yılında kamuoyuna açıklanması ile tekrar gündeme gelmesi ve bunun bir sonucu olarak Türk halkında Amerikan karşıtlığının başlamasıdır.³⁴¹

Bu durumun sebeplerinden biri de yine eskiye dair evraklar olmuştur. 1965 yılında İkinci Dünya Savaşı'na ait Amerikan gizli diplomatik evrakları ortaya çıkmış, müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokmak için gösterdikleri çabalar ortaya konulmuş ve ABD'li diplomatların, ABD Dışişleri Bakanlığı ile yaptıkları muhaberatın bir kısmı açıklanmıştır. Bu dökümanlara göre ABD, Türkiye'yi Nazi Almanyası'na yaptığı krom ihracatını azaltması için abluka ile tehdit etmiştir.³⁴²

Bu yaşananlar ve en başta Kıbrıs olayları Türkiye'de Amerika'ya karşı tepkileri arttırmıştır. Johnson Mektubu'nun ardından da Kıbrıs'ta Türklere karşı saldırılar devam etmiş ve halk bunu şiddetle tenkit ederek Kıbrıs'a Türkiye'nin müdahalesini istemiştir. Ancak beklenen müdahalenin ertelenmesi, muhalefet partilerinin AP'yi eleştirmesine ve

³³⁸ **Milliyet**, 23 Ekim 1962.

³³⁹ **Milliyet**, 28 Ekim 1962.

³⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2 (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s. 311,312.

³⁴¹ **Hürriyet**, 15 Ocak 1966.

³⁴² **Akşam**, 15 Haziran 1965.

halkın sesinin yükselmesine sebebiyet verirken, İstanbul'u ziyaret eden ABD 6. Filosu ülkede büyük olaylara ve protestolara sebep olmuştur.³⁴³ Bu protestoların ekseriyeti ise öğrenciler tarafından düzenlenmiştir. 1968 yılında İTÜ öğrencileri ABD askerlerine karşı müdahalede bulunmuş, yaşanan olaylarda 32 öğrenci ve 3 polis olmak üzere toplam 35 kişi yaralanmıştır.³⁴⁴ ABD 6. Filosu'nun sebebiyet verdiği olaylarda Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Vedat Demircioğlu adlı bir öğrenci hayatını kaybetmiştir.³⁴⁵ Akşam gazetesinin haberine göre, Adana'da 6. Filo aleyhine miting yapan göstericiler AP'lilerin engeline takılmıştır. 1969 yılında Taksim'de yaşanan olaylarda iki kişi hayatını kaybetmiş, 200 kişi yaralanmış, yaralılar için devamlı radyodan yapılan anonslarla kan istenmiştir. Bunca olaya sebebiyet veren 6. Filo, 1969 yılında sahillerimizden ayrılmıştır.³⁴⁶

6.2.2. Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye, tarih boyunca her zaman bir Rus tehdidi ile muhatap olmuştur. 1962 yılında yaşanan Küba füze krizinde de yine bir Rus tehdidi ile karşı karşıya kalınmış ancak bu defa Türkiye'yi bu tehditle karşı karşıya getiren ülke Rusya'nın kendisi değil, ABD olmuştur. Çünkü ABD'nin olası Küba işgalinin karşılığında Türkiye'nin Sovyet işgaline uğraması büyük olasılıktır.³⁴⁷

Küba füze krizi ile dönemin en büyük iki gücünden biri olan ABD ile ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesi, Türkiye'yi dönemin diğer gücü olan SSCB ile ilişkilerini gözden geçirmesine itmiştir. 1960-1965 yıllarını kapsayan koalisyon hükümetleri döneminde yaşanan Kıbrıs Meselesi de yine Türkiye'yi SSCB ile yakınlaştırmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1964 yılında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Ekim ayında tamamlanan hazırlıkların ardından Rusya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. 5 Kasım tarihine kadar Moskova'da kalacak olan Erkin'e, Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Haluk Bayülken, Kamuran Gürün, Pertev Subaşı ve özel kalem müdüründen oluşan bir heyet eşlik

³⁴³ **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1967.

³⁴⁴ **Hürriyet**, 18 Temmuz 1968.

³⁴⁵ **Hürriyet**, 25 Temmuz 1968.

³⁴⁶ **Akşam**, 17 Şubat 1969.

³⁴⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara 2015.s. 327.

etmiştir.³⁴⁸ Kasım ayında yurda dönen Erkin, geçilen temaslar sonucunda SSCB ile bir kültür anlaşması imzalamıştır.³⁴⁹

Demirel Hükümetleri döneminde ise Türk-Sovyet münasebetleri artış göstermiştir. Özellikle Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil döneminde iki ülke ilişkileri ivme kazanmış, bu dönemde SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosigin 1966'da Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra yumuşama dönemine giren Türk-Sovyet ilişkilerinde Demirel'in 19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında gerçekleştirdiği SSCB ziyareti önemlidir. Demirel'in gerçekleştirdiği bu ziyaret ile Türk toplumunda var olan Sovyet tehdidi algısı kırılmaya başlamıştır.³⁵⁰

Demirel dönemi Türk-Sovyet ilişkileri daha çok ekonomik bağlamda ilerlemiştir. Demirel'in ziyaretinin ardından iki ülke arasında ilişkiler artmış ve bunun bir sonucu olarak ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Örneğin, 25 Mart 1967 tarihinde bazı sınaî tesisler kurulması için SSCB tarafından Türkiye'ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dair bir anlaşma imzalanmıştır.³⁵¹ Ayrıca Demirel'den sonra 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'da SSCB'ye resmi bir ziyarette bulunarak Türk-Sovyet ilişkilerinin ekonomik gelişmelere dayalı devamını gözetten bir politika izlemiştir.³⁵²

6.3. 1965-1971 AP Hükümeti Döneminde Türk Ekonomisi

Bu yıllarda iktisatçılar tarafından Türk ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olarak bedelsiz ithalat görülmüştür. Bu konu hakkında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden Besim Üstünel; *"Bedelsiz ithalat Türk ekonomisinin kanama*

³⁴⁸ **Milliyet**, 28 Ekim 1964.

³⁴⁹ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1964.

³⁵⁰ Sergey Koritskiy, "Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişmesindeki Temel Eğilimler", **Soğuk Savaşın Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştay Bildirileri**, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: İlyas Kemaoglu, İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 58-61.

³⁵¹ "Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme İle Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma", **Resmî Gazete**, 2 Haziran 1967, Sayı: 12611, Karar Sayısı: 6-8170.

³⁵² Fahir Armaoglu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 831.

noktalarından biridir. Önemi gittikçe artmakta olan bu yeni ithalatı, ciddi ekonomik tedbirlerle düzenlemek zorundayız”³⁵³ ifadelerini kullanmıştır.

AP Hükümeti, 25 Mart 1967 tarihinde SSCB ile 8 Ekim 1937 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması’nda belirtilen esasların daha geniş ölçüde uygulanması amacıyla bir ticaret anlaşması daha imzalayarak ekonomik yardım sağlamıştır.³⁵⁴ Bu anlaşma 1972 ve 1975 yıllarında sürdürülmesine ilişkin olarak yenilenmiştir.³⁵⁵

AP Hükümeti döneminde Türk ekonomisinde yaşanan en önemli hadise 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın hazırlanması olmuştur. İkinci Plan ile ekonominin yılda ortalama %7 oranında gelişmesi öngörülürken, bu plan döneminde ekonomide sürükleyici bir nitelik kazanacak olan sanayi sektörünün üretimi yılda ortalama %12,0 artırılması ve gayrisafi milli hasıla içindeki payı 1967 yılında %16,3’ ten 1972 yılında %20,5’e çıkarılması planlanmıştır.³⁵⁶ İkinci planın ilk plandan en önemli farkı şehirleşmenin, modernleşme projesinin çok önemli bir ögesi olarak ele alınması olmuştur. Buna göre sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme, gelişimi etkileyen üç ana öge olarak tanımlanmış, şehirleşmenin kaçınılacak bir şey olmadığı ve gelişmeyi hızlandırmak için şehirleşmenin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.³⁵⁷

Hazırlanan planlar ile her ne kadar dışa bağımlı olmadan ekonomide kalkınma sağlanmaya çalışılsa da durum pek de bu yönde ilerlememiştir. Planlandığı gibi olmayıp ithalat son hızıyla devam ederken, ihracatta durgunluk yaşanmıştır. 1968 yılında Dünya Bankası dergisinde yayınlanan milli gelir rakamlarına göre Türkiye fert başına 290 dolar milli gelirle dünyanın 67’nci ülkesi olarak fakir ülkeler arasında yer almıştır.³⁵⁸ Bütün bunlara rağmen 1962-1976 yılları arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposunun sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Bu durumun temel nedeni, ekonomiye önemli boyutlarda

³⁵³ Besim Üstünel, “Bedelsiz İthalatın Maliyeti”, **Milliyet**, 14 Ocak 1965.

³⁵⁴ “Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye’ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme İle Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma”, **Resmî Gazete**, 2 Haziran 1967, Sayı: 12611, Karar Sayısı: 6-8170.

³⁵⁵ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Sürdürülmesine İlişkin Anlaşma”, **Resmî Gazete**, 9 Kasım 1975, Sayı: 15407, Karar Sayısı: 7/10477.

³⁵⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara 1968, s. 2.

³⁵⁷ İlhan Tekeli, 1960’lı Yıllarda Türkiye’de Planlama Düşüncesinin Yeniden Canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak”, **Modernizmin Yansımaları: 60’lı Yıllarda Türkiye**, Hazırlayanlar: R. Funda Barbaros, Erik Jan Zürcher, Efil Yayınevi, Ankara 2013, s. 51.

³⁵⁸ **Günaydın**, 11 Aralık 1968.

dış kaynak enjekte edilmesi olmuştur. Kısa ve uzun vadeli krediler ile dış yardım 1962-1974 yılları arasında 300 ve 500 milyon dolar civarında seyretmiştir. Cari işlem dengesini destekleyen bir diğer dış kaynak ise Avrupa'daki Türk işçilerinin gönderdiği dövizler olmuştur. 1965-1969 yılları arasında 100 milyon dolar civarında olan işçi dövizleri, 1970'li yıllarda hızla artarak 1 milyar doları aşarak, dış ticaret açığının kapatılmasında önemli rol oynamıştır.³⁵⁹

³⁵⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 122.

YEDİNCİ BÖLÜM: DÖNEMİN SİYASİ PARTİLERİ

7.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Seçim bildirgesinde; “CHP; Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Devletçi, Laik ve Devrimcidir. Bunlar, partimizin kurucusu Atatürk’ün gösterdiği “ileri Türkiye” ülküsüne yönelen “altı ok” tur. Bu ilkelerden Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik ve Devrimcilik, anayasamız esaslarının ve bu esaslara dayanan Siyasi Partiler Kanunu’ndaki kuralların ışığı altında artık tartışılmaz nitelik kazanmıştır” denilmiştir. Sonrasında bildiriye Devletçilik ve Halkçılık ilkelerini bir kez daha açıklanmasına gerek duyarak devam eden parti böylece sosyal demokrat bir kimlik kazanmıştır.³⁶⁰

Yukarıda da anlatıldığı gibi CHP, 1965 seçimlerine ortanın solu politikasıyla girmiş ancak ortanın solu parti içerisinde bölünmelere yol açmıştır. Her ne kadar Cumhuriyet gazetesinde “*CHP’nin programı ve ortanın solunda bir anlaşmazlık yoktur. Bir yıldır bu konuda yapılan incelemeler ve yayınlanan bildiriler bunu göstermektedir*”³⁶¹ denmiş olsa da bunun böyle olmadığını 18 Ekim 1966 tarihinde yapılan partinin 18. Büyük Kurultay’ında görmek mümkün olmuştur. İnönü ve Ecevit’in aralarında bulunduğu ortanın solu anlayışında mutabık olanların karşısında, bu fikre karşı çıkan başta Kasım Gülek ve Turhan Feyzioğlu’nun bulunduğu 76’lar grubu yer almıştır. İkililik daha kurultayın başkanlık seçiminde başlamıştır. Ortanın solu ekibinin adayı olan Muammer Aksoy, karşı grubun desteklediği aday olan Sırrı Atalay’ı 566 oya karşılık 640 oy alarak geçmiş ve 18. Kurultay’ın başkanı olmuştur. Kısacası CHP’de ortanın solundan sonra kendi içinde bir gruplaşma başlamıştır. Bunlardan 76’lar olarak tabir edilen grup “Altı Ok’tan fazlasını kabul etmeyiz” sloganıyla hareket etmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere, İnönü’ye ve ortanın soluna karşı olanlar, genel başkanın Atatürk’ün yolundan saptığı düşüncesindedir.³⁶²

Yapılan kurultayın ardından sıra genel sekreter seçimine gelmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Parti Meclisi üyeleri ile yaptığı uzun görüşmelerin ardından Ecevit’e genel sekreterlik teklifinde bulunmuştur. Bu konuda Ecevit; “*bana görev verilirse bütün gücümle hizmete hazırım*”³⁶³ demiştir. 1961-1965 yılları arasında İnönü başkanlığındaki

³⁶⁰ CHP 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, Rüzgarlı Matbaa, Ankara 1965, s. 10.

³⁶¹ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1966.

³⁶² Akis, 22 Ekim 1966, Cilt 37, Sayı 644, s. 6,7.

³⁶³ Akşam, 24 Ekim 1966.

koalisyon hükümetlerinde çalışma bakanlığını yürüten ve ortanın solunun öncülüğünü yapan Ecevit, kurultayın ardından İnönü'nün verdiği destekle 31 oyla partinin genel sekreterliğine seçilmiştir.³⁶⁴ Bu oylardan bir tanesi bir önceki Genel Sekreter Kemal Satır için çıkmıştı ki bu oyu da ona Bülent Ecevit vermiştir. Oylamada boş çıkan 11 oydan bir tanesi kendi açıklaması neticesinde anlaşılan Emin Paksüt'e ait olup, kalan 10 oy Metin Toker'in iddiasına göre Ecevit'e muhalif olan Feyzioğlu ve Aksal grubuna aittir.³⁶⁵ Genel sekreterlik oylamasının ardından Feyzioğlu ve bazı arkadaşlarının parti içi muhalefeti artarak devam etmiştir. Feyzioğlu, CHP'yi kendi çizgisinden çıkararak sosyalist olmaya başlaması konusunda suçlamış, parti içindeki bu gerilim İnönü'yü 4. Olağanüstü Kurultayı toplamaya mecbur bırakmıştır.³⁶⁶

Ortanın soluna karşı olan ve 8'ler (Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt, Fehmi Alpaslan, Coşkun Kırca, Süreyya Koç, Ferit Melen, Orhan Öztrak ve Turan Şahin) olarak adlandırılan muhalif grup 18. Kurultay kararlarını benimsememiş, CHP'yi sosyalist olmakla suçlayarak bunu bir bildiri halinde partisine sunmuş ve parti olağanüstü toplanma kararı almıştır.³⁶⁷ 28 Nisan 1967 tarihinde toplanan partinin 4. Olağanüstü Kurultay'ında açılış konuşması yapan İnönü, bu kurultayın parti içerisindeki buhrandan kaynaklı bir zaruriyet teşkil ettiğini, 1965 seçimlerinden önce partinin ortanın solunda bir parti olduğunu söylediğini, fakat beklenen başarı sağlanamayınca başarısızlığın ortanın soluna bağlandığını söylemiştir. Ortanın soluna karşı çıkış öyle bir boyut almıştı ki, Türklerin soldan kalkmayı uğursuzluk saydıkları, solda meleklerin günahları kaydettiği bu yüzden sol kelimesinin vatandaşın hoşuna gitmeyeceği gibi hurafeler bile sebep olarak gösterilmiştir. *"CHP'nin sağın karşısında olduğu bellidir fakat aşırı solun, yani komünistliğin de karşısındaki tek duvardır"* diyen İnönü, sosyalist bir parti olmadıklarını da ayrıca belirtmiştir. İnönü, partinin sosyalistlikle suçlanmasını, memleketi komünizme götürecekmış gibi konuşulmasını, üstelik bunun parti içerisinde yapılmasını kabul edilebilir olmaktan çok uzak görmüştür.³⁶⁸

³⁶⁴ Menderes Çınar, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-XIII. Dönem (1965-1969)**, 4. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2011, s. 2211.

³⁶⁵ **Akis**, 29 Ekim 1966, Cilt 37, Sayı 645, s. 7.

³⁶⁶ Toker'in Feyzioğlu hakkında ağır ve çok sert bir dille kaleme aldığı yazılarının ardından Feyzioğlu Hürriyet'e Toker hakkımda; *"Paşa evinde bir damat oturur, elinde bir kepçe yıllardır CHP'yi karıştırır. Oturduğu Paşa konağından partinin sınırlarını haftada 125 kuruşa satar"* diyerek cevap vermiştir.; Metin Toker, *"CHP'de Mesele Nedir?"*, **Akis**, 22 Nisan 1967, Cilt 38, Sayı 670, s. 5.

³⁶⁷ **CHP Genel Başkanı İnönü'nün IV. Olağanüstü Kurultayı Açılış Konuşması**, 28-29 Nisan 1967, Ulusal Basımevi, Ankara 1967, s. 11.

³⁶⁸ **Ibid.**, s. 5-9.

Bu görüş ayrılığının sonunda 8'ler olarak anılan grupla birlikte, 15'i Cumhuriyet Senatosu üyesi, 33'ü Milletvekili toplam 48 CHP'li TBMM üyesi, partiden istifa etmiştir. “Ölçsüz sola kayış istifa için yeterlidir” diyen Feyzioğlu ve arkadaşlarının yeni bir parti kuracağı söylenmiştir.³⁶⁹ Nitekim öyle de olmuş ve partiden ayrılanlar Feyzioğlu'nun başkanlığında Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni kurmuştur. 12 Mayıs 1967 günü yürürlüğe giren parti programında da “aşırı sol diktasına”³⁷⁰ karşı çıkmıştır.

CHP 19. Kurultayını ise 18 Ekim 1968 tarihinde düzenlemiş ve parti ortanın solunda olduğunu yapılan bu kurultayda bir kez daha belirtmiştir.³⁷¹ Bu arada Ecevit, Atatürk ve İnönü'den sonra üçüncü adam olarak ilan edilmiş,³⁷² böylece İnönü'den sonra partinin başına geçecek olan kişi de belli olmuştur. Ancak partideki bölünme ve istifalar, 8'ler olayı ile sınırlı kalmamış, parti 1969 yılında Ecevit ile ihtilafa düşen 4'ler (Ali İhsan Göğüş, Hüdaî Oral, Mehmet Yüceler ve Muammer Erten) olayı ile bir toplu istifa daha yaşamıştır. Parti Meclisi toplantısında konuşan ve istifa eden isimlerden olan Erten “*böyle giderse parti içerisinde yeni bir mücadele ve bölünme başlar*” demiştir. Ayrıca toplantıda CHP Meclis Başkan Vekillerinden olan Nihat Erim de Ecevit'i şiddetle tenkit etmiştir.³⁷³

1965 Genel Seçimleri ile başlayan ortanın solu akımı yıllarca bitmeyen tartışmalara neden olmuştur. Genel Sekreter Ecevit, 3 Ağustos 1970 tarihinde Antalya'da düzenlenen bir açık hava toplantısında ortanın soluna yıllarca olumlu bakıp düzen değişikliğini savunan bazı “sosyete aydınlarının” ayrıntılar açıklandıkça rahatsız olduklarını ve tutumlarının değiştiğini dile getirmiş ve “*vicdanlı zenginler isterlerse CHP'de kalırlar. Hiçbirinin çıkarına dokunmayız dersek kendi saygımızı yitiririz*”³⁷⁴ açıklamasında bulunmuştur.

CHP içerisindeki bunalımlarda her zaman yan yana olan İnönü ve Ecevit'i 12 Mart askeri müdahalesi karşı karşıya getirmiştir. Muhtıraya yönelik farklı tutum sergileyen ikili parti içerisinde yeni bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Darbenin ardından basına yaptığı açıklamada; “*Demokratik bir istifa var. Demokratik bir mekanizma normal olarak işliyor. Bakalım göreceğiz*”³⁷⁵ diyen İnönü, muhtırayı kısmen destekler bir tutum sergilemiştir.

³⁶⁹ **Milliyet**, 1 Mayıs 1967.

³⁷⁰ **Güven Partisi Programı**, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1967, s. 8.

³⁷¹ **CHP 19. Kurultayı Parti Meclisi Raporu 18 Ekim 1968**, Ankara 1968.

³⁷² **Hürriyet**, 14 Ekim 1968.

³⁷³ **Günaydın**, 11 Aralık 1969.

³⁷⁴ **Milliyet**, 4 Ağustos 1970.

³⁷⁵ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971.

İnönü'nün bu tutumuna CHP içerisinde en belirgin tepki ise Ecevit'ten gelmiştir. Tutumunun dışında İnönü'nün bir de 12 Martçıların Nihat Erim'e kurduracakları hükümete Bakan vereceğini açıklaması üzerine Ecevit partideki genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir. “*Genel Başkan İnönü ile karşı karşıya gelerek partiyi yönetemem*” diyen Ecevit'i haklı bulan yönetim kurulunun 15 üyesi de istifalarıyla kendisine destek vermiştir.³⁷⁶ Bu durum parti içerisinde “Ecevitçiler” ve “Paşacılar” bölünmesine neden olmuştur.

CHP'de yaşanan bu bunalımda İnönü “*Ya ben, ya Ecevit*”³⁷⁷ demiş ve yaşanan bu bölünme partiyi 5. Olağanüstü Kurultaya götürmüştür. 5 Mayıs 1972 tarihinde yapılması kararlaştırılan kurultay, İnönü'nün bir kalp spazmı geçirmesi nedeniyle bir gün sonrasına ertelenmiştir.³⁷⁸ CHP Genel Başkanı İnönü, kurultayın açılış konuşmasında eski Genel Sekreter Ecevit ile aralarında ciddi ihtilaflar olduğunu ve birlikte çalışmalarının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Sağlık probleminden ötürü ilaç verilen genel başkan, kurultaya eşi ile beraber gelmiştir.³⁷⁹ Kurultayın ikinci gününde İnönü'nün desteklediği Parti Meclisi listesiyle, Ecevitçilerin Parti Meclisi listeleri güvenoyuna sunulmuş ve oylamayı 507'ye karşı 709 oyla Ecevitçiler kazanmıştır. Genel Başkan olduğundan bu yana ilk kez yenilgiye uğrayan İnönü, oylamanın ardından kurultaydan eşiyle birlikte ayrılmıştır.³⁸⁰ Bu oylama aynı zamanda “Ya ben, ya Ecevit” diyen İnönü'ye karşı Ecevit'in genel başkanlık yarışı anlamına da gelmiştir.

İnönü, oylamanın ertesi günü CHP Merkez Yönetim Kurulu'na gönderdiği mektupla yaklaşık 34 yıldır aralıksız sürdürmekte olduğu parti genel başkanlık görevinden istifa ettiğini bildirmiştir. Bu duruma Ecevit; “*Devrimci kadrolar CHP'yi Atatürk ve İnönü'ye layık bir şekilde yaşatacak*” derken, Satır; “*İnönü hayatta iken, onsuz bir CHP nasıl olacaktır*” şeklinde üzüntüsünü dile getirmiştir. İstifanın ardından yaşanan ilginç bir olay ise İnönü'nün hazırladığı yeni Parti Meclisi listesinde Ecevit'in de adına yer verdiğinin tespit edilmiş olmasıdır.³⁸¹ CHP Merkez Yönetim Kurulu yaptığı toplantıda yeni genel başkanın seçimi için 14 Mayıs Pazar günü kurultayın yeniden toplanmasına karar vermiştir.³⁸²

³⁷⁶ **Hürriyet**, 22 Mart 1971.

³⁷⁷ **Hürriyet**, 25 Nisan 1972.

³⁷⁸ **Tercüman**, 6 Mayıs 1972.

³⁷⁹ **Hürriyet**, 7 Mayıs 1972

³⁸⁰ **Hürriyet**, 8 Mayıs 1972.

³⁸¹ **Hürriyet**, 9 Mayıs 1972

³⁸² **Hürriyet**, 10 Mayıs 1972

14 Mayıs 1972’de genel başkanlık seçimi için toplanan kurultayda tek aday olan CHP Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit 826 oyla, Atatürk ve İnönü’den sonra CHP’nin üçüncü genel başkanı seçilmiştir. Bu kurultaya rahatsızlığından dolayı Yalova’da istirahatta olan İnönü katılmamıştır.³⁸³

Ecevit’in genel başkanlığında yoluna devam eden CHP, 12 Mart 1971 muhtırasının ardından bakanlarını hükümetten çekme kararı almış, bu doğrultuda yapılan oylamada karar, 1 red, 3 çekimser oya karşılık 42 oyla kabul edilmiştir. Ecevit çekilme gerekçesinde, partilerüstü hükümet fikrinden vazgeçilerek, koalisyona gidilmesinin yararlı olduğunu belirtmiştir. Ancak bu karar üzerine yaşanan asıl üzücü olay, İnönü’nün 4 Kasım 1972 tarihinde CHP’den ve Millet Meclisi üyeliğinden istifa etmesi olmuştur. Durumu haber alan bazı CHP ileri gelenleri istifayı önlemeye çalışsa da İnönü ile görüşme imkânı bulamamıştır. CHP bu tarihten itibaren yoluna Paşasız devam ederken, İnönü yalnızca senatör olarak politika hayatını sürdürmüştür.³⁸⁴

7.2. Adalet Partisi (AP)

7.2.1. Kuruluşu ve Ragıp Gümüşpala’nın Genel Başkanlığı

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından ordu yönetimi yeniden sivil idareye bırakacağını açıklamıştır. AP, 1961 yılı içerisinde siyasi partilerin önünün açılması üzerine DP’nin oylarına talip olmak adına 11 Şubat 1961’de kurulmuştur. Partinin ismi DP’lilere yapılan muameleden duyulan hoşnutsuzluğu ve partinin adaleti aradığını ifade etmek amacıyla özellikle seçilmiştir. AP’nin kurucuları arasında Ragıp Gümüşpala, Tahsin Demiray, Şinasi Osmâ, İhsan Önal, Ethem Menemencioğlu, Mehmet Yorgancıoğlu, Muhtar Yazır, Necmi Ökten, Cevdet Perin, Emin Acar ve Kamuran Evliyaoğlu yer almıştır.³⁸⁵

³⁸³ **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1972.

³⁸⁴ **Milliyet**, 5 Kasım 1972.

³⁸⁵ Partinin kurucuları DP’nin üst kadrosu ile ilişki içerisinde olmayanlardan seçilmiştir. Ancak yine de geçmişte Örneğin Mehmet Yorgancıoğlu gibi DP’de aktif görevler almış ve bu insanların çok yakınında bulunmuş olanlar da vardır. Yassıada’da hapsedilmiş bulunan bir DP milletvekili iken Perin ve Evliyaoğlu DP yerel teşkilatlarında görev almıştır. Evliyaoğlu DP Gençlik Kolları Başkanlığı ve milletvekilliği de yapmıştır. Tahsin Demiray ve Ethem Menemencioğlu ise 1952’de kurulup, 1958’de CKMP ile birleşen Türkiye Köylü Partisi kökenlidirler.; Tanel Demirel, **a.g.e.**, s. 28-30.

Parti genel başkanlığı için öncelikle Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy'un kapısı çalınmış fakat bu isimlerin yapılan teklifi reddetmesi üzerine Ali Fuat Başgil'de karar kılınmıştır. Ancak bu arada Başgil'in tutuklanması genel başkanlığa Gümüşpala'nın getirilmesini sağlamıştır. AP Genel Başkanlığı için Gümüşpala'nın seçilmesinin nedeni aşikârdır. Emekli bir orgeneral olan Gümüşpala'nın genel başkanlığı, partinin DP'nin devamı olduğu ve 27 Mayıs'a karşı bir duruş sergilediği yönündeki iddiaları zayıflatmıştır. Partinin 27 Mayıs'ın ardından kurulması ve önce koalisyonla sonrasında tek başına iktidara gelmiş bir parti olması açısından bakıldığında Gümüşpala çok partili hayatın yeni bir kesintiye uğramamasında etkin bir rol oynamıştır. Ancak sert bir politika takip etmeyen Gümüşpala'ya rağmen partinin DP'nin devamı olarak görülmesi, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren işleyişinde oldukça sıkıntılar yaratmış ve AP 1961 seçimlerine bu kritik ortamda katılmıştır.³⁸⁶

1961 genel seçimleri, halkın darbeyi desteklemediğini açıkça ortaya koymuştur. Nitekim hiçbir partinin salt çoğunluğa ulaşamadığı bu seçimde, DP tabanına hitap eden AP büyük bir oy oranına ulaşmıştır. Ancak bir partinin tek başına iktidara gelmeye yetmediği kesin sonuçlara göre koalisyon da kaçınılmaz olmuştur. 2 Kasım 1961 günü başlayan kabine kurma çalışmalarında, koalisyonun CHP, AP ve YTP arasında kurulması kararı ortaya çıkmış³⁸⁷ ancak anlaşma sağlanamayınca Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından üç partiye sekiz ayda bir değişen döner kabine teklifi sunulmuştur.³⁸⁸ CHP'nin cumhurbaşkanının bu teklifini kabul etmemesi üzerine ise koalisyon 15 Kasım 1961 tarihinde CHP ve AP arasında kurulmuştur.³⁸⁹

1960-1965 yılları arası her ne kadar iktidarda sivil idare olsa da yönetim aslında ordunun elinde bulunmuştur. Nitekim parti, halka DP çizgisinde olduğunu anlatmaya çalışırken, bir yandan da orduya DP'den tamamen farklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kaldı ki parti genel başkanı Gümüşpala'nın darbecilerle de bir ilişkisi yoktur.³⁹⁰ Bu açıdan bakıldığında AP'nin varlığını koruması bile büyük bir başarı sayılabilir. Ayrıca DP tabanına hitap eden tek parti AP değildir. Bu bağlamda AP'nin siyasi rekabet içerisinde olduğu parti, ilk kuruluş yıllarında YTP'dir. Fakat zamanla halkın tercihi AP olmuş, parti

³⁸⁶ Demirel, **a.g.e.**, s. 32-34.

³⁸⁷ **Milliyet**, 3 Kasım 1961.

³⁸⁸ **Milliyet**, 8 Kasım 1961.

³⁸⁹ **Milliyet**, 16 Kasım 1961.

³⁹⁰ Ümit Cizre, **AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 37,38.

için YTP rakip olmaktan hızla uzaklaşmış ve bu doğrultuda AP, 1965 seçimlerinde tek başına iktidara kadar gelmiştir.

7.2.2. 1965-1971 İktidar Yılları ve Süleyman Demirel'in Genel Başkanlığı

1960-1965 yılları Türk siyasetinde koalisyonlar dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu yıllar arası üç koalisyon hükümetinin yön verdiği Türk siyasi hayatı, karma hükümetlerin verdiği anlaşmazlıklar, yaşanan darbeler, Kıbrıs'ta yaşanan hadiseler ve ordunun yönetim üzerindeki eli ile oldukça zor günlerden geçmiş, bu zor günlerin atlatılmasında ise en çok pay şüphesiz başta İnönü ve Gürsel'e düşmüştür.

1965-1971 yılları ise, 1960'lı yılların ilk yarısına nazaran daha farklı bir boyutta ilerlemiş, öğrenci ve işçi olayları, mezhep kavgaları gibi yaşanan hadiseler 1965 seçimlerinde tek başına iktidara gelen AP ve Genel Başkan Süleyman Demirel muhatap olmuştur.

Süleyman Demirel, Gümüşpala'nın 1964 yılındaki vefatının ardından yapılan seçimde Genel Başkan olarak seçilmiştir.³⁹¹ İnşaat mühendisi olan Demirel, yurt dışında eğitim alması, elit bir aileden gelmemesi ve asker kökenli olmaması gibi özellikleriyle Türk siyasi hayatının ilklerindendir.³⁹² Demirel ayağının tozuyla girdiği siyasette, 1965 yılında İnönü'nün istifasının ardından yapılan genel seçimlerde başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

Demirel'in bu yıllardaki siyasi hayatına bakıldığında özellikle komünizme karşı olduğu görülmektedir. TİP'in sosyalizm adı altında komünizm yaptığını savunan Demirel'in bu bağlamda TİP'in varlığından rahatsız olduğu söylenebilir.³⁹³ Bu doğrultuda 1969 genel seçimlerinde yapılan değişikliklerle Milli Bakiye Sistemi'nin kaldırılmış olması ve böylece küçük partilerin önünü kapatan barajlı D'Hondt Sistemi'ne geri dönülmüş olmasını da TİP'in parlamentodaki varlığının nihayete erdirilmek istenmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

³⁹¹ **Hürriyet**, 30 Kasım 1964.

³⁹² Tanıl Bora, "Süleyman Demirel", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt 7, Ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 550.

³⁹³ **Hürriyet**, 16 Kasım 1966.

Demirel iktidarının ilk yıllarında AP ile ordu ilişkilerinin iyiye gittiği söylenebilir. Çünkü 1965 seçimlerinin ardından tek başına iktidara gelen parti, herhangi bir ordu müdahalesiyle karşılaşmamıştır. Ümit Cizre'ye göre bu durumun üç sebebi vardır. Birincisi, ordu ile olan ilişkilerde Gümüşpala döneminin deneyimlerinden yararlanılmıştır. İkinci olarak Demirel'in Genel Başkan olmasıyla parti içindeki ılımlı kanat etkin bir hale gelmiştir. Üçüncü ve son olarak siyasette yeni yüzlerin ortaya çıkması kabullenilmiş ve Türk siyasal hayatı bir değişim yaşamaya başlamıştır.³⁹⁴

AP'nin iktidar yılları en az kuruluş yılları kadar zor geçmiştir. Yaşanan öğrenci ve işçi ayaklanmaları, mezhep tartışmaları ve son olarak eski DP'lilere tanınan siyasi af, partiyi 12 Mart Muhtırası'na kadar götürmüştür. Bu olaylar AP'nin iktidar yıllarının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı Beşinci Bölüm'de işlendiği için burada aynı konular tekrar edilmek istenmemiştir.

7.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)

CKMP, 1958 yılında, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşmesinden doğmuştur. Partiyi oluşturan iki unsurdan biri olan Cumhuriyetçi Millet Partisi, Fevzi Çakmak liderliğinde kurulmuş ve 1953 yılında kapatılmış olan Millet Partisi'nin, 1954 senesinde Osman Bölükbaşı'nın başkanlığında yeniden tesis edilmesiyle oluşmuştur. Türkiye Köylü Partisi ise 1952 yılında Tahsin Demiray, Cezmi Türk gibi dönemin Türkçü çevreleriyle ilişkileri olan isimlerin yer aldığı siyasi bir müessese olup, DP'den ayrılan Remzi Oğuz Arık ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.³⁹⁵

CKMP, Türk Milliyetçiliğini parti ideolojisi olarak savunup uygulamaya çalışan ve bu ülkü dahilinde hedefinde ilerleyen Türkiye'nin ilk partisi olmuştur. Tabi ki bu durum parti mensuplarının “ırkçı” ve “faşist” olduklarına dair bir takım iddiaları da beraberinde getirmiştir. Ancak partinin programında bu duruma değinilmiş ve parti kendini Türk olarak hisseden her bir bireyi Türk olarak kabul ettiğini belirtmiştir.³⁹⁶

³⁹⁴ Cizre, a.g.e., s. 65.

³⁹⁵ Ferit Salim Sanlı, “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2017, s. 60.

³⁹⁶ Partimiz, “Ben Türküm” diyen ve kendini Türk sayan her insanı Türk kabul eder. Irkçılığı reddeder. Bizce Türk oluş: Kendini Türk Milletine mensup bilme şuuru, Türk kültürüne sevgi duygusu, Türk olarak yaşamak

27 Mayıs'ın ardından 12 Ocak 1961'de partilerin siyasi faaliyetlerine izin verilmiştir. 1962 yılında CKMP'nin CHP, YTP ve Bağımsızlar ile kurdukları koalisyonun ardından partiden ayrılan Osman Bölükbaşı ve 29 Milletvekili yeniden Millet Partisi'ni kurmuştur. İstifanın ardından CKMP Genel Başkanlığına önce Ahmet Tahtakılıç, daha sonra Ahmet Oğuz getirilmiştir. Partinin kaderini değiştiren olay ise 1965'te yurtdışından sürgünden dönen 27 Mayıs'ın ünlü isimlerinden Kurmay Albay Alparslan Türkeş ve yakın arkadaşlarının (14'lerden Rıfat Baykal, Ahmet Er, Muzaffer Özdağ ve Dündar Taşer) partiye üye olmaları olmuştur. 31 Mart 1965 tarihinde CKMP'ye üye olan Türkeş,³⁹⁷ ayrıca Ağustos ayında düzenlenecek olan genel başkanlık seçimi içinde adaylığını koymuştur. Siyasi çevrelerde “Yalnız Adam” olarak vasıflandırılan Türkeş, parti genel başkanlığında şansının yüksek olduğunu düşünmüştür.³⁹⁸

Kendisine güveni tam olan Türkeş, iddiasında yanılmamış ve 1 Ağustos 1965'de parti genel başkanlığına seçilmiştir. Liderlik seçimi için toplanan CKMP'nin Olağanüstü Kongresinde Türkeşçiler ile eski CMKP'lilerin karşı karşıya geldiği gözlemlenmiştir. Genel başkan adaylarından Ahmet Tahtakılıç, partide eski ve yenileri bir arada tutacak bir genel başkan seçimi için Uzlaştırma Komisyonu kurulmasını teklif etmiş, Türkeş ise kongrenin vereceği kararın mukaddes olacağını söyleyerek; “*Ne vazife verirsiniz verin, icabında bir er gibi çalışarak partiyi yükseltmeye çalışacağım*”³⁹⁹ demiştir. “*Kalkınmamızın başlıca dayanağı ancak milliyetçilik şuurudur*” diyen Türkeş, Tahtakılıç ile girdiği genel başkanlık mücadelesini 516 oya karşılık, 698 oyla kazanmıştır.⁴⁰⁰

CKMP Lideri Türkeş, Genel Başkan seçildikten yarım saat sonra, gazeteci Cüneyt Arcayürek ile Kuğulu Parkta gerçekleştirdiği röportajında, kendisine faşist ve Nazi diye iftira atıldığını, o ana kadar verdiği konferanslarda, beyanatlarda, yaptığı konuşmalarda ve yazılarında söylenenleri destekler nitelikte bir kanıtın bulunmadığını ve bu iddiaların tamamen iftiradan ibaret olduğunu belirtmiştir. Türkeş sözlerini müreffeh Türkiye, refahlı geçim düzeni ve noksansız adaleti gerçekleştirmeyi baş hedef gördüğünü⁴⁰¹ dile getirerek tamamlamıştır. Genel başkanlık seçiminin ardından yeni Genel İdare Kurulu'nun ilk

iradesi ve Türk devletine sadakattir.”; **Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı**, Arı Matbaası, Ankara 1965, s. 4,5.

³⁹⁷ Hikmet Özdemir, “1960-1980 Arası İç Siyasi Gelişmeler”, **Türkler Ansiklopedisi 17. Cilt Cumhuriyet**, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 44.

³⁹⁸ **Vatan**, 23 Temmuz 1965.

³⁹⁹ **Akşam**, 1 Ağustos 1965.

⁴⁰⁰ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1965.

⁴⁰¹ “Cüneyt Arcayürek Yazıyor”, **Hürriyet**, 2 Ağustos 1965.

toplantısı 2 Ağustos 1965 günü saat 14.45'te başlamış, toplantıda eski CKMP'lilerin muhalefeti dikkat çekmiştir. 28 üyeden 19'unun katıldığı bu ilk toplantıda Türkeş'in genel başkanlığına karşı olan Müfit Duru, Ahmet Tahtakılıç ve Ahmet Er partiye istifalarını sunmuştur.⁴⁰²

Türkeş, CKMP'nin başına geçmesinin ardından parti tüzük ve programında bir değişiklik yapmamış fakat partinin doktrinine yeni yorumlar getiren ilkeler belirlemiştir. Türkeş, partiye yeni bir hareket getiren bu ilkeleri "Dokuz Işık" adıyla nitelemiştir.⁴⁰³ Dokuz Işık CKMP'nin 1967 yılında yapılan kongresinde resmîyet kazanmıştır. Bu kongrede ayrıca Türkeş'in liderliği tartışılmaz bir konuma getirilmiş ve kendisine Başbuğ sıfatı verilmiştir.⁴⁰⁴

Kıbrıs kökenli biri olarak, Kıbrıs meselesi ile de yakından ilgilenen Türkeş, hükümetin bu konuda yetersiz kaldığını belirterek adanın işgalini istemiştir.⁴⁰⁵ "Bu konuda her zaman yanımda ve destekçim olan Türkeş, Kıbrıs meselesi ile yakinen ilgilenmiştir" diyen Rauf Denктаş, bunun yanında Türkeş'in anavatanın zarar görmemesi hususunda ayrıca hassasiyetine de dikkat çekmiştir.⁴⁰⁶

Türkeş'in liderliğinde parti örgütlenmesi özellikle gençler ve öğrenciler üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Öyle ki Türkeş, komünizmle mücadele için gençlerden oluşan Komando Birlikleri kurmuştur. Bizzat Türkeş tarafından kurulan Komandolar yine onun bünyesinde yetiştirilip eğitilmiştir. Türkeş'in Komandoları, Mussolini'nin Kara Gömleklilerine⁴⁰⁷ ve Alman Faşist Partisi'nin Gençlik Örgütü'ne benzetilmiştir. Ülkücü Hareketin büyük lideri Alparslan Türkeş, CKMP'nin 1969 yılındaki 2. Olağanüstü Kongresi'nde partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirmiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰² **Hürriyet**, 3 Ağustos 1965.

⁴⁰³ Alparslan Türkeş, **Dokuz Işık**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1967, s. 5-24.; Dokuz Işık; Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, İlimcilik, Toplumculuk, Köycülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişimcilik ve Halkçılık, Endüstricilik ve Teknikçilik ilkelerini barındırmıştır.

⁴⁰⁴ Merdan Yanardağ, **MHP Değişti Mi? Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi**, Gendaş Yayınları, İstanbul 2002, s.33.

⁴⁰⁵ **Hürriyet**, 28 Kasım 1965.

⁴⁰⁶ Rauf Denктаş, "Kıbrıs ve Türkeş", **Alparslan Türkeş Birinci Yıl Armağanı**, MHP Genel Merkezi, Ankara 1998, s. 5,6.

⁴⁰⁷ **Hürriyet**, 10 Ocak 1969.

⁴⁰⁸ **Hürriyet**, 9 Şubat 1969.

7.4. Yeni Türkiye Partisi (YTP)

27 Mayıs'ın ardından merkez sağda oluşan boşluğu doldurmak ve DP tabanına hitap etmek amacıyla kurulan bir diğer parti YTP'dir. Parti, darbenin ardından getirilen siyasi yasakların kaldırılmasıyla birlikte 12 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. Kurucular arasında aynı zamanda partinin genel başkanlığını yürüten Ekrem Alican ve Aydın Yalçın yer almıştır. Eski bir DP'li olan Alican, DP oylarını tek başına toplayabilirse CHP'nin seçim sonrası idealleri de gerçekleşmeyecektir. Örneğin İsmet İnönü yerine cumhurbaşkanlık koltuğuna Cemal Gürsel oturacaktır. Bu sebeplerle Alican'ın bu girişimi Gürsel tarafından da desteklenmiş, bu destek hem maddi hem de manevi yönde olmuştur. Gazeteci Cüneyt Arcayürek'e göre yeni partinin oluşması için Gürsel tarafından bir milyon liraya yakın maddi destek sağlanmıştır.⁴⁰⁹

Parti, öngörülen tarımsal gelirleri kısıtlayıcı tedbirlerle etkinlik alanı daraltılmak istenen büyük toprak sahipleri ve büyük tarım burjuvazisinin AP'ye karşı örgütlenme ihtiyacından doğmuştur. YTP, liberalizmin klasik ilkelerinden hareket ederek insan şahsiyeti ve fert hürriyetinin kutsallığı inancıyla insanı bir alet ya da vasıta olarak gören totaliter siyasi felsefeyi reddetmiş ve hür cemiyet düzeninin ayrılmaz unsurları olarak, yaşama ve çalışma hürriyetini, ırk, cinsiyet, kültür ve sınıf farkları tanımayan siyasi ve içtimai eşitliği demokratik hayatın temel şartlarından saymıştır.⁴¹⁰

YTP tüzük ve programında genellikle iktisadi, sınaî, zirai, mali ve ticari konular üzerinde durulmuş, bunun yanında milliyetçi, laik ve batılı bir demokrasi hayat tarzını savundukları açıklanmıştır.⁴¹¹ Kurucuları arasında büyük toprak sahiplerinin olması, parti tüzüğünde tarıma özellikle yer verilmesinde etkili olmuştur. YTP'nin 1967 yılındaki tüzüğünde ise her madde aynı kalmakla birlikte, yalnızca *“Atatürk devrimlerine sadık kalarak Türk Milletinin dünyadaki yerini almasını temin etmek”*⁴¹² maddesi eklenmiştir.

1961-1973 yılları arasında faaliyet gösteren parti, CHP, YTP, CKMP ve Bağımsızlardan oluşan Türkiye'nin ikinci koalisyon hükümetinde yer almış, koalisyon hükümeti Haziran 1962'den, Aralık 1963 tarihine kadar görevde kalmıştır.⁴¹³ Merkez

⁴⁰⁹ Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-4: Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965)*, s. 207, 208.

⁴¹⁰ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul 1974, s. 359,360.

⁴¹¹ *YTP Tüzüğü ve Programı*, 1963, s. 3.

⁴¹² *YTP Tüzüğü ve Programı*, 1967, s. 3.

⁴¹³ *Milliyet*, 3 Aralık 1963.

sağda kurulan iki parti olarak AP ile bir rekabet içerisinde olan YTP, bu yarışta AP'nin gerisinde kalmıştır.

7.5. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

27 Mayıs ve ardından 1961 Anayasası'nın kabulünün getirdiği yeniliklerin bir sonucu da sosyalist bir partinin kurulması ve parlamentoya girişi olmuştur. Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Türk siyasal hayatına girmesi ile birlikte Türk halkı için yeni sayılabilecek konular tartışılmaya başlanmış, çok partili düzende farklı bir ses duyulmuş, bu yeni akım toplum içerisinde etki ve tepkisini yaratmıştır.⁴¹⁴

Türk solunun en bilinen isimlerinden olan Mehmet Ali Aybar, her ne kadar TİP ile özdeşleşmiş olsa da aslında partinin kurucu ismi değildir. Aybar ve arkadaşları 1960 yılında sosyalist bir parti kurma hazırlıklarına başlamış ancak bazı sendikacıların bir işçi partisi kuracaklarını öğrenince kendi çalışmalarına son vermiştir. Sendikacıların bu girişimi neticesinde 13 Şubat 1962 yılında TİP kurulmuştur. Bu partinin kurulması esnasında sendikacılar, Aybar ve 1950'li yıllarda Demokrat İşçi Partisi'nin (DİP) kurucuları arasında yer alan Orhan Aarsal'dan parti tüzüğü hakkında yardım almıştır. Fakat sendikacılar bu iki isme de kurucular arasında yer alması teklifinde bulunmamıştır. Bunun nedeni kurucuların yalnızca işçilerden oluşmasının istenmesidir. Ancak yine de Aybar ve sendikacılar arasındaki ilişki zamanla artarak devam etmiştir. İlk Genel Başkanlığını Avni Erakalın'ın yürüttüğü parti, kuruluşundan sonraki bir sene boyunca ağır aksak ilerlemiştir. Bir senenin sonunda parti kurucuları yeni bir genel başkan seçme kararı almış ve bu karar neticesinde ortaya atılan isim Aybar olmuştur. Solcu kimliğinden dolayı hakkında açılan davaların partiye zarar vereceği düşüncesinde olan ve o sırada avukatlık yapmakta olan Aybar başta bu teklife çekingen yaklaşmış olsa da sonunda kabul etmiştir. Böylece oybirliği ile alınan bu kararın neticesinde 9 Şubat 1962'de yapılan basın bülteniyle Aybar'ın parti genel başkanlığı duyurulmuştur.⁴¹⁵

TİP'in ilkeleri parti tüzüğünün 2. ve 3. maddelerinde belirtilmiştir. 1962 yılına ait parti tüzüğünde partinin karakteri "Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü

⁴¹⁴Uğur Mumcu, "Türkiye'nin Yapısal Özellikleri ve Anayasal Düzeni" **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1969, Cilt 26, Sayı 3, SS. 149-178, s. 174.

⁴¹⁵ Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Haz. Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 9.

etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkârların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen, siyasî teşkilâtıdır”⁴¹⁶ şeklinde belirtilmiştir. Bir partinin hitap ettiği kesimi kendi eliyle sınırlaması bakımından bakıldığında TİP’in parti tüzüğü diğer partilere nazaran farklılık göstermiştir.

Her zaman için işçi sınıfı önceliği olan TİP’in tüzüğünde “*işçi sınıfını ve bütün emekçi halk yığınlarını, eğitip aydınlatarak, ulusal kalkınma ve ilerlemenin bilinçli itici kuvveti haline getirmek*”⁴¹⁷ maddesi partinin amaçlarından biridir.

TİP, Aybar’ın Genel Başkanlığından sonra Türkiye’de sosyalizmin hoş karşılanmamasına rağmen daha başarılı olmuştur. Parti 1965 seçimlerinde %3,3’lük bir oy oranıyla Meclise 15 milletvekili sokmuştur. Tabi ki bunda Aybar’ın etkisinin yanında, seçimde uygulanan Milli Bakiye Sistemi’nin de etkisi vardır.⁴¹⁸ Böylece 1965 yılı seçimlerini farklı kılan olaylardan biri koalisyonların son bulmasıyken diğer bir farklılık ise TİP’in Meclis’e girişi olmuştur. Kaldı ki 1965 seçimleri Türk tarihinde sosyalist bir partinin katıldığı ilk seçim olmuştur.⁴¹⁹ Aybar’a göre bütün partiler devlet hazinesinden seçim parası aldığı halde TİP bir kuruş bile almamış, halkın ve partililerin bağışlarıyla seçim masraflarını karşılamış ve 1965 seçimlerinde sağladığı başarıyı bu maddi eşitsizlik içerisinde sağlamıştır. Kapitalizm ve emperyalizme karşı olan Aybar ve partisi, Türkiye’nin ancak sosyalizm ile kalkınabileceğini iddia etmiştir. Basının TİP’in Mecliste yaptığı konuşmaların çok az bir kısmına yer verdiği iddiasında olan partililer seslerini duyurabilmek adına pek çok kitapçık yayınlamıştır.⁴²⁰

AP’nin 3 Kasım 1965 günü Mecliste okunan hükümet programı esnasında Demirel’in “*rejim meselesi artık konuşulmamalıdır*” sözlerine karşılık Aybar, 27 Mayıs’ın getirdiği yeni anayasanın halkçı, halkçı olduğu için devrimci ve devrimci olduğu için de sosyalizme açık olduğunu iddia etmiştir. Anayasanın başıboş özel teşebbüsçülüğe, liberalizme, kapitalizme kapalı; fakat halkçılığa, devrimciliğe ve sosyalizme açık olduğunu

⁴¹⁶ **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1962, s. 5.

⁴¹⁷ **Ibid.**, s. 6.

⁴¹⁸ Aybar, **a.g.e.**, s. 10.

⁴¹⁹ Aslan Başer Kafaoglu, “1965 Seçimleri ve Türkiye İşçi Partisi”, **Sosyal Adalet**, Kasım 1965, Sayı 20, s. 47.

⁴²⁰ Mehmet Ali Aybar, **TİP Mecliste; Türkiye’yi Adalet Partisi Kalkındıramaz No: 1**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1966, s. 2,3.

belirten Aybar; “Sayın Başbakan rejim meselesi halledilmiş derken, bu nitelikteki anayasamıza sadakati kastediyorsa, kendisi ile tamamen beraberiz”⁴²¹ demiştir.

TİP İstanbul Milletvekili Çetin Altan, 8 Kasım 1965 günü Mecliste yaptığı konuşmada, UNESCO istatistiklerine göre ülkedeki gecekondu yapılaşmasına dikkat çekmiş ve Türkiye’nin en geri on devletinden biri olduğunu söylemiştir. Yine istatistiklere göre Türkiye’de kişi başına ayda bir yumurta düştüğünü dile getiren İstanbul Milletvekili’nin “Memlekette zavallı 31 milyon kişi ızdırap çekmekte” sözlerine AP sıralarından büyük tepki gelmiş ve “zavallı” kelimesini geri alması yönünde uyarılmıştır.⁴²² Marksizm temelli ilkelerle Türkiye’de pek benimsenmemiş olan TİP’nin büyük başarılar sağlamasa bile bu iki konuşma örneğinden sağlam bir muhalefet yanının olacağı anlaşılmıştır.

27 Mayıs Askeri Darbesi’nin getirdiği özgür ortamdan yararlanarak kurulmuş olan TİP’in, sosyalizmin Sovyet imajından ve memleketteki Sovyet karşıtlığından dolayı diğer partilere nazaran işi her zaman daha zor olmuştur. Bundan dolayı önce halka savundukları ideolojiyi anlatmak zorunda olan partinin bu doğrultuda kullandıkları en önemli araçlardan biri basın olmuş ve bunun için pek çok dergi çıkarılmıştır.⁴²³

TİP’in bu sosyalist çizgisine karşı Başbakan Demirel ise partisinin Adana’da yapılan kongresinde, Türkiye’deki komünistlerin sosyalist olarak maskelendiğini ve dostlukları bozmak istediğini açıklamıştır. “Bizde sosyalist geçinen komünisttir” diyen Demirel, 1961 Anayasası ile yer altından yer üstüne çıktıklarını ve komünizmin Türk

⁴²¹ Aybar, a.g.e., s. 6,7.

⁴²² Çetin Altan, **TİP Mecliste; Hükümet Kapitalist Bir Hükümettir No: 2**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1966, s. 5-7.

⁴²³ Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 192,193.; Direkt olarak TİP’in çıkardığı bu dergiler; Sosyal Adalet, Dönüşüm, Proleter, Aydınlık ve Emek dergileridir. Bunlardan 1969-1971 yılları arasında çıkarılan Emek, parti içerisinde Aybar’ın tek başına parti stratejisini yürütemediğini düşünen ve bu yüzden ona karşı bir muhalefeti başlatan Behice Boran ve Sadun Aren tarafından 1969’un Mayıs ayında çıkarılmaya başlanmıştır. Sosyal Adalet dergisinin sahibi ise Cemal Hakkı Selek’tir. İlk sayısı 19 Mart 1963 yılında çıkan derginin Yazı Kurulu Başkanı Sadun Aren’dir. “Yaşasın Emekçiler, Yaşasın Türkiye” sloganıyla çıkan Dönüşüm dergisinin kurucu sahibi ise Ataol Behramoğlu’dur. 15 günde bir çıkan derginin Yazı İşleri Müdürü Ümit Hassan’dır. Kasım 1968’de yayına başlayan Aydınlık Dergisi’nin sahipliğini ise kurucular adına Münir Aktolga, Gün Zileli, Cengiz Çandar, Atıl Ant ve Ömer Özerturgut, Yazı İşleri Müdürlüğünü ise Vahap Erdoğan yapmıştır. Ocak 1970’te 15. Sayıdan itibaren dergi ikiye bölünmüştür. Bir grup, Gün Zileli, Cengiz Çandar, Atıl Ant ve Ömer Özerturgut, Cengiz Çandar’ın sorumluluğunda “Proleter Devrimci Aydınlık” dergisini çıkarmaya başlamış, diğer grup ise Münir Aktolga’nın sahipliğinde, Vahap Erdoğan’ın sorumluluğunda “Aydınlık Sosyalist Dergi” adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

kanunlarında yasak olmasından dolayı sosyalist maskesi altında barındıklarını iddia etmiştir.⁴²⁴

23 Ocak 1967 günü, Milliyet gazetesinin birinci sayfasında “*Komünistler Türkiye’yi bir ihtilal yaparak ele geçirmeye çalışmakta, dikkatli olalım.*” ve “*Tural, komünizm için orduya emir verdi*” başlıkları yer almıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, NATO’da oluşan boşluklardan, çok partili yaşam ve özgürlük havasından yararlanan komünistlerin, bu durumu sağ sol kavgalarını körüklemek için bir fırsat olarak değerlendirdiklerini iddia etmiştir. Komünist rejimin kuvvetlenmesi ile Ortadoğu ve yurdumuzda uydurma Kürt milliyetçiliği üzerinde sarfedilen gayretler artmış diyen Tural, Atatürk’ün “*Türk milletinin en büyük düşmanı komünizmdir. Nerede görülse ezilmelidir*” sözünü hatırlatmıştır.⁴²⁵

TİP’in en önem verdiği kesim kuşkusuz işçi sınıfı olmuştur. Bu bağlamda parti öncelikle işçilerin aleyhine gördükleri yasaların değiştirilmesini istemiştir. Örneğin TİP tarafından Meclise grev ve lokavtla ilgili yasanın bazı hükümlerinin işçiler yararına değiştirilmesini, lokavtın kaldırılmasını öngören bir yasa sunulmuştur. Öte yandan parti, yabancı sermayeye ayrıcalık tanıyan yasanın kaldırılmasını savunmuştur. Çiftçinin, özellikle topraksız çiftçinin haklarını savunan parti, hazine arazilerinin topraksız ve toprağı çok az olan köylülere bedelsiz olarak dağıtımını öngören bir toprak reformu yasa tasarısı hazırlamış ancak öneri Meclisten geçmemiştir.⁴²⁶ TİP İstanbul Milletvekili Çetin Altan’ın Başbakan Süleyman Demirel’in okuduğu hükümet programı üzerine, 8 Kasım 1965 günü Mecliste topraksız çiftçi hakkında yaptığı konuşma partinin konu hakkındaki görüşünü açıkça ortaya sermiştir. Altan; “*Memlekette bir maraba varsa hepimizin yüreği onun yanında çarpmalıdır. Acaba biz de onlar kadar topraksız olsak? 25 kuruşa şurada, Meclisin lokantasında çorba içiyoruz. Ama onlar bulamıyor*”⁴²⁷ demiştir.

TİP’in ilk kongresi öncesi yapılan toplantıda işçi sınıfının tarihsel görevi gündeme gelmiştir. Başını Behice Boran’ın çektiği bir grup Marksizmin klasik tezini savunurken, diğer bir grupta o günlerde epey gündemde olan milli burjuvazi ile işbirliği tezini savunmuştur. Oysa Aybar, bu iki tezi de savunmamış, düşüncelerine yukarıda da belirtildiği gibi parti tüzüğünde yer vermiştir. Sosyalizm için demokrasiyi öngören ve

⁴²⁴ **Hürriyet**, 16 Kasım 1966.

⁴²⁵ **Milliyet**, 23 Ocak 1967.

⁴²⁶ Ünsal, **a.g.e.**, s. 196.

⁴²⁷ Altan, **a.g.e.**, s. 5,16.

“Kruşçef’in raporundan sonra, sosyalizmin uygulamada yapısal bir rahatsızlığı olduğunu düşünmeye başlamıştım. Raporda belirtilen nedenleri yeterli görmüyordum. Stalin’in taçsız bir çar olduğu, korkunç cinayetler işlediği ileri sürülüyor ama bunun sosyalist bir ülkede nasıl mümkün olabildiği sorusuna bir yanıt verilmiyordu. Kişi diktatörlüğü ve bunun olduğu şaşırtıcı olaylar, Stalin’in kişiliği ile açıklanıyordu” diyen Aybar, durum böyleyse Stalin gibi biri Genel Sekreterlik koltuğuna nasıl oturabilmiş ve otuz yılı aşkın bir zaman o koltuğu nasıl koruyabilmişti sorusunu yöneltmiştir. Bizim sosyalizmimiz güler yüzlü bir sosyalizmdir diyen Aybar, bunun Türkiye’ye özgü olduğunu da belirtmiş ve *“insan sosyalizm için değil, sosyalizm insan için vardır”*⁴²⁸ diyerek parti ilkeleriyle örtüşüp bütünlük sağlamıştır. Aybar’ın görüşlerine bakıldığında onun daha hümanist ve realist bir yaklaşımda olduğu ortadadır. Boran ve arkadaşlarının hayali ve uçta olan düşüncelerine karşı daha mantıklı hareket etmeye çalışan Aybar’ın, Türkiye’deki sosyalizm algısının pek de hoş olmadığı gerçeği göz önünde tutulursa daha akılcı hareket ettiği açıktır.

TİP’te yaşanan bu parti içi muhalefet günümüze kadar pek çok partide görülmüştür. Fakat Boran ve arkadaşlarının Aybar’a karşı çıkışlarını anlamak kolay değildir. Çünkü Boran’ın sosyalizm hakkındaki görüşlerine bakıldığında aslında Aybar ile aynı düşünceleri savunduğu açıktır. Boran; *“Bugün TİP, hem emekçi sınıfların siyasi bir güç halinde örgütlenmesi hareketini hem de Türkiye’ye özgü sosyalizmin fikirler çerçevesini, teorisini ve ideolojisini temsil ediyor. Sosyalizmde fikir ve eylemin birleşmesi, bir arada yürütülüp geliştirilmesi kaçınılmazdır”* demiştir. Aybar’ın genel başkanlığa gelmesinin ardından ilk defa olarak Türkiye’de emekçilerle aydınlar, sosyalizmin Türkiye şartlarına göre hazırlanmış bir tüzük ve program çerçevesi içerisinde bir araya gelerek örgütlendiğini söyleyen Boran, bunun kendi başına büyük önemi olan tarihsel bir olay olduğunu dile getirmiş ve Türkiye’de sosyalist hareketin Batı’dan ve sanayileşmiş memleketlerden önemli bir fark gösterdiğini belirtmiştir.⁴²⁹

Aybar, parti tüzüğünün 53. maddesinde partinin bütün organlarında görevli bulunanların, tüzüğün 38. maddesinde sözü edilen işyeri esasına göre tutulmuş listeye kayıtlı veya sendika yöneticisi olan üyeler arasından seçilmiş olması ve sunulacak aday listelerinin bu esasa göre belirleneceğini belirtmiştir.⁴³⁰ Aybar’ın parti tüzüğüne bu

⁴²⁸ Mehmet Ali Aybar, **TİP Tarihi**, 3. Cilt, BDS Yayınları, İstanbul 1988, s. 14-17.

⁴²⁹ Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 60, 66, 68

⁴³⁰ **38. Madde:** İlçe hudutları içinde oturan ve partiye üye yazılmak isteyenler oturdukları mahalle veya çalıştıkları işyeri yahut oturdukları köy listeleri olmak üzere üç listeden birine kaydedilirler. Her liste yüz kişiliktir. İşyeri esasına göre tutulan listelere; kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için emek gücünü

maddeleri koymaktaki amacı, küçük burjuva kökenli sosyalistlerin, yönetimde bir aydınlar hegemonyası kurmalarını önlemektir. Genel başkan, bununla parti yönetiminde emekçilerin ağırlıklı olmasını amaçlamış ancak bu maddeler parti içi seçimlerin iki sandıkta yapılmasına ve keskin sosyalistlerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu duruma ilk tepki partinin İzmir’de yapılan kongresinde ortaya çıkmış, bu kongrede parti içerisinde üç grubun varlığı saptanmıştır. Bunlardan bir grubu Doğu ve Güneydoğu illerinden gelen delegeler oluştururken, diğer bir grubu sendikacılar ve son olarak da aydınların yer aldığı üçüncü grup oluşturmuştur. Kongrenin hemen ardından bir grup partili seçimlerin yeniden yapılmasını istemiştir. İkinci bir kongreyi toplamak için partinin maddi gücünün yetmeyeceğini anlatmaya çalışan Aybar, isteklerinde direnen arkadaşlarını onur kuruluna sevk etmek zorunda kalmış, bunun üzerine Doğan Özgüden, Fethi Naci, Edip Cansever, Demir Özlü, Muzaffer Buyrukçu gibi isimlerin yer aldığı grup partiden ayrılmıştır.⁴³¹

Parti içindeki görüş ayrılıkları yalnızca bu olayla da sınırlı kalmamıştır. 1966 yılındaki partinin 2. Büyük Kongresi’nde bir grup, açıkça genel merkeze karşı tutum almış ve bu durumla parti içi muhalefet daha da belirginleşmiştir.⁴³² Parti içerisinde başlayan çatırdamalar Çetin Altan’ın başta Aybar olmak üzere parti yöneticilerine karşı giriştiği şiddetli muhalefet neticesinde partiden kesin ihraç edilmesiyle devam etmiştir.⁴³³ 1968’in Kasım ayında toplanması beklenen partinin 3. Büyük Kongresi öncesinde yaşanan hadise partiyi neredeyse tamamen bölmüştür. Parti içerisinde yaşanan sosyalizmin farklı yorumlanması ve uygulanması konusu 16 Ekim 1968 tarihinde yapılan MYK toplantısında bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Çünkü bu toplantıda Aybar’a karşı olan grup kendisini kişisel yönetim eğilimi göstermesi ve sosyalizmden sapması gibi ana gerekçelerle suçlayarak bir önerge vermiştir. Beşli önerge olarak bilinen belgede Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın, Minnetullah Haydaroglu ve Şaban Erik’in imzaları yer almıştır. Önergeyle bundan böyle tüzük, program ve 2. Kongre kararları ile bağdaşmayan yorum ve açıklamaların partiyi bağlamayacağı karar altına alınmak istenmiştir. Önergeyi kendi

üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunanlar kaydedilirler. Mahalle listelerine; o mahallede oturanlar yazılır. Bunların meslekleri de belirtilir. Köy esasına göre tutulan listelere; o köyde oturan veya çalışan köylüler yazılır.; **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, s. 32

⁴³¹ Aybar, **a.g.e.**, s. 50-53.

⁴³² Vahap Erdoğan, “TİP Nereye Gidiyor?”, **Yön**, 11 Kasım 1966, Yıl 5, Sayı 189, s. 11.

⁴³³ **Ant**, 26 Kasım 1968, Cilt 4, Sayı 100, s. 4.

liderliğine karşı bir isyan olarak algılayan Aybar'da artık uzlaşmacı değil de çatışmacı bir yol izlemeyi tercih edince ipler tamamen kopmuştur.⁴³⁴

Kongre öncesi Aybar'ın kendi davasındaki ısrarı partinin 3. Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmadan anlaşılmıştır. Aybar bu konuşmasında sosyalizmin yolunun kapitalizmden geçtiğini ancak Türkiye'nin henüz kapitalizmin aşamalarını tamamlamış bir sanayi toplumu olmadığını ve bu yüzden ülkede sosyalizmi kurmak için bize özgü bir yolun izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³⁵

TİP içerisindeki bölünme basına da yansımıştır. Doğrudan taraflı yayınlar olduğu gibi tarafsızca durumu değerlendirmeye çalışanlar da olmuştur. Örneğin Mümtaz Soysal bir yazısında: *“Türk sosyalizmindeki bütün ayrılıklar, bugünkü toplum düzenini sosyalist doğrultuda değiştirmenin yöntem ve aşamaları üzerinde toplanıyor. TİP Genel Başkanı ve yanındakiler, tezlerine uygun bir eyleme girişmek ve sokaktaki adamın dertleriyle ilişki kurabildiklerini ispatlamak zorundadırlar. Öbür sosyalistlere düşen ise bugünkü düzenin tutucularıyla savaşımaya devam etmektir.”*⁴³⁶ demiştir. Soysal bu yazısında açıkça “birbirinize düşmek yerine halkın dertleriyle ilgilenin” ve “birlik olup size karşı olanlarla mücadele edin” demek istemiştir. Yansız yorum yapanlar dışında doğrudan hedef belirten, taraf tutan yazarlar da olmuştur. Bunlardan Ahmet Cerrahoğlu'nun yazısı son derece dikkat çekicidir. Cerrahoğlu yazısında, Aybar'ın bayrağı altında toplananların gerçek sosyalistler olduğunu belirtmiş ve diğerlerini ise sahte sosyalist olmakla suçlamıştır. *“Bu gibilerin akılları başlarında değildir”* diyen Cerrahoğlu, bu çeşit davranışların sosyalizm, bağımsızlık ve Amerikan emperyalizmi ile savaş davasına zarar vereceğini dile getirmiştir.⁴³⁷ *“Sosyalist kavgaın asıl ızdırabını çeken emekçiler şaşkın vaziyettedir. Ayda beş bin liraya yakın milletvekili aylığının verdiği maddi garanti ile Meclis'in lüks salonlarında sere serpe oturanlar, yaklaşan genel seçimlerde, yeniden seçilememek*

⁴³⁴ Mustafa Şener, “Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları (1961-1971)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2006, s. 247.

⁴³⁵ Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi Çalışma Raporu, **Üçüncü Büyük Kongre 9-12 Kasım 1968**, Ankara 1968, s. 12, 14.

⁴³⁶ Mümtaz Soysal, “TİP'teki Oluşum”, **İşçi Postası**, Aralık 1968, Sayı 8, s. 2.

⁴³⁷ Ahmet Cerrahoğlu, “Türkiye Sosyalizmi Nasıl Bir Sosyalizmdir?”, **Katkı**, 15 Kasım 1970, Yıl 1, Sayı 3, s. 7.; Sosyalist bir görüş açısına sahip olan Katkı dergisi ayda bir yayınlanmaktaydı. Sahibi A. E. Güran olan dergi 1970-1971 yılları arasında yayın hayatında olmuştur.

*endişesinin verdiği hırçınlık içinde birbirlerine sarmaktadırlar”*⁴³⁸ diyen Doğan Özgüden ise iki tarafı da çok ağır bir dille eleştirmiştir.

Aybar’a karşı girilen bu parti içi muhalefet 1969 seçimlerine kadar onun lehinde gelişmiş olsa da partinin beklenen potansiyeli yakalamayıp bu seçimden hayal kırıklığı ile çıkması genel başkana karşı muhalefeti yeniden kızıştırmış, bunun üzerine 15-16 Kasım 1969 tarihli Genel Yönetim Kurulu toplantısında Aybar, Genel Başkanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. İstifayı teknik bakımdan zorunlu kılan unsur, Genel Yönetim Kurulu üyelerinin Aybar başkanlığındaki bir Merkez Yürütme Kurulunda çalışmayı reddetmiş olmalarıdır. Bu istifanın ardından yapılan oylamada Aybar’dan sonra TİP Genel Başkanlığına Mehmet Ali Aslan seçilmiştir.⁴³⁹

1970 yılına gelindiğinde ise parti Genel Başkanlığına Behice Boran gelmiştir. Bu durum Türk siyasal tarihi açısından son derece önem arz etmektedir. Bunun nedeni kendisinin Türkiye’nin ilk kadın parti genel başkanı olmasıdır. Parti açısından önemli diğer bir gelişmede, 1970 yılında okunan 4. Kongre kararlarıdır.⁴⁴⁰ 29 Ekim 1970 tarihinde yapılan kongre proleter hareket açısından iki önem taşımıştır. Birincisi hareketin bir muhasebesini yaparak yeni bir dönemin kapılarını açmak, ikincisi ise partiye zarar veren isimleri teşhir etmektir.⁴⁴¹ Alınan kongre kararları ile parti bir taraftan “Aybarcılığa” karşı çıkarken, diğer taraftan da özellikle öğrenci gençlik hareketi içinde taban tutmuş Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketine karşı mücadele edileceğini duyurmuştur.⁴⁴² Ancak Boran’ın genel başkanlığı kısa sürmüş, parti 1971 askeri müdahalesinin ardından kapatılmıştır.⁴⁴³

⁴³⁸ Doğan Özgüden, “Sorumluluk Ortaktır!”, **Ant**, 3 Aralık 1968, Cilt 4, Sayı 101, s. 3.

⁴³⁹ **Emek**, 1 Aralık 1969, Cilt 1, Sayı 16. s. 2,3.

⁴⁴⁰ “TİP 4. Büyük Kongre Kararları”, **Emek**, Aralık 1970, Sayı 7, s. 1-8.

⁴⁴¹ “Sosyalist Kurultay”, **Proleter Devrimci Aydınlik**, Kasım 1970, Yıl 3, Sayı 25. s. 53,54.

⁴⁴² Yavuz Ünal, “Türkiye İşçi Partisi İki Büyük Kongresinin Ardından”, **Yurt ve Dünya**, Mayıs 1979, Cilt 5, Sayı 15, s. 275.; İki ayda bir çıkan derginin sahibi Behice Boran, Yazı İşleri Müdürü Yavuz Ünal’dır.

⁴⁴³ Nihat Sargın, “Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm Mücadelesine Adanmış Bir Yaşam”, **Gün**, Kasım 1987, Sayı 33. s. 5.

7.6. Birlik Partisi (BP)

Türkiye’de, 27 Mayıs ve yeni Anayasa’nın ardından oluşan ortamda örgütlenme imkânı bulan Türk solu, 1965 seçimlerinde TİP’in beklenen başarıyı sağlayamamasının ardından birtakım bölünmeler yaşamakla kalmamış, bir de mezhep birliği gibi daha ayırt edici köklü bir bölünmeye gitmiştir. 1960’lı yılların ortalarından itibaren mezhep ayrımlarının bir sorun teşkil etmesi tabiidir. Türkiye’de yeni kurulan bir Cumhuriyet ve ardından yaşanan tek partili yaşam Alevilerin haklarını aramaya uygun bir ortam sağlamamıştır. Ancak 27 Mayıs ile gelen yeni anayasanın sağladığı çoğulcu demokrasi ortamı Sünni-Alevi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Alevilerde böyle bir kaynaşmanın ilk belirtisi 1964 yılında Alevilerce en saygı duyulan bilginlerden olan Hacı Bektaşî Veli’nin Nevşehir’de bulunan türbesinde yapılan anma töreni ile başlamıştır. Ancak bu anma törenleri zamanla daha keskin bir siyasal görünüm kazanmaya başlamış, türbenin duvarlarına afişler asılmaya başlanmış, anma törenleri siyasi bir kimlik taşıyan sanatçıların verdiği konserlere dönüşmüştür. Alevilerde başlayan bu kaynaşmanın bir başka belirtisi de 1966 yılında Alevilerce Cem adlı kültürel ve siyasi derginin yayınlanmaya başlanmasıdır. Dergide Nurcular ve Süleymancılar hakkında pek çok suçlamanın yanında, “*Alevilik sönümüştür*” diyen Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı’ya da şiddetli saldırılar yapılmıştır. Öyle ki bu olay Elmalı’nın 1966 sonunda istifasına kadar varmıştır.⁴⁴⁴

Yavaş yavaş ilerleyen bu kaynaşma Sünni ve Alevilerin kavgasına dönüşmüştür. Öyle ki Muğla’nın Köyceğiz ve Ortaca ilçelerinde Alevi ve Sünni köyleri birbirleri ile mücadeleye girişmiştir.⁴⁴⁵ Başbakan Süleyman Demirel bu konuda memleketin uzun yıllar boyunca kazandığı dengeyi bozucu propagandalar yapıldığını, Türkiye’de mezhep ve tarikat kavgalarının olmayacağını ve bu devirlerin çok gerilerde kaldığını söylemiştir. Halkın bu konuları aşarak kardeşlik içerisinde yaşamak istediğini söyleyen Demirel, anayasanın 2. ve 19. maddelerinin⁴⁴⁶ bütün Türk vatandaşlarının itikat, din ve ibadet hürriyetini sağlayıp teminata bağladığını, iki köy halkı arasında yaşanan arazi meselesinin

⁴⁴⁴Paul Dumont, **Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik**, Çev. İlhan Cem Erseven, Ant Yayınları, İstanbul 1997, s. 149-152.; Dergide ayrıca Alevilerin komünistler tarafından kullanıldığını ileri süren Cemal Tural da hedef alınmıştı.

⁴⁴⁵ **Hürriyet**, 16 Haziran 1966.

⁴⁴⁶ **Madde 19:** Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlaka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.; **Resmî Gazete**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816.

mezhep kavgası olarak lanse edildiğini ileri sürmüştür.⁴⁴⁷ Başbakan Demirel olayları farklı yorumlasa da Ortaca'da olaylar devam etmiş, Kızılyurt-Fevziye arasındaki köprü ikinci kez tahrip edilmiştir. Olayların ardından Ortaca Alevilerinin kadınlı-erkekli silahlandıkları ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁸

Bu tarihlerden itibaren siyasal bir boyut kazanan Alevilik, genel olarak sol görüş açısı etrafında toplanmıştır. 1965 seçimlerinde Alevilerin TİP'i desteklemesinde en büyük etken TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Alevi kökenli olmasıdır. Ayrıca TİP, Alevi ve Kürt sözcüklerini sıkça kullanıp, mezhep ve etnik köken ayrımcılığına son vereceklerini vaat etmiştir. Ancak TİP, Alevilerin taleplerini yerine getirememiş ve buna bağlı olarak 1966 yılında Aleviler tarafından ve yine onlara hitap eden Birlik Partisi (BP) kurulmuştur. Hz. Ali'yi simgeleyen bir aslanın etrafında, 12 imama hitaben 12 yıldızlı bir amblemi olan ve 17 Ekim 1966 tarihinde kurulan BP'nin ilk genel başkanları Hasan Tahsin Berkman ve Hüseyin Balan olmuştur. İlerleyen zamanlarda Türkiye Birlik Partisi (TBP) ismini alan partinin tüzük ve programında kuruluş amaç ve hedefleri, ayrımcılığın, bölücülüğün, aşırı sağın, aşırı solun, komünizmin, emperyalizmin, faşizmin, nazizmin ve her türlü dikta rejiminin karşısında durarak bunlarla mücadele ve “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” şeklinde Atatürkçü bir politika olarak gösterilmiştir.⁴⁴⁹ BP'nin kuruluşu gazetelerin çoğunda en küçük boyutta yer almıştır. Ancak Akis dergisi bu partinin kuruluş ile ilgili bambaşka iddialar ortaya atmıştır.

Akis dergisi, BP'nin kuruluşunda AP'nin desteğinin olduğunu iddia etmiştir. İddiaya göre AP, Aleviler ile en büyük rakibi konumundaki CHP'nin ilişkisini kesmek adına yeni kurulan partiyi desteklemiştir. Öyle ki parti, iki ay içerisinde İstanbul'da 11 ilçede en pahalı yerleri kiralayarak teşkilat kurmuş ve BP'ye bu maddi imkânları sağlayan da AP olmuştur. Ayrıca Akis muhabirinin BP Genel Başkanı Hüseyin Balan ile yaptığı röportajda Balan, 1969 yılında iktidara geleceklerini söylemiş, muhabirin “1969'da cumhurbaşkanı ve başbakan olacak isimleri de açıklar mısınız?” sorusuna ise “onu söyleyemeyiz”⁴⁵⁰ cevabını vermiştir.

Bu iddialar ne kadar doğrudur bilinmez ama bir gerçek vardı ki o da asıl ayrımcılığı, ayrımcılığa karşı olanların yaptığıdır. Zira Alevinin de işçinin de hakkını

⁴⁴⁷ **Milliyet**, 15 Haziran 1966.

⁴⁴⁸ **Milliyet**, 17 Haziran 1966.

⁴⁴⁹ **Birlik Partisi Tüzük ve Programı**, TIPO Neşriyat ve Basımevi, İstanbul 1969, s. 3.

⁴⁵⁰ **Akis**, 15 Nisan 1967, Yıl 13, Cilt 38, Sayı 669, s. 6,8.

savunmak zaten her partinin görevidir. Fakat yalnızca işçiye veya Alevilere yönelik bir parti kurulması diğer kesimlerin ya da mezheplerin dışlanması anlamına gelmez midir? Ayrıca bunu ayrımcılığa karşı olan ve parti tüzüğünde bunu dile getiren partilerin yapmış olması ayrı bir tezatlık içermiştir. İsmail Cem’e göre Türkiye’deki Alevilerin bazı baskılara uğradıkları tarihi bir gerçektir. Fakat bugün içinde bulunulan durum, onların mezheplerinden dolayı değil, Türkiye’nin genel şartlarından ileri gelmiştir. Bu konuda Cem; “*Aynı ekonomik yapıdaki bir Alevi ile Sünni’nin çok değişik durumda olduğunu kimse öne süremez*” demiştir.⁴⁵¹

7.7. Milli Nizam Partisi (MNP)

27 Mayıs’tan sonra parti faaliyetlerine izin verilmesinin ardından kurulan partilerin çoğu merkez sağda yer almıştır. Ancak Milli Nizam Partisi’ni (MNP) merkez sağda yer almasının dışında diğer partilerden farklı kılan yanı yürüttüğü “milli görüş” politikası olmuştur. 1969 yılında Odalar Birliği Genel Başkanlığı görevini yürüten Necmettin Erbakan, aynı yıl AP’den milletvekili olmak için müracaat etmiş fakat partiden veto edilmiştir.⁴⁵² Vetonun ardından Erbakan, Konya’dan Bağımsız Aday olmuş ve 1969 seçimlerinde milletvekili seçilmiştir. İşaret parmağı öne uzatılarak havaya kalkmış bir yumruk amblemiyle 26 Ocak 1970 tarihinde MNP’yi kuran Erbakan’a göre, parti sağ cephedeki boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuştur.⁴⁵³

MNP, Kuruluş Beyannamesi’nde; manevi dünyamızın yabancı kültürlerin komünist ve kozmopolit zihniyetler karşısında başıboş bırakılıp istila edildiği, Batı’nın bugün bizden daha iyi faydalanmasını bildiği, maddi ilimlerin temelini kuran, onlara ilim hüviyetini veren ve o ilimlerin asıl sahibinin Türk Milleti olduğu dile getirilmiştir. Ülkeyi hem hayat, hem maneviyat olarak kalkındırma hedefinde olan ve bunun için kendini birinci parti olarak gören MNP, Türkiye’nin ekonomik durumunu ise; “*Fert başına ortalama milli geliri en düşük memleketlerden biriyiz*” ifadeleriyle açıklamıştır. Parti ayrıca ekonomide dışa bağımlılığa, paranın değer kaybetmesine, artan fiyatlar nedeniyle her gün biraz daha

⁴⁵¹ Cem, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁵² *Milliyet*, 19 Ağustos 1969.

⁴⁵³ *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1970.

fakirleşen halkın durumuna dikkat çekmiş ve yarım milyon insanını yurtdışına işçi olarak göndererek bununla övünen idarecileri de eleştirmiştir.⁴⁵⁴

Kurucularını genellikle mühendis, avukat ve tüccarların oluşturduğu partinin program ve tüzüğünde kuruluş amacı olarak, milletin fitratında mevcut olan yüksek ahlak ve faziletin fiile çıkarılmasını, manevi kalkınmanın yanında müspet ilimlerde taklitçilikten kurtulmuş, icat edici bir şahsiyete erişmesini, milli ve manevi değerlere zarar getirmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde maddi ve manevi kalkınmanın hedeflendiği açıklanmıştır. Parti demokrasi anlayışı için ise fertlerin nefsanî ve başıboş hürriyet temayüllerine karşı çıkarak, demokrasiyi en riayetkâr, bilgili ve liyakatli kimselerin millet hizmetine getirilmesi, milletin en adil ve ilmi usuller çerçevesinde olan idaresi şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵⁵

Erbakan ve partisi halkın maneviyatına zarar vermeden maddi kalkınmayı savunmuştur. Siyasi bir İslam politikası yürüten Erbakan, bazı kesimlerin büyük desteğini görmüş ve ona bu kesimlerce “Erbakan Hoca” diye hitap edilmiştir. Bunun sebebi olarak ise Türk halkının dine olan hassasiyeti görülmüştür.⁴⁵⁶

MNP’nin çeşitli il ve ilçelerdeki kuruluş ve açılış toplantılarında yapılan konuşmalarda, anayasa ile belirtilen laiklik ilkesine aykırı davranışlarda bulunulduğu yönünde basında yayınlanan haberler üzerine Siyasi Partiler Kanunu’nun hükümleri çerçevesinde incelemeler yapılmıştır. Siyasi Partiler Kanunu, 27 Mayıs’ın bir sonucu olan

⁴⁵⁴ **Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi**, Nüve Matbaası, Ankara 1970, s. 3-7.

⁴⁵⁵ **Milli Nizam Partisi Program ve Tüzüğü**, As Matbaası, Ankara 1970, s. 5.

⁴⁵⁶ Fakat gazeteci İsmail Cem’e göre durum bu yönde değildir. Halkın ekonomisi bozukken dini konuşmalara önem vermeyeceğini iddia eden Cem, bu durumu bazı örneklerle de açıklamıştır. Örneğin, Meşrutiyetin başlangıcında İttihat ve Terakki liderleri dinsel yayınlarda ve camilerde uzun uzun övülmüştür. İttihatçıların Abdülhamit gibi Müslüman bir padişaha karşı çıkmalarına ve devrimci olmalarına rağmen, bazı İslamcılar desteklerini, “*İttihat ve Terakki varken başka partiye ihtiyaç yok*” demeye kadar varırmıştır. Ancak İttihatçıların ekonomik yetersizliği anlaşıldıktan sonra, onların dinsizliği söz konusu edilmiş ve 31 Mart’ı izleyen dönemde “*İttihatçı gâvuru*” deymi yaygınlaşmıştır. Bir diğer örnek ise 1965 seçimlerinde AP mitinginde bulunan yaşlı bir partiliye bir gazetecinin; “*Demirel için mason diyorlar, ne dersin?*” sorusuna köylü; “*Biz onu mahalle camiine imam değil, devlete Başbakan seçiyoruz*” cevabını vermesi olmuştur. Ayrıca Cem’e göre 1968 Senato seçiminde, MP adayı ve Diyanet İşleri’nin “Nurculuğu” ısrarla öne sürülen eski başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı’nın “dinin ve Nurcuların kalesi” olarak bilinen Konya’da AP’li rakibine yenilmesi tek başına bir belge niteliğindedir.; İsmail Cem, **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 35,36.; İsmail Cem, üç dönem milletvekilliği, TRT Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Lozan Üniversitesi’nde hukuk öğrenimi gören, Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü’nde siyaset sosyolojisi masterı yapan Cem, ileri derecede İngilizce ve Fransızca biliyordur. Milliyet gazetesinin ünlü genel yayın müdürü, gazeteci Abdi İpekçi’nin yeğeni olan Cem’e, İpekçi’nin yardımcısı gazeteci Turhan Aytul “*İpekçi soyadı seni ezer. Abdi İpekçi’nin gölgesinde kalırsın*” uyarısında bulunarak göbek adı olan İsmail adını ve asıl adı olan Cem’i soyadı olarak vermiştir. Yani İsmail Cem’in asıl adı Cem İpekçi’dir.; Tufan Türeñç, “Cem İpekçi’nin Adını Kim İsmail Cem Yaptı?”, **Hürriyet**, 26 Ocak 2007.

1961 Anayasası ile Türk siyasi literatürüne girmiş ve partileri siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları saymıştır. Kanun, siyasi partiler tüzük, program ve faaliyetlerinin, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet İlkerlerine ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği temel hükmüne uygun olması zorunluluğunu tespit etmiş, bunlara uymayan partilerin temelli olarak kapatılacağı, gerici ve bozguncu akımları önleme maksadını hiçbir tereddüde yer bırakmayan bir açıklıkla ortaya koymuştur.⁴⁵⁷

Bu doğrultuda MNP hakkında yapılan incelemeler neticesinde elde edilen deliller, ses kaydı, yazılı konuşma metni ve tutanaklar olmuştur.⁴⁵⁸ İncelenen bu konuşma metinlerine göre MNP Genel Başkanı Erbakan, 31 Mayıs 1970’de Karabük Site Sineması’nda, Türkiye’de üç yol bulunduğunu, birinin sonu komünizme varan solculuk olduğunu ve bu yolda CHP’nin yer aldığını, ikinci yolda masonluğun bulunduğunu ve bu yolda da AP’nin levhasının bulunduğunu; son yolda ise sağcılık yani MNP’nin bulunduğunu ve yollarının da hak ve iman yolu olduğunu iddia etmiştir. Erbakan’ın 6 Ekim 1970 tarihinde Kırklareli’nde yaptığı konuşmada ise bir kadının kocasından boşanmak için iki şahidin kâfi geldiği, Medeni Kanun’un bir kadına kocasından izinsiz çalışma hakkını verdiği ve kendilerinin millet olarak bin yıllık hak yoluna döneceklerini söylemiştir. 17 Eylül 1970 tarihinde Erbakan, Bafra Cumhuriyet Meydanı’nda yaptığı konuşmada, MNP’nin herkesin anladığı manada bir parti olmadığını, maksatlarına ulaşabilmek amacıyla kanuni bir mecburiyetle parti adı altında toplandıklarını fakat hakikatte parti olmadıklarını; elli yıllık batıl devreden (burada Cumhuriyetten söz edilmekte) kurtulup bin yıllık hakka teslimiyet devrine geçeceklerini belirtmiştir. Erbakan, 7 Eylül 1970 tarihinde Edirne Ayvazoğlu Sineması’nda yaptığı konuşmasında ise seçimle idare ediliğimiz elli yıldan beri batıl yola sürüklendiğimizi, tek tip mektep diye kız ve erkek çocukları lisenin son sınıfına kadar aynı sırada oturtup ahlaksızlığın öğretildiğini, milletin kültürünü tahrip için Kültür Sarayı denen tiyatro yaptıklarını söylemiştir. İslam Enstitüleri bütçesine bir kuruş koyarlarken, edepsiz yetiştirmek için iki tane bale mektebi kurulduğunu ve halkın MNP demesi halinde liselerde okutulan sosyoloji ve ahlak kitaplarının yerine, dini derslerin verileceğini söyleyen Erbakan, 13 Kasım 1970’de Sapanca’da yaptığı konuşmasında ise MNP’nin hak davası, diğer partilerin ise batıl ve şer

⁴⁵⁷Siyasi Partiler Kanunu’nun uygulanmaya başlandığı ilk seçim 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri olmuştur.; Yavuz Abadan, “Türk Siyasi Partiler Kanunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 1966, Cilt 21, Sayı 3, s. 172.; “Siyasi Partiler Kanunu”, **Resmi Gazete**, 16 Temmuz 1965, Sayı: 12050, Kabul Tarihi: 13 Temmuz 1965, Kanun No: 648.

⁴⁵⁸ **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, Sayı 9, s. 3.

olduklarını iddia etmiştir. İncelemeler neticesinde tespit edilen bu deliller gereğince MNP'nin 6418 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 92, 94, 97 ve 101. maddelerine⁴⁵⁹ aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de kapatılmasına karar verilmiş⁴⁶⁰ ve partililere de beş yıl süreyle siyasi yasak getirilmiştir.⁴⁶¹

MNP'nin kapatılmasının ardından Erbakan ve çalışma arkadaşları, 11 Ekim 1972 tarihinde Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurmuştur. 1973 seçimlerinde 51 milletvekili ile Meclise giren MSP, 1974 yılında CHP ile koalisyon hükümetinde yer almış, Erbakan ise Başbakan Yardımcılığının yanında Ekonomik Kurul Başkanlığı görevini yürütmüştür. 9 ay süren CHP-MSP Koalisyonu'nun dağılmasının ardından 1978'e kadar farklı koalisyon hükümetlerinde yer alan ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra siyasi yasak getirilen Erbakan, 1987 yılına kadar politika hayatından uzak durmak zorunda kalmıştır. 12 Eylül Darbesi'yle kapatılan MSP'den sonra, Eylül 1987 yılındaki referandumda siyasi haklarını yeniden elde eden Erbakan, 19 Temmuz 1983'te kurulan Refah Partisi'nin (RF), 1987 yılında genel başkanlığına seçilmiştir.⁴⁶²

7.8. Demokratik Parti

AP'nin farklı politika geçmişi olan üyeleri bünyesinde birleştirmiş olması, parti içerisinde birtakım anlaşmazlıklara ve nihayetinde bölünmelere sebebiyet vermiş, buna bağlı olarak partinin içerisinde zamanla üç farklı grup oluşmuştur. Bunlardan ilk grup ordudan emekli olmuş eski askerler, serbest meslek mensupları ve politikaya yeni girmiş olan üst düzey eski bürokratlardır. Birinci grup ile eski DP'lilerin oluşturduğu ikinci grup, “ılımlılar” ya da “yeminliler” olarak isimlendirilmiştir. Bu iki grupla, görüş ayrılığına

⁴⁵⁹ **Madde 92:** Siyasi partiler Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini değiştirmek amacını güdemezler.; **Madde 94:** Siyasi partiler, devletin sosyal, iktisadi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına veya siyasi yahut şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edici ve kötüye kullanıcı faaliyetlerde bulunamazlar.; **Madde 97:** Siyasi partiler Türk Toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine erişirmek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini korumak amacı güden, Tevhidi Tedrisat Kanunu, Şapka Kanunu, Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına dair Kanun, Türk Medeni Kanunu, Türk Harflerinin Kabulü, Beynelmilel Erkânın Kabulü Hakkında Kanun ve Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun hükümlerine ve bu kanunların amacına aykırı amaçlar güdemez.; **Madde 101:** Siyasi partiler, Anayasa'nın ikinci kısmında yazılı temel hak ve ödevlerin özünü tanımamak amacını güdemezler.; “Siyasi Partiler Kanunu”, **Resmi Gazete**, 16 Temmuz 1965, Sayı: 12050, Kabul Tarihi: 13 Temmuz 1965, Kanun No: 648.

⁴⁶⁰ “648 Sayılı Siyasî Partiler Kanununun 4'üncü Kısım Hükümlerine Aykırılık”, **Resmi Gazete**, 14 Ocak 1972, Sayı: 14072, Karar Günü: 20 Mayıs 1971.; **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, s. 5-7.

⁴⁶¹ **Akşam**, 22 Mayıs 1971.

⁴⁶² Ahmet Akgül, **Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi**, Togan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 15.

düşen grup ise “aşırılar” ya da “41’ler” olarak anılan üçüncü grup olmuştur. Arsev Bektaş’a göre “İslam milliyetçiliği” taraftarı olan bu grubun lideri Sadettin Bilgiç’tir.⁴⁶³ İlk iki grupta yer alan tüccar ve sanayici milletvekili sayısı üçüncü grupta yerini toprak sahiplerine bırakmıştır. AP’de 6 kişi olan din adamlarından 4’ü 41’lere dahildir. Ayrıca Konya ilinin 8 AP Milletvekili’nden 6’sı 41’lerde yer almıştır.⁴⁶⁴ Parti içerisindeki bu bölünmeyi Ragıp Gümüşpala’nın 1964 yılındaki vefatının ardından Demirel ve Bilgiç’in parti başkanlığı için girdiği yarışa kadar götürmek mümkündür. Demirel’in başkan seçilmesinin ve 1965 yılında AP’nin tek başına iktidara gelmesinin ardından parti “yeminliler” ve “Bilgiççiler” olarak ikiye ayrılmıştır.

AP içerisindeki Bilgiççiler grubu, Demirel ve ekibine göre daha milliyetçi ve muhafazakâr bir siyaset izlemek istemiştir. Bilgiç’e göre Demirel, 1969 seçimlerinin ardından solcu basının “İçinizdeki gerici, ırkçı, Turancı takunyaları temizlerseniz AP’ye kimsenin bir diyeceği kalmaz” şeklinde yaptıkları yayınların tesiri altında kalmıştır. Demirel, gerek bu yayınların, gerekse yeminlilerin etkisiyle hükümeti Bilgiççilerin dışında kurarak onlara hiç bakanlık vermemiş, bu üyeleri yapılan toplantılara çağırmamış ve görevlerinden almaya başlamıştır. Ayrıca bu partiyi bölmek isteyen bazı çevreler de parti içerisinde yaşanan bu bölünmeyi kullanmıştır.⁴⁶⁵ Bütün bunlar üzerine Bilgiççiler olarak adlandırılan muhalif grup, Demirel’e 72’ler Muhtırası adıyla bir muhtıra vermiş ancak Demirel “*biz basın yoluyla görüşürüz, muhtıra yoluyla görüşmeyiz*” diyerek bütün görüşme kapılarını kapatmıştır. Bunun üzerine AP Genel İdare Kurulu Üyesi olan Sadettin Bilgiç, Yüksel Menderes, Faruk Sükan, Talat Asal, Mehmet Turgut ve Cihat Bilgehan 4 Şubat 1970’te Genel İdare Kurulu’na istifalarını vermiştir.

Partideki tam kopuş ise AP’nin 11 Şubat 1970 tarihinde yapılan bütçe tasarısı oylamalarında yaşanmıştır. Bu oylamada 41’ler, partiden ihraç edilen beş kişiyle birlikte, yani toplam 46 kişi olarak bütçeye red oyu vermiştir. Daha önce Demirel ve partisinin İnönü’yü 1965 yılı bütçe görüşmelerinde red oyu vererek istifa ettirdikleri gibi bu kez AP içerisindeki muhalifler Demirel’i istifaya mecbur etmeye çalışmıştır. Red oyu kullanan 41 kişi, bunun sebeplerini 13 Şubat 1970 ve 25 Şubat 1970 tarihleri olmak üzere iki bildiri ile kamuoyuna açıklamıştır. 41 üye açıklamalarında, kendilerinin DP’nin devamı olduklarını ancak Demirel’in gerçek bir AP’li bile olmadığını, kendilerinin ihanetle suçlandıklarını

⁴⁶³ Arsev Bektaş, **Liderler Oligarşisinde CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 150.

⁴⁶⁴ Cem, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁶⁵ Sadettin Bilgiç, **Hatıralarım**, Akasya Kitap, Ankara 2007, s. 202-204.

fakat bunu reddettiklerini, Demirel'in genel başkanlığına rıza göstererek sabırla liderlik yapmasını beklediklerini ancak Demirel'in gerçek bir lider olmadığını belirtmişlerdir. Aralarında bir değerlendirme farkının olduğunu fakat bu farkı düşmanlığa çevirenin Demirel olduğunu iddia eden 41 üye, açıklamalarında Demirel'i partiyi kendi menfaatleri için kullandığı yönünde suçlamışlardır.⁴⁶⁶

1970 tarihli bütçe önerisine Meclis'te 214 beyaz oya karşılık 224 kırmızı oyun çıkması üzerine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşen Demirel, istemese de mecburen istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴⁶⁷ Başbakan, basına yaptığı açıklamada: *"Rejim istikrarsızlığı yoktur. Bu iç bünyemizden doğan bir buhrandır"*⁴⁶⁸ demiştir. Demirel ve İhsan Sabri Çağlayangil dışında başbakan olacak her AP'liye beyaz oy vereceklerini açıklayan İnönü: *"Ahlaki tutumları belli olan insanlarda ısrar edilmesin"*⁴⁶⁹ gibi sert bir açıklama yapmıştır. Fakat Sunay, hükümeti kurma görevini yine Demirel'e vermiş, bunun üzerine hükümet BP'den 5 milletvekili ile desteklenerek Demirel tarafından yeniden kurulmuştur.⁴⁷⁰ Bundan sonra da devam eden Demirel-41'ler tartışmasında, 41'lerin *"Artık Türk milleti Süleyman Demirel'i istemiyor"* sözlerine Başbakan, Eskişehir'de yapılan parti kongresinde cevap vermiştir. Demirel; *"Biz millete hizmet minderinde hizmet istiyoruz. Bunun aksini söyleyen, memnun olmayan varsa çıksın mindere. Benden memnun değilseniz önümüzde kongre var. Gelirsiniz mertçe her şeyi kürsülerden söylersiniz. Ama arkamdan yalan iftira atmayınız"*⁴⁷¹ demiştir.

AP'den istifa eden 41'ler ise 18 Aralık 1970 tarihinde Demokratik Parti'yi kurmuştur. Eski TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin genel başkanlığında kurulan parti⁴⁷² tüzüğünde milli beraberliği ve bütünlüğü korumak, demokratik hukuk nizamı içinde milli hakimiyeti geliştirmek; ferdin, ailenin ve toplumun tam bir hürriyet ve refah içinde yaşamasını temin etmek, sosyal adalet, milliyetçilik ve köycülük ile milli bünyeye uygun ıslahatçılığı, Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasını, Türk harsının rehberliği altında gerçekleştirmek hedefinde olduğunu açıklanmıştır. Partinin kurucuları arasında

⁴⁶⁶ Bilgiç, a.g.e., s. 215-218.

⁴⁶⁷ **Bugün**, 13 Şubat 1970.

⁴⁶⁸ **Hürriyet**, 15 Şubat 1970.

⁴⁶⁹ **Günaydın**, 27 Şubat 1970.

⁴⁷⁰ Bektaş, a.g.e., s. 165.

⁴⁷¹ **Milliyet**, 28 Eylül 1970.

⁴⁷² **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1970.

Sadettin Bilgiç, Ferruh Bozbeyli, Adnan Menderes'in oğlu olan Yüksel Menderes gibi isimlerin yanında 69 kurucu üye yer almıştır.⁴⁷³

Yıllar sonra Güneri Cıvaoğlu'nun Demirel ile yaptığı röportajda, “*siyaset hayatınızda en fazla pişmanlık duyduğunuz şey nedir?*” sorusuna Demirel'in cevabı; “*41'ler hareketinde o can arkadaşlarımla ayrılmasını ne yapıp edip önlemeliydim*”⁴⁷⁴ olmuştur.

Ayrıca bu dönemde kurulmuş partiler arasında Millet Partisi (MP) ve Güven Partisi (GP) gibi partiler de yer almıştır. Bunlardan MP, DP'den istifa eden Kenan Öner ve arkadaşları tarafından 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulmuştur.⁴⁷⁵ MP, Meclis'te kurulan Müstakil Demokratlar Grubu ve Öz Demokratlar Partisi ile birlikte üç teşekkülün birleşiminden meydana gelmiş, parti Genel Başkanlığına Hikmet Bayur seçilirken, fahri başkanlığına Fevzi Çakmak getirilmiştir.⁴⁷⁶ 1954 yılında kapatılan parti, 15 Haziran 1962'de CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı tarafından yeniden kurulmuştur. MP 1948 yılındaki programına sadık kalmakla birlikte, kapatılmasına sebep olan bazı ilkeleri yumuşatarak ufak değişiklikler yapmıştır. Örneğin, eski programdaki liberallik sözü çıkarılarak, bu ilke daha genel bir formüle bağlanmış⁴⁷⁷ ve partinin amacı, hürriyet, emniyet, müsavat, adalet mefkûrelerine, milli hâkimiyet ve laik cumhuriyet esaslarına, garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine bağlılık olarak belirtilmiştir.⁴⁷⁸

Güven Partisi ise 1965 yılında CHP'nin ortanın solunda bir çizgi belirlemesine karşı çıkan siyasiler tarafından 12 Mayıs 1967 tarihinde kurulmuş, partiye CHP'den istifa eden 52 milletvekilinin 45'i kurucu üye olarak katılmıştır.⁴⁷⁹ Parti genel başkanlığına Turhan Feyzioğlu seçilirken, parti ambleminin oy birliği ile koç olması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁰ GP programında amaçlarının “*toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, TBMM üyeliği ve özel kanunlarına göre mahalli idareler seçimleri yoluyla yönetmek, denetlemek ve etkilemek için, programında ve yetkili parti organlarının bağlayıcı kararlarında yer alan belirli ilke ve görüşlerini Türk halkına beğendirmek ve*

⁴⁷³ **Demokratik Parti Tüzük ve Programı**, Ankara 1971.

⁴⁷⁴ Güneri Cıvaoğlu, “Nazmiye Demirel'in Pusulası”, **Milliyet**, 31 Mayıs 2013.

⁴⁷⁵ **Kudret**, 20 Temmuz 1948.

⁴⁷⁶ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 110.

⁴⁷⁷ Sencer, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁷⁸ **Millet Partisi Tüzüğü**, San Matbaası, 4. Baskı, Ankara 1965, s. 3.

⁴⁷⁹ **Tercüman**, 13 Mayıs 1967.

⁴⁸⁰ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1968.

benimsetmek suretiyle anayasa ve kanun içerisinde faaliyette bulunarak vatan milletinin her alanda ilerlemesine ve yükselmesine çalışmaktadır”⁴⁸¹ olduğu açıklanmıştır.

Bülent Ecevit’in 12 Mart ara rejiminin ardından hükümetten bakanlarını çekme kararı üzerine Kemal Satır ve arkadaşları partiye istifalarını sunarak Cumhuriyetçi Parti’yi kurmuştur. Satır ve arkadaşları daha sonra Feyzioğlu’nun GP’si ile birleşerek, Cumhuriyetçi Güven Partisi’ni (CGP) oluşturulmuştur.⁴⁸²

⁴⁸¹ **Güven Partisi Tüzüğü**, Ankara 1967.

⁴⁸² **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Der. Mehmet Kabasakal, Okan Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013, s. 38.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: 12 MART 1971 ASKERİ MUHTIRASI

1965 seçimlerinde tek başına iktidara gelerek 27 Mayıs'ın ardından kurulan koalisyon hükümetleri dönemine son veren AP'yi, yaşanan işçi ve öğrenci olayları, anarşizmin artması, parti içerisindeki bölünmeler ve DP'lilere siyasal af kanununun kabulü gibi gelişmeler sona yaklaştırmıştır.⁴⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, AP iktidarının bir yandan kendilerini DP'nin devamı olarak nitelendirip halka yönelişi savunduğunu fakat aynı zamanda halkı sokağın diliyle peşlerinden sürüklediğini, diğer yandan da parti içerisinde yaşanan hadiseler karşısında bir vurdumduymazlık olduğunu belirtmiştir. Öyle ki Aydemir'e göre, "Devlet var mıdır?, hükümet var mıdır?" soruları haklı olarak ruhları ve vicdanları işgal etmiştir.⁴⁸⁴ 12 Mart'ın önemli isimlerinden olan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur anılarında, o dönemle alakalı "Bugün" gibi bazı yazı organlarının İslam'ın, dinin, şeriatın elden gittiğine ve kadınların örtülerinin tehlikede olduğuna dair kışkırtma yapılarak bazı kesimlerin harekete geçirildiklerini, halkın Kutsal Cihat'a davet edilerek, Sultanahmet'te kılınan toplu namazların ardından Taksim'e yüründüğünü ve burada da kanlı çarpışmaların yaşandığını yazmıştır. Bu gruplar "din elden gidiyor" derken, karşı grup ise Marksizm ve Leninizm etkisiyle hareket etmiştir. Ordunun içerisinde ise iki grubunda yer aldığı bilinmekle birlikte bunlar sayıları bakımından azınlık teşkil etmiş, asıl kökeni ise Atatürkçü bir çizgide olmuştur.⁴⁸⁵

Ancak yaşanan hadiselerin Atatürk İlke ve İnkılâpları ile yakından uzaktan bir ilgisi olmayıp, aksine Kemalist kesim tarafından bu ilkelerin çiğnenmesi, inkılâpların da yıkılması olarak algılanmıştır. Bu da haliyle ordu içerisinde yeniden bir hareketlenmeye sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Talat Aydemir'in girişimleri sayılmazsa, ülke 1960 darbesinden tam 11 yıl sonra askerin müdahalesiyle bir kez daha karşı karşıya kalmış, böylece Türkiye başarılı gerçekleşen ikinci bir askeri müdahale yaşamıştır.

Yaşanan hadiseler bir müdahaleyi de beklenir kılmıştır. Bu müdahale aslında 9 Mart'ta planlanmış ancak 12 Martçılar'ın devreye girmesi neticesinde başarıya ulaşamamıştır. İki grup arasında olan fark 12 Martçılar Atatürkçü askerlerden oluşurken, 9 Martçılar ise ODTÜ ile bağlantılı, birtakım ideolojilerin aşırı savunucusu olan ve sokağa

⁴⁸³ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 140, 141.

⁴⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 104.

⁴⁸⁵ Cüneyt Arcayürek, **Cüney Arcayürek Açıkıyor-5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 345.

inenleri destekleyen ayrıca yine ordunun üst düzeyinde yer alan isimlerden oluşmuştur. 5 Mart 1971’de Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay’a: *“Sokağa dur diyemiyoruz, çünkü bir yerden destek alıyorlar. Ordu içerisinde bir iktidar kavgasından kaygı duyarım. Bu kavga Genelkurmay Başkanlığı ve sonunda sizin oturduğunuz koltuğun kavgasıdır”* demiştir. Başbakan, cumhurbaşkanına açıkça “anarşi ordudan yardım almaktadır” demiştir. Nitekim Demirel’e göre ODTÜ’de yapılan bir baskında militanların elinde ordu malı silah, elbise, cephane ve parkalar bulunmuştur. Bu iddiaların doğruluğu tartışılmakla birlikte, gerçek olan bir husus vardır ki eğer 12 Martçılar devreye girmemiş ve 9 Martçılar başarılı olmuş olsaydı bu müdahale çok daha kötü sonuçlar doğuracaktı. Nitekim bu konu hakkında Bolu’da bir demeç veren Senatör Ferit Melen; “Eğer ordu yüksek kademesi zamanında duruma el koymamış olsaydı, 12 Mart çok kanlı bir şekilde sonuçlanmıştı” demiştir. Ayrıca daha sonra başlayan mahkemelerde ifade veren emekli subay Talat Turan, TSK içerisinde gizli bir örgütün bulunduğunu, kendisinin de Faruk Gürler, Muhsin Batur ve Kemal Kayacan gibi isimlerle bu örgütte yer aldığını itiraf etmiştir.⁴⁸⁶

9 Mart hareketinin ilk teşvikçisinin 1960 darbesi sırasında MBK’dan tasfiye edilerek sürgüne gönderilen Orhan Kabibay olduğu iddia edilmiştir. Daha sonraları 14’lerden Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazer ile birlikte CHP’den milletvekili olan Kabibay, parti içerisinde yaşanan İnönü-Ecevit çekişmesinde İsmet Paşa’nın safında yer almıştır. Ecevit’in genel başkan seçilmesiyle partiden ayrılan Kabibay, Cumhuriyetçi Parti’yi kurmuştur. Kabibay o dönemde askeri kanattan Tümgeneral Celil Gürkan ile sivil kanattan Doğan Avcıoğlu ile temas kurmuştur. Daha sonraları Feyzioğlu’nun partisi ile (GP) birleşen Kabibay ve bu kesimin ortak görüşü, 27 Mayıs’a hazırlıksız girildiği ve bu sebeple devrimin amacına ulaşamadığı yönünde olmuştur. Ordu içerisinde devrimci unsurların bir araya getirilmesi hedeflenmiş ve bu doğrultuda Cemal Madanoğlu’nun başında bulunduğu ve “Madanoğlu Cuntası” olarak isimlendirilen bir örgütlenme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca haftalık bir gazete çıkarılarak, hareketin fikri cephesinin tamamlanması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda Devrim gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.⁴⁸⁷

9 Mart hareketi ordu içerisindeki bazı subayların teşebbüsü olsa da bu hareketin asıl yönlendiricisi olarak Doğan Avcıoğlu gösterilmiştir. Türkiye’nin kurtuluşunu Kemalizm ve sosyalizmde bulan Avcıoğlu ve Yön hareketine destek verenler, demokrasi hakkında

⁴⁸⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 346-348.

⁴⁸⁷ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu, Cilt 1, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, Kasım 2012, s. 419.

yayınladıkları Yön Bildirisi'nde: "*Demokrasi, her şeyden önce, insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamayan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titreyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün çökmesi tabiidir*"⁴⁸⁸ açıklamalarıyla dikkat çekmiştir. Yön Dergisi'nin kapatılması üzerine Avcıoğlu, çıkarılan son sayıda "Son Söz" başlıklı yazısında: "... İleride daha sık ve daha güçlü biçimde sesimizi duyurmak ümidiyle"⁴⁸⁹ diyerek okuyucularına veda ederken, bir yandan da yeni yayın organının haberini vermiştir.

1969 yılında Yön Bildirisi'ne benzer Devrim Bildirisi adıyla yayın hayatına başlayan ve sosyalizm yerine Kemalizm teriminin kullanılıp daha çok askere hitap etmeye çalışılan Devrim gazetesinin yayın merkezi telefonlarla, ziyaretçilerle ilgi odağı olmuştur. Öyle ki Nihat Erim, 12 Mart'tan önce, "bu işi yaparsa Doğan Avcıoğlu yapar" diyerek, onun bürosunu sık sık ziyaret etmiştir. 9 Martçılar da Avcıoğlu ile yakın temas içerisinde olmuş, hareketin merkezi olarak da Devrim gazetesi ve Avcıoğlu görülmüştür. Ayrıca Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni kitabı bu dönemde büyük ses getirerek, birçok kitleye ulaşmış ve 9 Martçılar tarafından da başucu kitabı yapılmıştır. Bu konuda Tümgeneral Celil Gürkan'ın açıklaması son derece dikkat çekicidir. Gürkan: "*Silahlı Kuvvetlerimizde, onun, Türkiye'nin Düzeni adlı kitabı o denli geniş ve yaygın bir ilgi çekmiş, elden ele dolaşan referans kitabı haline gelmişti ki hiç unutmam bir konuşmamız sırasında Orgeneral Gürler bana, Celil, Türkiye'nin Düzeni kitabını okumayan subayı ben eksik görürüm*"⁴⁹⁰ demiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere ordu AP'ye karşı yalnızca kendi içerisinde bir harekete girişmenin dışında hem eski 27 Mayısçılar hem de bazı sivillerle ilişki içerisinde olmuştur.

Bu hadiseler karşısında 12 Mart için darbe içerisinde darbe demek yanlış olmayacaktır. Durum değerlendirmesi için Yüksek Komuta Konseyi 11 Mart 1971 günü gerçekleştirilen son toplantıda askeri sorunların değil, siyasal durumun ele alındığını saklamamıştır. Ancak ordu içerisinde yapılan durum değerlendirmesi sonucu Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, TSK'nın istediği müdahale kararına karşı çıkarak engellemeye çalışmıştır.⁴⁹¹ Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın ikna edilmesinin ardından 12

⁴⁸⁸ Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 296.; Yön Bildirisi'ni ilk an da 164, sonradan ise 878 kişi olmak üzere toplam da 1042 isim imzalamıştı. Bu isimler için; **İbid.**, s. 301-327.

⁴⁸⁹ Doğan Avcıoğlu, "Son Söz", **Yön**, 30 Haziran 1967, Sayı 222, s. 3.

⁴⁹⁰ Hikmet Özdemir, **Doğan Avcıoğlu Bir Jön Türk'ün Ardından**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 27,28.

⁴⁹¹ Abdi İpekçi, "Ordu ve Rejim", **Milliyet**, 12 Mart 1971.

Mart günü saat 09.30'da Genelkurmay'da toplanan üst düzey ordu mensupları, yayımlanacak olan muhtıra metnini hazırlamıştır. 12 Mart 1971 Muhtıra metnini, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu hazırlamıştır. 12.05'te hazır olan muhtıra metni, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın istemeyerek ve gözyaşları içerisinde imzalamasının ardından Tuğgeneral Musa Öğün başkanlığında bir heyetle kamuoyuna okunmak üzere TRT'ye gönderilmiştir.⁴⁹² Müdahale kararına karşı olan Tağmaç'ın ikna olmasında 9 Martçıların hareketinin önüne geçilmek istenmesi muhtemeldir.

9 Martçıların tasfiyesi ve Tağmaç'ın ikna edilmesi üzerine, 12 Mart 1971 günü biri TSK'nın Meclis'e verdiği, diğeri ise Cumhurbaşkanına verilen muhtıra olmak üzere iki muhtıra verilmiştir. Meclis'e verilen ve saat 13.00'da TRT radyolarından kamuoyuna okunan muhtıra üç maddeden oluşmuştur. Buna göre;

1- Yurdumuz anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içindedir. Cumhuriyet'in geleceği ağır bir tehlikeye düşürülmüştür.

2- Bu durumun sebebi, parlamento ve hükümetin süregelen tutum, görüş ve icraatıdır. Anayasanın öngördüğü reformların gerçekleşmemiş olmasıdır.

3- Çözüm yolu, kuvvetli bir hükümetin kurularak;

a-Mevcut anarşik durumun giderilmesi,

b-Anayasanın öngördüğü reformların yapılması,

c-İnkılâp kanunlarının uygulanması ve bütün bu meselelerin Atatürkçü bir görüşle ele alınmasıdır.

Cumhurbaşkanına verilen ikinci muhtırada ise, ilkinin tamamlayan şu maddeler yer almıştır;

1- Anarşik hareketlerin ve aşırı sağ-sol akımlarının önlenmesi için, anayasanın "Kişinin temel hak ve ödevleri" bölümündeki sekiz maddenin değişmesi,

2- Yeni seçim kanununda, okuma-yazma bilmeyenlere oy hakkı verilmemesi,

⁴⁹² Batur, a.g.e., s. 215.

3- Toprak reformunun yapılması,

4- Atatürk inkılâplarının korunması.⁴⁹³

27 Mayıs'a darbe adı verilirken, 12 Mart yalnızca verilen muhtıra ile anılmıştır. Bunun sebebi tabi ki öncelikle 12 Mart'ın kansız sonuçlanması olmuştur. Ayrıca 12 Mart Muhtırası'nın ardından parlamento kapatılmamıştır. Erol Bilbilik'e göre bunun sebebi, 12 Mart'ta muhtırayı veren cuntanın militan ucu olmayıp, militan embriyonun 9 Mart'a ait olmasıdır.⁴⁹⁴

Toplumsal ve iktisadi çıkmazlar bir yana bırakılırsa, AP'nin ordu politikası bu muhtırada belirleyici rol oynamıştır. Partinin 27 Mayıs ve Talat Aydemir'in ordu girişimlerini görmesi, ordu ile yakınlık ve ılımlı ilişkiler kurmasına sebebiyet vermiştir. Ümit Cizre'ye göre Demirel ve partisi orduya güvenilirliğini kanıtlamaya çalışırken, bir yandan da onu içişlerinde rahat bırakıp, siyasal iktidarın denetim ve gözetiminden uzak tutarak oldukça hareket serbestliği sağlamıştır. AP, ordu içerisindeki ideolojileri kırmaya, orduyu CHP safından uzaklaştırmaya ve Aydemir tarzı bir girişimde bulunulmasına engel olmaya çalışırken, ordu içerisindeki sol Kemalizm ve buna karşıt görüşlerin çarpıştığı bir ideolojik ortama da katkıda bulunmuştur. TSK'nın tüm kademelerindeki ortak görüş ise AP ve statüko karşıtlığı olmuştur.⁴⁹⁵

12 Mart 1971 günü verilen ve basın tarafından bir ültimatoma olarak adlandırılan bu muhtıra ile ordu, hükümetin istifa ederek çekilmesini istemiştir.⁴⁹⁶ Muhtıranın ardından Cumhurbaşkanı Sunay, Senato ve Millet Meclisi başkanlarına ortak bir ültimatoma vererek, Türkiye'nin anarşik bir ortama sürüklenmesinde, parlamento ve hükümetin sorumlu olduğunu bildirerek, hükümetin istifasını istemiş, aksi halde ordunun idareyi ele alacağını açıklamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, hükümetin bu muhtıra karşısında direnmemesi olmuştur. Nitekim muhtıranın verildiği gün Demirel, hükümetin çekildiğine dair istifa mektubunu saat 17.00'de Cumhurbaşkanı Sunay'a vermiştir.⁴⁹⁷ Hükümetten çekilmelerinin ertesi günü yapılan AP Grup Toplantısı'nda konuyla ilgili yaptığı açıklamada Süleyman Demirel, anayasanın ve devletin bütün icaplarına sadık kaldıklarını,

⁴⁹³ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 40,41.

⁴⁹⁴ Erol Bilbilik, **Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 16.

⁴⁹⁵ Cizre, **a.g.e.**, s. 88,89.

⁴⁹⁶ **Son Havadis, Akşam, Günaydın, Cumhuriyet, Milliyet**, 12 Mart 1971.

⁴⁹⁷ **Hürriyet**, 13 Mart 1971.

aksini kimsenin iddia etmediğini hatta edemediğini ve buna rağmen bir buhranla karşı karşıya kalındığını ifade etmiştir. Demirel: *“Neden bir buhranla karşı karşıya olduğumuzu izah etmenin şu anda zamanı olduğu kanaatinde değilim. Ama açık bir alınla ifade edeyim ki bunu bir gün izah etmek nasip olursa, bilinmeyen birtakım hususlar ortaya çıktığı takdirde zannediyorum ki bizim anayasaya, hukuk devletine ve Cumhuriyete sadık olmaktan başka bir kusurumuzu kimse bulamayacaktır”* demiştir. Hislerini bir kenara bırakarak akıyla hareket etmek zorunda kaldığını ve durumun daha da kötüye gitmemesi adına istifa edildiğini söyleyen Demirel, ayrıca; *“Hükümetimiz, insan haklarına dayalı demokratik cumhuriyetin aldığı yarıyı sarma ümidini tüm yitirmemek için, sadece bunun için istifa karar vermiştir”*⁴⁹⁸ açıklamalarında bulunmuştur.

Peki, 12 Mart’tan bir gece evvel Cumhurbaşkanı Sunay, Başbakan Demirel’i durumla ilgili bilgilendirseydi durum değişir miydi? Bu durumda yapılması gereken, girişimde bulunacak olan isimlerin derhal görevden alınmasıdır. Bu soruyu Demirel’e yönelten gazeteci Cüneyt Arcayürek’in sorusuna Demirel: *“Evet doğru. Ama devletin başı, yani Cumhurbaşkanı emekliye sevketmeyi istediklerimle birlik olmuşsa, nasıl başaracaktım. Yarım saatte hazırlayıp önüne koyacağım kararnameyi Cumhurbaşkanı nasıl imzalatacaktım?”*⁴⁹⁹ cevabını vermiştir. Yaşanan bu hadise ve Demirel’in verdiği cevap, Türkiye’de gerçek bir demokrasinin işleyip işlemediği sorusunu akıllara getirmiştir.

Gerçekleşen askeri müdahale, sol kesim ve sol basın tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. DİSK, Dev-Genç, Türk-İş, Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi pek çok örgüt muhtıraya alkış tutmuş, gazeteler bu kesimin destek mesajlarıyla dolmuştur. Ne yazık ki yıllarca demokrasiyi savunan ve bu doğrultuda pek çok metin kaleme alan yazarlar bile, darbeyi destekleyen yazılar yazıp, müdahaleyi kutlamıştır. İstedikleri ve bekledikleri devrimin ordu tarafından gerçekleştirileceğine inanan bu grup, muhtıranın altında reformist olarak bilinen Batur ve Gürler’in isimlerini görünce yıllardır gerçekleştirmek için uğraştıkları devrime ulaşıldığını sanmıştır. Ancak durum hiç de bu yönde ilerlememiş, tam tersi asıl balyoz bu kesimin kafasına inmiştir.⁵⁰⁰ Çünkü muhtıranın verildiği gün cumhuriyet savcısı komünist propaganda yapmak (ki bu 1936 tarihli ceza yasasını ihlal etmektir) ve Kürt ayrılıkçılığını destekleyerek anayasayı ihlal etmek

⁴⁹⁸ Süleyman Demirel, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, Doğu Matbaası, Ankara 1973, s. 8-10.

⁴⁹⁹ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6: Çankaya’ya Giden Yol (1971-1973)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 15.

⁵⁰⁰ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart İhtilalinin Pençesinde Demokrasi**, İmge Yayınevi, İstanbul 2008, s. 225.

suçlarından TİP aleyhine dava açmıştır. Son zamanlarda artan anarşik olayların üzerine gidilerek, savcı tarafından üniversite ve kentlerde gençleri kışkırtmakla suçlanan THKO ve Dev-Genç'e bağlı bütün gençlik örgütlerinin kapatılması talep edilmiştir. Aynı zamanda üniversitelerdeki fikir kulüpleri, Öğretmen Sendikalarının şubeleri ve DİSK büroları polis tarafından aranmıştır.⁵⁰¹ 12 Mart'ın fikir zeminini hazırlayıp alkış tutan sol kesim, okların kendilerine dönmesi üzerine muhtıra karşıtı tavır almıştır. Nitekim 12 Mart'ın sivil yaratıcısı olarak isimlendirebileceğimiz Doğan Avcıoğlu, ordu içerisinde başucu yapıtı yapılan Türkiye'nin Düzeni adlı kitabının ikinci cildinde 12 Mart reformlarını bir *"fıyasko"* olarak nitelendirirken, muhtıra sonrası yaşanan gelişmeleri ise; *"iş çevreleri ve onları destekleyen politikacıların Menderes tipi bir demokrasiye olan özlemleri"*⁵⁰² olarak değerlendirmiştir.

Muhtıranın ardından öncelikle TSK içerisinde 9 Martçı olarak bilinen Tümgeneral Celil Gürkan, Tümgeneral Şükrü Köseoğlu ve Tuğamiral Vedii Bilget gibi isimler emekliye sevk edilmiş,⁵⁰³ ayrıca 1961 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle reformcu olarak nitelendirilen 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin kalıcı ve önemli üç sonucu olmuştur. Birincisi; askeri yargı sivil yargı aleyhine genişlemiş, sıkıyönetime geçişler kolaylaştırılmış ve sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlardan dolayı askeri mahkemelerde yargılanmaları mümkün kılınmıştır. Ancak en önemli değişiklik, askere yönelik denetimlerin Danıştay'dan alınarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmesi olmuştur ki bu gelişme sivil ve tek idari yargı sistemini bozarak, iki başlı bir idari yargı sistemini doğurmuştur. İkinci olarak, yapılan bir diğer anayasa değişikliğiyle Milli Güvenlik Kurulu'nun işlevi ve temsili ağırlığı artırılmış, 1961 Anayasası'ndaki "kurula kuvvet temsilcileri katılır" ibaresi, "kurula kuvvet komutanları katılır" ibaresi ile değiştirilerek kuruldaki askeri temsil ve askeri kanat kuvvetlendirilmiştir. Son olarak yine anayasal bir değişiklikte TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesi sona erdirilerek, bu denetlemenin usulleri milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür.⁵⁰⁴

⁵⁰¹Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 209,210.

⁵⁰²Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın**, 2. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul 1975, s. 1188,1189.

⁵⁰³ **Milliyet**, 19 Mart 1971.

⁵⁰⁴ **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İletişim Yayınları-Birikim Kitapları, İstanbul 2017, s. 79,80.

12 Mart günü muhtıranın verilmesinin ardından Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve üç kuvvet komutanı ile gece geç saatlere kadar devam eden görüşmeler sağlamıştır. Muhtıranın ardından bütün yurttaki sıkı askeri tedbirler alınırken, TSK'nın bundan sonra nasıl bir yol izleyeceği, yönetimin yeniden sivil idareye bırakılıp bırakılmayacağı merak konusu olmuştur.⁵⁰⁵ Toplantılar devam ederken, Sunay'ın hükümeti kurma görevini İsmet Paşa'ya bırakacağına dair söylentiler yayılmıştır. Söz konusu durumla alakalı Metin Toker, İsmet Paşa'nın siyasal iktidarının kabul edilmesi halinde her şeyin kısa zamanda rayına oturacağını iddia etmiştir.⁵⁰⁶ Hükümeti kurma görevi için adı geçen diğer isimler ise Nihat Erim ve Cihat Alban olmuştur.⁵⁰⁷

12 Mart Muhtırası'nı NATO Savunma Koleji Danışma Kurulu toplantısı için gittiği Roma'dan öğrenen Erim, Başbakan adayı olarak gösterildiğini ise yurda dönüş yaptıktan sonra 16 Mart günü Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nde Moskova Antlaşması'nın 50. yıldönümü nedeniyle yapılan bir kabul resminde Şevket Süreyya Aydemir, Ertuğrul Akça ve Mehmet Yardımcı'dan öğrenmiştir. Erim, 18 Mart günü Cihat Alban tarafından sunulan Başbakanlık teklifine olumlu yaklaşırken, CHP Milletvekili olmasından dolayı öncesinde İnönü ile durum değerlendirmesi yapmak istediğini söylemiştir.⁵⁰⁸

Cumhurbaşkanı ve kuvvet komutanlarının yaklaşık olarak beş gün süren toplantılarının ardından Sunay, 19 Mart günü kararı açıklayarak hükümeti kurma görevini Nihat Erim'e vermiştir. Erim'in hükümeti kurabilmesi için CHP Kocaeli Milletvekili görevinden istifa etmesi gerekmiştir. İnönü ile görüşmelerinin ardından görevi kabul eden Erim, İnönü'ye partiden istifasını sunmuş ve yeni hükümet kendi başkanlığında teşkil edilmiştir.⁵⁰⁹ Böylece yıllarca CHP bünyesinde bulunan Erim, bir anda bağımsızlaşmış, muhtıranın ardından partilerüstü bir hükümet kurulacağını bildiren ordunun açıklaması kâğıt üzerinde hayata geçmiş ve bundan sonra Erim için kabine kurma çalışmaları başlamıştır.

12 Mart Muhtırası AP içerisinde bir buhran yarattığı kadar, CHP içerisinde de bir bunalıma sebebiyet vermiştir. Bunun bir sonucu olarak, İnönü'nün Erim Hükümeti

⁵⁰⁵ **Hürriyet**, 14 Mart 1971.

⁵⁰⁶ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 72,73.

⁵⁰⁷ Hukuk Profesörü olan Nihat Erim, 1945 yılında CHP Milletvekili olarak TBMM'de bulunmuş, İkinci Hasan Saka Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanlığı, Günaltay Hükümeti'nde ise Başbakan Yardımcılığı görevlerini üstlenmiştir. CHP'nin muhalefete geçmesinin ardından Ulus gazetesi başyazarlığını yürüten Erim, daha sonra Yeni Ulus ve Halkçı Gazetelerini çıkarmıştır.; **Hürriyet**, 19 Mart 1971.

⁵⁰⁸ Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 173,174.

⁵⁰⁹ **Milliyet**, 19 Mart 1971.

kabinesine bakan verme kararına karşı çıkan parti Genel Sekreteri Bülent Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulu üyeleri partiden istifa etmiştir. Kumandanların müdahalesini Yunanistan modeline benzeten Ecevit: “*Hareket, hükümetten daha çok, ortanın soluna karşı*” demiştir. Bu karar üzerine, ortanın solu politikasını Ecevit yokken ilan ettiğini belirten İnönü ise: “*Gelişmeleri ortanın soluna darbe olarak görmek mübalağadır*”⁵¹⁰ cevabını vermiştir. Ayrıca Ecevit: “*Erim Hükümeti’nin kuruluş tarzı, özellikle Sayın Cumhurbaşkanı’nın tutumu yüzünden, Demokratik Hukuk Devleti ilkelerine aykırı olmuştur*” açıklamasında bulunmuştur. 1961 seçimleri sonrasında da benzeri gelişmeler olduğunu, 25 Ekim 1961 Protokolüne dayanan hükümette Ecevit’in de görev aldığını söyleyen ve İnönü-Ecevit çatışmasında İnönü’ye olan yakınlığıyla bilinen Kemal Satır’a göre ise, Ecevit’in 12 Mart’ı parlamento yetkilerine yapılmış müdahale olarak değerlendirmesi tezatlık içermiştir.⁵¹¹

8.1. Nihat Erim Hükümetleri

Yukarıda anlatılan sebeplerle Erim kabinesinin kurulması hayli güç olmuştur. Yaşanan hadiselerden sonra CHP ile anlaşmaya varıldığını söyleyen ve kabinesinde AP’ye beş kişilik bir kontenjan sağlayan Erim, gösterdiği destek için AP’ye de teşekkür etmiştir. Erim kabinesinde en önemli ve dikkate değer bakanlık ise Sağlık Bakanlığı olmuştur. Çünkü söz konusu bakanlık tarihimizde ilk defa olarak bir kadına, Prof. Dr. Türkan Akyol’a verilmiş ve böylece Akyol, Türkiye’nin ilk kadın bakanı olmuştur.⁵¹² Kabinenin kurulmasının ardından 2 Nisan 1971 günü Meclis’te hükümet programını okuyan Erim, yaptığı konuşmasında; “*12 Mart Muhtırası ile tutulan yol yurt sorunları karşısında çok hassas olan TSK’nın demokratik rejime ve anayasa düzenine bağlılığın en açık delilidir*”⁵¹³ demiştir. Ancak hükümet kurulur kurulmaz bir buhran yaşanmış, 6 Nisan’da Erim Hükümeti’nin “beyin takımı” olan 10 isim; Sadi Koçaş, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Özgüneş, Hamdi Ömeroğlu, Şinasi Orel, Ayhan Çilingiroğlu, Atilla Sav, Özer Derbil, İhsan Topaloğlu ve Selahattin Babüroğlu, Erim’e istifasını sunmuştur. 10’lar istifalarına gerekçe olarak; Hükümet programının TBMM’de görüşülmesi sırasında Erim’in yaptığı konuşmada, AP’lilere karşı tavizkâr konuşması, onların görüşlerine katılması, bu davranışla Erim’in Süleyman Demirel ve yakın arkadaşlarını kamuoyu

⁵¹⁰ **Milliyet**, 22 Mart 1971.

⁵¹¹ Kemal Satır, **CHP’de Bunalım**, Nüve Matbaası, Ankara 1972, s. 17,18.

⁵¹² **Hürriyet**, 24 Mart 1971.

⁵¹³ **TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (26 Mart 1971-17 Kasım 1974)**, 5. Cilt, Haz.: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 3269.

önünde tekrar itibarlı duruma getirdiğinin düşünülmesi, böylece Türk demokrasisinin yozlaşmaktan kurtulma yolundaki bir umudu daha yitirmiş olması olarak gösterilmiştir. Koçaş tarafından sunulan istifa dilekçesi Erim'i oldukça şaşırtmış ve aynı zamanda üzmüştür. Aslında Erim'in söz konusu konuşmasını bu 10 isim hazırlayacaktır. Fakat metin yetişmediği için Erim konuşmasını doğaçlama yapmıştır. Bu isimlerle tartışmak yerine onlara ılımlı yaklaşan ve istifa eden arkadaşları ile bir toplantı tertip eden Erim bu durumu onlara anlatarak, bundan sonra yapacağı konuşma metinlerini kendilerinin hazırlamasını istemiş ve böylece istifaların önüne geçmiştir. Bundan dolayı sonraki konuşmalarını daha sert bir üslupla yapmak zorunda kalan Erim'deki değişiklik farkedilmekle birlikte, bu değişiklik 5 Nisan istifalarının gizli tutulmasından dolayı, herkes tarafından farklı yorumlanmıştır.⁵¹⁴ Erim Hükümeti, 7 Nisan 1971 Çarşamba günü, Millet Meclisi'nin 321 oyu ile güvenoyu almıştır.⁵¹⁵

Muhtıra ile gelen bir Başbakan olarak Erim'i zor günler beklemekteydi. Nitekim ülkenin en zor ve sıkıntılı dönemleri onun Başbakanlığında yaşanmıştır. Erim Hükümetlerine damgasını vuran hadiseler anayasa değişikliği, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının tutuklanması, sıkıyönetimler ve afyon (haşhaş) meselesi gibi olaylar olmuştur. Yaşanan bu hadiseler hükümetin ilerleyişine de mani olmuştur. Öncelikle 1971 yılının Mayıs ayında yaşanan İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılarak öldürülmesi sırasında Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın yaptığı konuşma gündeme oturmuştur. Koçaş'ın çok sert bir üslupla, çok şiddetli kanunlar çıkarılacağını ve kanun hükmünün geriye yürüyeceğini söylemesi hükümeti destekleyen gruplar tarafından bile tenkide uğramıştır. Hükümeti zor durumda bırakan bir diğer olay ise aynı yılın Haziran ayında hükümetin ABD'nin etkisiyle afyon üretimine getirdiği kısıtlama olmuştur. Bu olayda iktisadi vaziyeti sarsıntıya uğrayan geniş köylü kitlesinin ve geçimi buna bağlı olanların önüne CHP'liler düşmüş, yapılan bu sınırlamaya olan muhalefeti ile Ecevit parlak bir çıkış yakalamıştır.⁵¹⁶

Erim Hükümetlerini sıkıntıya sokan bir diğer olay ise anayasa değişikliği esnasında Başbakan'ın 1961 Anayasası hakkında "lüks" kelimesini kullanması olmuştur. Gazetelerde okunan bu haber üzerine muhalif kesim buna tepkisini göstermiş ve Demirel'in haklılığının

⁵¹⁴ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedigün Yayınları, İstanbul 1973, s. 58-64.

⁵¹⁵ **TBMM Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Cilt 7, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2014, s. 81.

⁵¹⁶ İlber Ortaylı, "En Nitelikli Ama En Etkisiz Hükümet", **Milliyet**, 19 Mart 2011.

ortaya çıktığı söylenmiştir.⁵¹⁷ Erim Hükümeti döneminde yaşanan ve halkın hayatını oldukça zorlaştırarak kısıtlama getiren hadise ise ardı ardına ilan edilen sıkıyönetimler olmuştur. 26 Mart'ta göreve başlayan hükümet, yaşanan anarşi hareketleri karşısında göreve başlamasından bir ay sonra, 27 Nisan 1971'de 11 il de sıkıyönetim ilan etmiştir. 26 Nisan günü Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Bakanlar Kurulu toplantılarının ardından İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt gibi yerlerde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁵¹⁸

Birinci Erim Hükümeti'nin kuruluşu kadar ilerleyişi de zor olmuştur. Erim bir yandan AP-CHP-Ordu ilişkilerini dengede tutmaya çalışırken, bir yandan da yaşanan öğrenci olayları ve kabine istifaları ile zor günler geçirmiştir. AP'nin ordu ile olan anlaşmazlığı ve Demirel'in partili bakanlarını hükümetten çekme kararı 27 Ekim 1971'de Erim'i istifaya sürüklemiş⁵¹⁹ ancak bu durumun ordunun AP'ye yenilgisi olarak yorumlanacağından dolayı istifasına izin verilmemiştir. Erim'in istifasını geri alması üzerine Doğan Kitaplı hariç AP'li bakanlar hükümetteki görevlerine dönmüş, Erim Kitaplı'nın yerine AP'li isim Mesut Erez'i almış ve Demirel'in isteğiyle Erez Başbakan Yardımcılığına getirilmiştir. O dönemki bir diğer Başbakan Yardımcısı Koçaş'ın bunu memnuniyetle karşıladığını ifade eden Erim, daha sonra bu durumun sorun yarattığını belirtmiştir.⁵²⁰ Yaşanan tüm bu hadiseler, AP'nin tutumu ve bu partiye verilen tavizleri eleştiren İnönü ise, Türkiye'nin ihtilale gittiğini söylemiştir.⁵²¹

Birinci Erim Hükümeti'ne son veren olay ise kabineden 11 ismin 3 Aralık 1971 günü istifa etmesi olmuştur. İstifa gerekçesi olarak reformların yapılmasına imkân kalmadığını gösteren 11 ismin istifası üzerine aynı gün Sunay ile Çankaya Köşkü'nde görüşen Erim de istifasını vererek hükümetten çekilmiştir.⁵²² Ancak bu süreç kısa sürmüş ve yeni hükümet 11 Aralık'ta yine Erim başkanlığında kurulmuştur. Tabii senatörlerin bakan vermediği yeni hükümet parlamentodan 14, parlamento dışı 11 isimden teşekkül etmiştir.⁵²³ Fakat Erim'in kurduğu ikinci hükümet tam bir başarısızlığa uğramıştır. Demirel, hükümete dışarıdan hakim olmaya devam etmiş, CHP ise muhalefet gibi davranmıştır. Erim'in üniversiteler ve bürokrasideki liberalleri tasfiye etmek için

⁵¹⁷ Altuğ, a.g.e., s. 77-79.

⁵¹⁸ Akşam, 27 Nisan 1971.

⁵¹⁹ Cumhuriyet, 27 Ekim 1971.

⁵²⁰ Erim, a.g.e., s. 478,479.

⁵²¹ Günaydın, 2 Kasım 1971.

⁵²² Hürriyet, 4 Aralık 1971.

⁵²³ Hürriyet, 12 Aralık 1971.

tasarlanan önlemleri uygulamasına izin veren Demirel, Erim'in kanun gücünde hükümet kararlamelerini kullanarak Meclis'i atlamasına izin vermemiştir. Kısacası Demirel'in desteği olmadan pek bir şey yapamayan Erim 7 Nisan 1972'deki güven oylamasından hemen önce istifa etmiş, böylece Erim Hükümetleri son bulmuştur. Beş hafta süren toplantıların ardından yeni hükümet Ferit Melen başkanlığında kurulmuştur.⁵²⁴ Son olarak Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve arkadaşlarının idamlarından sorumlu tutulan Nihat Erim, 19 Temmuz 1980'de evinin önünde uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.⁵²⁵

⁵²⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s.216,217.

⁵²⁵ **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1980.

SONUÇ

1939 yılında başlayıp, 1945'te sona eren İkinci Dünya Savaşı, sonuçları açısından dünyada pek çok değişikliği beraberinde getirmişti. Buna göre, tek parti ve diktatörlük gibi yönetimler savaşla birlikte son bulmuştu. Değişen dünya düzenine ayak uydurmak isteyen Türkiye'de, buna bağlı olarak 7 Ocak 1946 tarihinde DP kurulmuş, böylece çok partili hayata geçilmişti. Yine bu değişimin bir getirisi olarak, "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" gibi ifadeler de tarihe karışmıştı.

Demokrasiye geçişin ardından 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçim, Türk tarihi açısından son derece önemliydi. Nitekim yapılan bu seçim sonuçlarına göre, yüksek bir oy oranıyla bir ilke imza atan DP tek başına iktidara gelmişti. Bu sonuçlar ülkenin çoğulcu yönetime geçişe hazır olduğunu göstermiş, bunun yanında CHP'nin kendisini sorgulamasına da sebebiyet vermişti. Ancak ordu ile ilişkileri pek de iyi olmayan DP iktidarı 10 yıl ayakta kalabilmiş, 27 Mayıs 1960 günü askerın müdahalesiyle de nihayete ermişti. Darbe sonrası yaşanan Yassıada yargılamaları Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Türk tarihinde ilk olarak bir başbakanın (Adnan Menderes) idamlarıyla son bulmuştu.

27 Mayıs'ın ardından kurulan MBK, ilk iş olarak mevcut anayasayı yürürlükten kaldırmıştı. 1960'lı yıllarda sosyalistlerin parlamentodaki varlığı, yaşanan işçi ve öğrenci grevleri gibi olaylara izin veren bu anayasa olmuştu. Fakat anayasanın yürürlüğe girmesi adına yapılan referandumda azımsanamayacak bir oranda hayır oyu kullanması, halkın bir kısmının orduyla aynı fikirde olmadığını anlamamız açısından son derece önemliydi. Bu referandum halkın bir kısmının 27 Mayıs'ı desteklemediğini göstermişti. Nitekim 1961'de yapılan genel seçimlerde DP'nin tabanına hitap eden AP'nin, yeni kurulan bir parti olmasına rağmen ulaştığı oy oranı ve girdiği ilk seçimde koalisyonda yer alması bunu kanıtlar nitelikteydi.

Ancak bundan sonraki süreç Türkiye için, siyasiler için de oldukça zor zamanları beraberinde getirmişti. Zira 1961 seçimlerinin ardından Türkiye yeni bir döneme girmiş, bir ilk olarak CHP ve AP arasında koalisyon hükümeti kurulmuştu. Bu karma hükümetin ayakta kalması oldukça güçlü. Ordunun desteklediği bir parti olan CHP ile ordunun karşı olduğu AP arasında kurulan bu koalisyonun kolay ilerleyişi zaten beklenemezdi. Nitekim ordu içerisinde AP'nin varlığından rahatsızlık duyan Albay Talat Aydemir ve arkadaşları

22 Şubat 1962 günü başarısız sonuçlanan bir darbe girişiminde bulunmuştu. Ardından hükümetin Aydemir ve arkadaşlarını affetmesi, AP'nin eski DP'lilere yönelik af ısrarını da beraberinde getirmiş, bu da koalisyonun sonu olmuştu.

İlk koalisyonun ardından yeni hükümet yine İnönü başkanlığında CHP-YTP-CMKP ve Bağımsızlardan oluşmuştu. Bu koalisyon döneminde Kayseri Cezaevi'nde bulunan Celal Bayar'ın sağlık problemleri nedeniyle geçici olarak tahliye edilmesi damgasını vuran olaylardan biriydi. Tahliye esnasında halkın ve siyasetçilerin bir kısmı Bayar'ı büyük bir coşku ve sevinçle karşılarken, bir grup ise bu tahliyeye geçici olmasına rağmen karşı çıkmış ve ülkede bir takım istenmeyen olaylar yaşanmıştı. Bu olay yine bizlere halkın bir kısmının 27 Mayıs'ı desteklerken, diğer bir kısmın eski DP'yi hala desteklediğini göstermişti. İkinci koalisyon hükümeti dönemine damgasını vuran diğer bir olay ise Aydemir ve arkadaşlarının başlattığı ikinci darbe girişimi olmuştu. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ikinci koalisyonda AP'nin yer almamasına rağmen bu darbe girişiminin gerçekleşmesiydi. Buradan çıkan sonuç ise ordunun da kendi içerisinde bölünmeler yaşadığıydı. İlk darbe girişiminde bir daha böyle bir teşebbüste bulunmamak şartıyla İnönü tarafından affedilen Aydemir ve arkadaşları, ikinci girişimin ardından idam cezasıyla yargılanmıştı. İnönü bu cezaların infazını gerçekleştirmediği takdirde ülkede eski DP'lilerin affını isteyen AP grubu ile yine bir buhran yaşanması da muhtemeldi. Bu koalisyon ise 1963 yerel seçimlerinin ardından nihayete ermişti.

Karma hükümetlerle sağlanan ülke yönetimi 1965 yılına kadar sürmüş, son koalisyon ise CHP ve Bağımsızlar arasında kurulmuştu. Bu dönem Türkiye'de bazı konular için dönüm noktası olmuştu. Örneğin eski DP'liler bu dönemde affedilmiş, Bayar ve birçok arkadaşı tahliye edilmişti. Burada önemli olan nokta ise bu tahliyelerin ardından ülkede herhangi bir olayın yaşanmaması ve ordunun bu duruma itiraz etmemesiydi. Koalisyon döneminde yaşanan en önemli olaylardan bir diğeri ise şüphesiz dış politikada yaşanan Kıbrıs olaylarıydı. Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahalenin ABD Başkanı Johnson tarafından gönderilen mektupla engellenmesi, ülkede ABD karşıtlığının başlamasına ve Türkiye'nin geleneksel politikasını sorgulamasına sebebiyet vermişti.

Karma hükümetlerin idaresi, eski DP'lilere yönelik af tartışmaları, AP-ordu dengesi, Aydemir ve arkadaşlarının yürüttüğü darbeler ve Kıbrıs meselesi ile Türkiye zor zamanlardan geçmişti. Bu süreçte en çok zorlanan ve üzerine en çok vazife düşen kişi şüphesiz İnönü olmuştu. Tecrübeleriyle ülke yönetiminde dengeyi sağlamaya çalışan İsmet

İnönü'nün bu dönemdeki varlığını, Türkiye açısından bir şans olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye açısından 1965 seçimleri yeni bir dönemi beraberinde getirmişti. Zira 10 Ekim günü yapılan seçimlerin ardından AP tek başına iktidara gelmiş, böylece beş yıllık koalisyonlar dönemi de sona ermişti. AP-ordu ilişkileri bağlamında son derece önemli olan bu süreçte, askerin bu seçimlere itiraz etmemesini, partinin varlığının ordu tarafından benimsendiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Ancak AP için 1965-1971 yıllarını kapsayan iktidar yılları hiç de kolay ilerlememişti. Partinin DP'nin tabanına hitap etmesi, olası bir darbe ihtimalini de beklenir kılmış, bu durum orduya bazı tavizlerin verilmesini de beraberinde getirmişti. Öyle ki bu yıllarda siyasetteki gelişmelerde sivil idareden çok ordunun etkisi göze çarpmakta, yaşanan olaylarda asker kendinde doğal bir müdahale hakkı görmekteydi.

AP-ordu dengesi dışında bu yıllarda yaşanan gelişmeler de iktidarın ilerleyişini oldukça güçleştirmişti. 1961 Anayasası ile işçiye verilen grev hakkı, hemen her gün bir işyerinde grevlerin yaşanmasına sebebiyet vermişti. Bunun dışında siyasetin öğrenciler arasında yayılması, karşıt görüşlerin sağ-sol ayrımıyla çarpışmasına neden olmuştu. Böylece 1970-1980 yılları içerisinde kardeşin kardeşi vurduğu sağ-sol olaylarının temelini bu yıllarda atıldığını söylemek mümkündür. Bu yıllardaki gerek işçi, gerekse öğrenci olayları birçok vatandaşın yaralanmasına, hatta hayatını kaybetmesine sebebiyet vermişti. Yaşanan olaylar yalnızca içi ve öğrenci olayları ile sınırlı kalmamış, mezhep tartışmaları, sünni-alevi çatışmaları da bu yılları zorlayan olayların başında gelmişti.

Bütün bu olaylar üzerine 1971 yılına kadar sessizliğini koruyan ordu, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile altı yıllık AP iktidarına son vermişti. Darbeyle son bulan bir iktidar ne kadar üzücüye, bu darbenin 27 Mayıs gibi olmayıp, kansız bir şekilde sonuçlanması da o denli mutluluk vericiydi.

Bu bağlamda 1965-1971 yılları için hoşgörünün yoksunluğundan bahsetmek mümkündür. Bu dönemin en temel sorunu sağcı-solcu, işçi-patron, sünni-alevi, dindar-dinsiz herkesin birbirlerine saygı göstermek yerine, ayrıştırma zorunluluğunun görülmesiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tek partili hayat yerini demokratik yönetimlere bıraksa da bu düzenin Türkiye'deki oluşumu epey sancılı olmuştu. Seçimle görev başına gelen iktidarlar, darbeyle yönetimden uzaklaştırılmak istenerek demokrasiye

uygun olmayan görüntüler ne yazık ki hafızalara kazınmıştı. En önemlisi ise yaşama hakkına yapılan müdahaleler neticesinde, darağaçları kurulmuş, birçok kişi idama mahkûm edilmişti. Bu açıdan bakıldığında ise 1980’li yıllardaki sağcı-solcu kavgalarının ve bunun bir sonucu olarak yaşanan idamların temelini bu yıllarda atıldığını söylemek mümkündü.

1960’lı yılların Türk siyasi hayatına kazandırdığı en önemli hususlardan biri de ilk koalisyonların bu dönemde kurulmasıydı. Yaşanan bu ilk tecrübeler ilerisi için bir ışık mahiyetindeydi. Bu bağlamda 1960’lı yılları son derece önemli kılan husus, Cumhuriyet döneminin neredeyse tüm ilklerinin bu dönemde yaşanmasıydı. Bu durum ise 1960-1971 yılları arasını günümüzde de en çok merak edilen dönemlerden biri olarak kılmıştı. Günümüz Türkiye’sinde seçimle iş başına gelen bir iktidarın görevinden yine seçimle ayrılması gerektiği düşüncesi, farklı görüşlerin karma hükümetlerde Türkiye’yi ne gibi bunalımlara götürebileceği, üniversitelerdeki geçmişe nazaran sükûnetin korunması ve son olarak görüşü ve mezhebi her ne olursa olsun insanların birbirlerine daha hoşgörülü yaklaşabilmesi 1960’lı yılların günümüze kattığı tecrübelerin eseri idi.

KAYNAKÇA

RESMÎ GAZETELER

“Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 31 Temmuz 1951, Sayı: 7872, Kabul Tarihi: 25.07.1951, Kanun No: 5816.

“Cumhuriyet Halk Patisi’nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 16 Aralık 1953, Sayı: 8584, Kabul Tarihi: 14.12.1953, Kanun No: 6195.

“Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 30 Haziran 1956, Sayı: 9346, Kabul Tarihi: 27 Haziran 1956, Kanun No: 6761.

“1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun”, **Resmi Gazete**, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, Kabul Tarihi: 12 Haziran 1960, Kanun No: 1.

“5434 Sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanununa Ek Geçici Kanun”, **Resmi Gazete**, 5 Ağustos 1960, Sayı: 10570, Kabul Tarihi: 2 Ağustos 1960, Kanun No: 42.

“Türk Parası Kıymetini Koruma Kararı”, **Resmi Gazete**, 22 Ağustos 1960, Sayı: 10584, Kabul Tarihi: 15 Ağustos 1960, Karar No: 1567.

“İnkılâp Mahkemeleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 22 Ağustos 1960, Sayı: 10584, Kabul Tarihi: 18 Ağustos 1960, Kanun No: 62.

“Üniversiteler Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun”, **Resmi Gazete**, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641, Kabul Tarihi: 27 Ekim 1960, Kanun No: 114.

“42 Sayılı Kanun Gereğince Emekliye Ayrılan Subaylardan İsteklilerin Öğretmenliğe Alınması Hakkında Kanun” **Resmi Gazete**, 14 Kasım 1960, Sayı: 10654, Kabul Tarihi: 9 Kasım 1960, Kanun No: 125.

“1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun”,

Resmi Gazete, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kabul Tarihi: 13 Aralık 1960, Kanun No: 157.

“Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **Resmi Gazete**, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816, Kabul Tarihi: 27 Mayıs 1961.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **Resmi Gazete**, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, Kabul Tarihi: 9 Temmuz 1961, Kanun No: 334.

“Anayasa Nizamını, Mili Güvenlik ve Huzuru Bozan Fiiller Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 7 Mart 1962, Sayı: 11053, Kabul Tarihi: 5 Mart 1962, Kanun No: 38.

“1964 Yılı Bütçe Kanunu”, **Resmi Gazete**, 2 Mart 1964, Sayı: 11645, Kabul Tarihi: 29 Şubat 1964, Kanun No: 438.

“Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 20 Şubat 1965, Sayı: 11934, Kabul Tarihi: 13 Şubat 1965, Kanun No: 533.

“Siyasi Partiler Kanunu”, **Resmi Gazete**, 16 Temmuz 1965, Sayı: 12050, Kabul Tarihi: 13 Temmuz 1965, Kanun No: 648.

“Cumhuriyet Senatosu Üyesi Cevdet Sunay’ın Cumhurbaşkanlığına Seçilmesi Hakkında”, **Resmi Gazete**, 29 Mart 1966, Sayı: 12263, Kabul Tarihi: 28 Mart 1966, Kanun No: 115.

“Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye’ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme İle Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma”, **Resmi Gazete**, 2 Haziran 1967, Sayı: 12611, Karar Sayısı: 6-8170.

“Yüksek Seçim Kurulu Kararları”, **Resmi Gazete**, 26 Temmuz 1967, Sayı: 12657, Karar No: 149.

“Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun”,

Resmi Gazete, 23 Mart 1968, Sayı: 12856, Kabul Tarihi: 20 Mart 1968, Kanun No: 1036.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 68’inci Maddesinin Değiştirilmesi ve 11’inci Geçici Maddesinin Kaldırılması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 12 Kasım 1969, Sayı: 13349, Kabul Tarihi: 6 Kasım 1969, Kanun No: 1188.

“648 Sayılı Siyasi Partiler Kanununu 4’üncü Kısım Hükümlerine Aykırılık”, **Resmi Gazete**, 14 Ocak 1972, Sayı: 14072, Karar Günü: 20 Mayıs 1971.

“Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun”, **Resmi Gazete**, 5 Mayıs 1972, Sayı: 14178, Kabul Tarihi: 2 Mart 1972, Kanun No: 1586.

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliğinin Sürdürülmesine İlişkin Anlaşma”, **Resmi Gazete**, 9 Kasım 1975, Sayı: 15407, Karar Sayısı: 7/10477.

RESMİ YAYINLAR

Tutanaklar:

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, Sayı: 9.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 14 Haziran 1966, Cilt 36, Dönem: 1, Toplantı: 5

TBMM Meclis Araştırma Komisyonu, Cilt 1, Dönem: 24, Yasama Yılı:3, Kasım 2012.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 9 Mart 1961, S. Sayısı: 35, Karar No:27.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1 Şubat 1962, Dönem:1, Toplantı:1, S. Sayısı: 19.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 03.03.1962, 62. Birleşim, Cilt 4, Dönem 1, Toplantı 1.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 13 Eylül 1962, Dönem:1, Toplantı:1, S. Sayısı: 91.

KİTAPLAR

AHMAD Feroz, BEDİA Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınları, Ankara 1976.

AHMAD Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

AHMAD Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 2015.

AHMAD Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

AKGÜL Ahmet, **Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi**, Togan Yayıncılık, İstanbul 2011.

AKŞİN Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

ALASYA Fikret, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 24. Kitap, Ankara 1992.

ALDIKAÇTI Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

ALTUĞ Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedigün Yayınları, İstanbul 1973.

ALTUĞ Kurtul, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, Koza Yayınları, İstanbul 1976.

ARAR İsmail, **Hükümet Programları (1920-1965)**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

ARCAYÜREK Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-4: Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

ARCAYÜREK Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

ARCAYÜREK Cüneyt, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6: Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

ARMAOĞLU Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2 (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, 2. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul 1975.

AYBAR Mehmet Ali, **TİP Tarihi**, 3. Cilt, BDS Yayınları, İstanbul 1988.

AYBAR Mehmet Ali, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Haz. Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.

AYDEMİR Talat, **Hatıratım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

AYDEMİR Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, May Yayınları, İstanbul 1962.

AYDIN Suavi, TAŞKIN Yüksel, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

AYKAN Cevdet, **Demokratik Süreç ve Anılar (1946-2000)**, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2007.

BATUR Muhsin, **Anılar ve Görüşler**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.

BAYKAM Bedri, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.

BEHRAM Nihat, **Darağacında Üç Fidan**, Everest Yayınları, İstanbul 2008.

BEKTAŞ Arsev, **Liderler Oligarşisinde CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993.

BİLBİLİK Erol, **Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013.

BİLGİÇ Sadettin, **Hatıralarım**, Akasya Kitap, Ankara 2007.

Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İletişim Yayınları-Birikim Kitapları, İstanbul 2017.

BİRAND Mehmet Ali, DÜNDAR Can, ÇAPLI Bülent, **12 Mart İhtilalinin Pençesinde Demokrasi**, İmge Yayınevi, İstanbul 2008.

BORA Tanıl, **Sol, Sinizm, Pragmatizm**, Birikim Yayınları, İstanbul 2011.

BORAN Behice, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Gün Yayınları, İstanbul 1968.

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, İmge Kitabevi, Ankara 2005.

CEM İsmail, **Geçiş Dönemi Türkiye’si**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

CEM İsmail, **Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

CEM İsmail, **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

CİZRE Ümit, **AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

ÇAVDAR Tefik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara 2013.

ÇAYAN Mahir, **Kesintisiz Devrim**, 1. Cilt, İlkeriş Yayınları, Ankara 2010.

ÇINAR Menderes, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-XIII. Dönem (1965-1969)**, 4. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2011.

DEMİREL Süleyman, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, Doğu Matbaası, Ankara 1973.

DEMİREL Tanel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

DENKTAŞ Rauf, “Kıbrıs ve Türkes”, **Alparslan Türkes Birinci Yıl Armağanı**, MHP Genel Merkezi, Ankara 1998.

DUMONT Paul, **Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik**, Çev. İlhan Cem Erseven, Ant Yayınları, İstanbul 1997.

ECEVİT Bülent, **Bu Düzen Değişmelidir**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

ECEVİT Bülent, **Ortanın Solu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

EKZEN Nazif, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.

ERER Tekin, **On Yılın Mücadelesi Türkiye’de Parti Kavgaaları**, 2. Cilt, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

ERER Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, 1. Cilt, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

ERİM Nihat, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

ERKANLI Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

FEYİZOĞLU Turhan, **Deniz Bir İsyancının İzleri**, Belge Yayınları, İstanbul 1991.

FEYİZOĞLU Turhan, **Mahir**, Gökkuşığı Yayınları, İstanbul 1996.

FIRAT Melek M., **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

GENÇ Süleyman, **12 Mart’a Nasıl Gelindi? Bir Devrin Perde Arkası (1960-1971)**, İleri Yayınları, Ankara 1971.

GİRİTLİOĞLU Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii**, 2. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.

GÜNDÜZ Tufan, **Büyük Olayların Kısa Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

HALE William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1789’dan Günümüze**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 1996.

HÜR Ayşe, **Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi-I İnönü ve Bayar’lı Yıllar (1938-1960)**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2015.

İNÖNÜ İsmet, **Defterler 1919-1973**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

İSEN Can Kaya, **22 Şubat-21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1964.

İSMAİL Sabahattin, **Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Doğuşu, Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 26. Kitap, Ankara 1992.

KABACALI Alpay, **Türkiye’de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.

KALPAKÇIOĞLU Özdemir, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 1. Cilt, Nüve Matbaası, Ankara 1968.

KALPAKÇIOĞLU Özdemir, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 2. Cilt, Nüve Matbaası, Ankara 1968.

KALPAKÇIOĞLU Özdemir, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar**, 3. Cilt, Nüve Matbaası, Ankara 1969.

KARAL Enver Ziya, **27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu**, MEB Yayınları, İstanbul 1960.

KARAVELİOĞLU Kamil, **Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.

KIŞLALI Ahmet Taner, **Öğrenci Ayaklanmaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

KİLİ Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

KOÇAK Cemil, **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

KOÇAK Cemil, **Tarihin Buğulu Aynası**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

KÖKNEL Özcan, **Türk Toplumunda Bugünün Gençliği**, Bozak Matbaası, İstanbul 1970.

LANDAU M. Jacob, **Türkiye’de Aşırı Akımlar 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler**, Çev. Erdiñç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara 1978.

ORTAYLI İlber, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

ÖRTÜLÜ Erdoğan, **Üç İhtilalin Hikâyesi**, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1979.

ÖYMEN Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

ÖYMEN Örsan, **Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

ÖZDAĞ Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1997.

ÖZDEMİR Hikmet, **Doğan Avcıoğlu Bir Jön Türk’ün Ardından**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.

ÖZDEMİR Hikmet, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

ÖZDEMİR Hikmet, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

ÖZGİŞİ Tunca, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, TBMM Basımevi, Ankara 2012.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

SATIR Kemal, **CHP’de Bunalım**, Nüve Matbaası, Ankara 1972.

SENCER Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yayınları, İstanbul 1974.

SEYHAN Dünder, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

SOYSAL İlhami, **Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar**, Der Yayınları, İstanbul 1988.

STERNHELL Zeev, SZNAJDER Mario, ASHERI Maria, **Faşist İdeolojinin Doğuşu**, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

ŞAHİN Haluk, **Gece Gelen Mektup Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, Cep/Belgesel Yayınları, İstanbul 1987.

ŞİŞMANOV Dimitır, **Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi**, Çev. Tuğrul Deliorman, Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya 1965.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara 1968.

TANÖR Bülent, **İki Anayasa 1961-1982**, Beta Basım ve Yayım, İstanbul 1986.

TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

TBMM Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, 7. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2014.

TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (26 Mart 1971-17 Kasım 1974), 5. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2013.

TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (27 Ekim 1965-26 Mart 1971), 4. Cilt, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları, **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar**, TBMM Basımevi, Ankara 1982.

TEKELİ İlhan, 1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesinin Yeniden Canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak'', **Modernizmin Yansımaları: 60'lı Yıllarda Türkiye**, Hazırlayanlar: R. Funda Barbaros, Erik Jan Zürcher, Efil Yayınevi, Ankara 2013.

TOKER Metin, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Akis Yayınları, Ankara 1971.

TÜRKEŞ Alparslan, **Dokuz Işık**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1967.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Türkiye Kamu-Sen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin 60 Hükümeti ve Programları**, Arge Yayın, Ankara 2010.

Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye, 4. Cilt, Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.

Türkiye'de Siyasal Partiler, Der. Mehmet Kabasakal, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

ULAY Sıtkı, **Harbiye Silah Başına 27 Mayıs 1960**, At Matbaası, İstanbul 1968.

ÜNSAL Artun, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

WEIKER Walter F., **Amerikalı, Fransız ve Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali**, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967.

YALANSIZ Nedim, **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, Buke Kitapları, İstanbul 2006.

YALMAN Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, 2. Cilt, Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul 1997.

YANARDAĞ Merdan, **MHP Değişti Mi? Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi**, Gendaş Yayınları, İstanbul 2002.

YEŞİL Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

YETKİN Çetin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Kilit Yayınları, Ankara 2017.

ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

MAKALELER

ABADAN Yavuz, “Türk Siyasi Partiler Kanunu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 1966, Cilt 21, Sayı 3, SS. 171-218.

AKYOL Taha, “Çağlar’dan Sonra”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1993.

ARCAYÜREK Cüneyt, “Cüneyt Arcayürek Yazıyor”, **Hürriyet**, 2 Ağustos 1965.

ARMAĞAN Servet, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 1967, Cilt 33, Sayı 3-4, SS. 45-100.

AVCIOĞLU Doğan, “Son Söz”, **Yön**, 30 Haziran 1967, Sayı 222.

BORA Tanıl, “Süleyman Demirel”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 7, Ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

CERRAHOĞLU Ahmet, “Türkiye Sosyalizmi Nasıl Bir Sosyalizmdir?”, **Katkı**, 15 Kasım 1970, Yıl 1, Sayı 3.

CIVAOĞLU Güneri, “Nazmiye Demirel’in Pusulası”, **Milliyet**, 31 Mayıs 2013.

ÇAVDAR Tevfik, “Adalet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 8. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

ERDOĞDU, Vahap, “TİP Nereye Gidiyor?”, **Yön**, 11 Kasım 1966, Yıl 5, Sayı 189.

İPEKÇİ Abdi, “Abdi İpekçi’nin CHP Lideri İle Yaptığı Konuşma”, **Milliyet**, 29 Temmuz 1965.

İPEKÇİ Abdi, “Ordu ve Rejim”, **Milliyet**, 12 Mart 1971.

KAFAOĞLU Aslan Başer, “1965 Seçimleri ve Türkiye İşçi Partisi”, **Sosyal Adalet**, Kasım 1965, Sayı 20.

KARAKARTAL Bener, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1984, Cilt 38, Sayı 3-4, SS. 161-206.

KORİTSKİY Sergey, “Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişmesindeki Temel Eğilimler”, **Soğuk Savaşın Günümüze Türk-Rus İlişkileri II. Çalıştay Bildirileri**, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: İlyas Kemaoglu, İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

KURU Hanife, “27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1998, Cilt 3, Sayı 8, SS. 243-260.

MUMCU Uğur, “Türkiye’nin Yapısal Özellikleri ve Anayasal Düzeni”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1969, Cilt 26, Sayı 3, SS. 149-178.

NADİ Nadir, “Program Üzerine”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1962.

ORTAYLI İlber, “En Nitelikli Ama En Etkisiz Hükümet”, **Milliyet** 19 Mart 2011.

ÖZDEMİR Hikmet, “1960-1980 Arası İç Siyasi Gelişmeler”, **Türkler Ansiklopedisi 17. Cilt Cumhuriyet**, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

ÖZGÜDEN Doğan, “Sorumluluk Ortaktır!”, **Ant**, 3 Aralık 1968, Cilt 4, Sayı 101.

SARGIN Nihat, “Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm Mücadelesine Adanmış Bir Yaşam”, **Gün**, Kasım 1987, Sayı 33.

SAVCI Bahri, “1966 Kısmi Senato Seçimleri Tahlili”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 1966, Cilt 21, Sayı 3, SS. 161-169.

SOYSAL Mümtaz, “TİP’teki Oluşum”, **İşçi Postası**, Aralık 1968, Sayı 8.

TEKELİ İlhan, “1960’lı Yıllarda Türkiye’de Planlama Düşüncesinin Yeniden Canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak”, **Modernizmin**

Yansımaları: 60'lı Yıllarda Türkiye, Hazırlayanlar: R. Funda Barbaros, Erik Jan Zürcher, Efil Yayınevi, Ankara 2013.

TÜRENÇ Tufan, “Cem İpekçi’nin Adını Kim İsmail Cem Yaptı?”, **Hürriyet**, 26 Ocak 2007.

TÜRK Hikmet Sami, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1969, Cilt 26, Sayı 3, SS. 79-114.

ÜNAL Yavuz, “Türkiye İşçi Partisi İki Büyük Kongresinin Ardından”, **Yurt ve Dünya**, Mayıs 1979, Cilt 5, Sayı 15.

ÜSTÜNEL Besim, “Bedelsiz İthalatın Maliyeti”, **Milliyet**, 14 Ocak 1965.

YALANSIZ Nedim, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Turkish Studies**, 2012, Cilt 7, Sayı 3, SS. 2585-2598.

GAZETELER

Akşam

Bozkurt

Bugün

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Dünya

Ege Ekspres

Gün

Günaydın

Hürriyet

İstanbul Ekspres

İşçi Postası

İşçi-Köylü

Kudret

Milliyet

Sabah

Saklambaç

Son Havadis

Son Posta

Son Telgraf

Tercüman

Ulus

Vatan

Yeni Asır

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

SÜRELİ YAYINLAR (DERGİLER)

Akis

Ant

Emek

Gün

Katkı

Proleter Devrimci Aydınlik

Sosyal Adalet

TİP Haberleri

Yön

TEZLER

BABALIK Naciye, “Türkiye Komünist Partisi’nin Sönümlenmesi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Siyaset Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2003.

KAYA Halit, “Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi**, Ankara 2014.

ÖZGİŞİ Tunca, “Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi**, İstanbul 2011.

SANLI Ferit Salim, “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2017.

ŞENER Mustafa, “Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları (1961-1971)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi**, Ankara 2006.

YALANSIZ Nedim, “1960’lı Yıllarda Türkiye’de Tarihçilik”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 1996.

PARTİ PROGRAM VE TÜZÜKLERİ

Birlik Partisi Tüzük ve Programı, TİPO Neşriyat ve Basımevi, İstanbul 1969.

Demokratik Parti Tüzük ve Programı, Ankara 1971.

Güven Partisi Programı, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1967.

Millet Partisi Tüzüğü, San Matbaası, 4. Baskı, Ankara 1965.

Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, Nüve Matbaası, Ankara 1970.

Milli Nizam Partisi Program ve Tüzüğü, As Matbaası, Ankara 1970.

Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı, Arı Matbaası, Ankara 1965.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1962.

YTP Tüzüğü ve Programı, 1963.

YTP Tüzüğü ve Programı, 1967.

SEÇİM BEYANNAMELERİ

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları, Ankara 1969.

CHP 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, Rüzgarlı Matbaa, Ankara 1965.

CKMP 1965 Seçim Bildirisi, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.

Memleket ve Dünya Hadiseleri MHP Seçim Bildirisi, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1969.

Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi, Yenilik Basımevi, İstanbul 1965.

KİTAPÇIKLAR

ALTAN Çetin, **TİP Mecliste; Hükümet Kapitalist Bir Hükümettir**, No: 2, İstanbul Matbaası, İstanbul 1966.

AYBAR Mehmet Ali, **TİP Mecliste; Türkiye’yi Adalet Partisi Kalkındıramaz**, No: 1, İstanbul Matbaası, İstanbul 1966.

CHP 19. Kurultayı Parti Meclis Raporu 18 Ekim 1968, Ankara 1968.

CHP Genel Başkanı İnönü’nün IV. Olağanüstü Kurultayı Açılış Konuşması, 28-29 Nisan 1967, Ulusal Basımevi, Ankara 1967.

Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi Çalışma Raporu, Üçüncü Büyük Kongre 9-12 Kasım 1968, Ankara 1968.

RADYO KONUŞMALARI

CKMP’nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları, Konuşma: 1, Arı Matbaası, Ankara 1968.

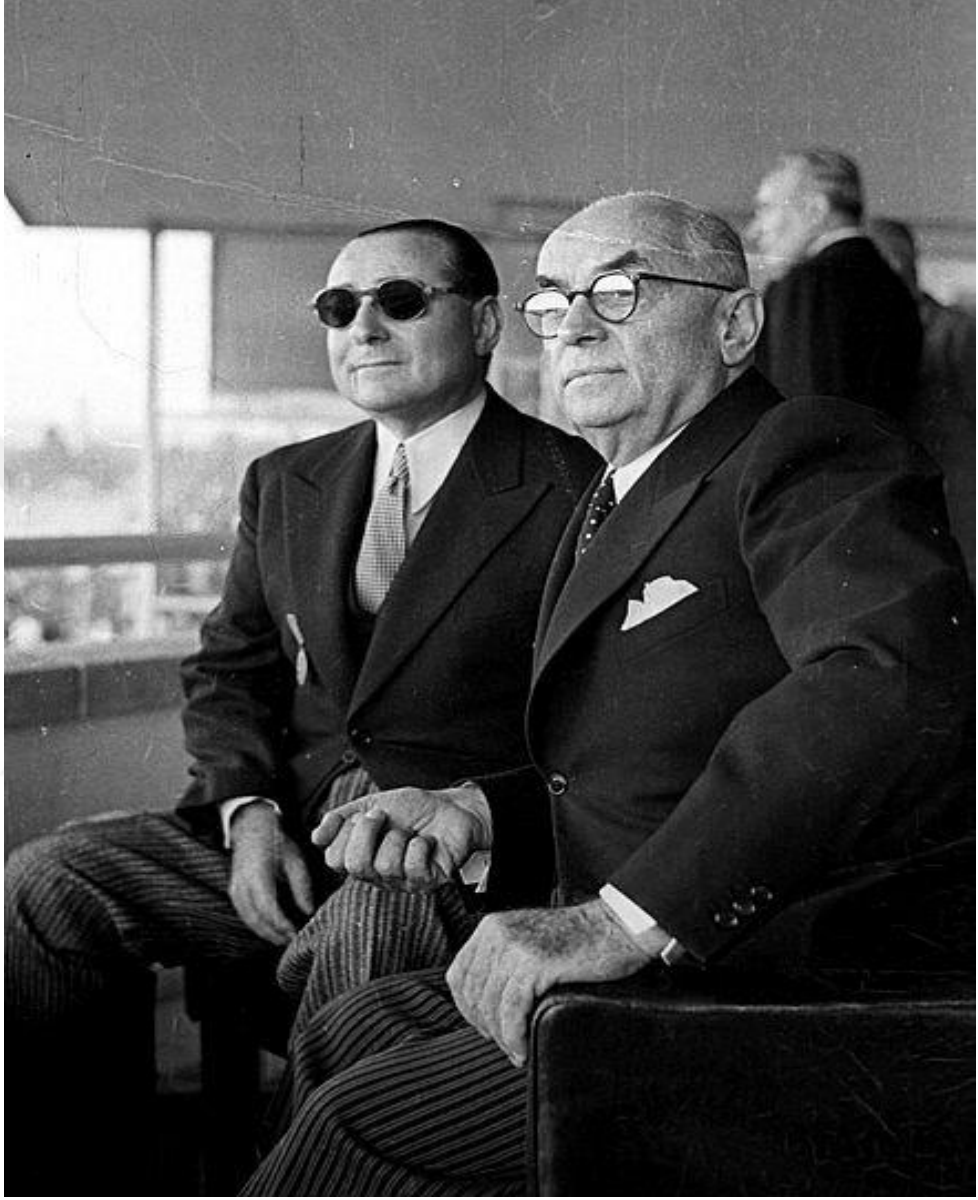
İNTERNET KAYNAKLARI

TRT Arşiv, Eski Yıllar 4. Bölüm, “22 Mart 1963 Celal Bayar’ın Tahliyesi” Adlı Belgesel <https://www.trtarsiv.com/izle/97525/22-mart-1962-celal-bayar-in-tahliyesi>. (Erişim Tarihi: 22.09.2019)

TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011. (Erişim Tarihi: 27.05.2020)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41981590> (Erişim Tarihi: 04.06.2020)

FOTOĞRAFLAR:

Fotoğraf 1: Adnan Menderes ve Celal Bayar

<https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/adnan-menderes-ve-arkadaslarinin-idamının-57-yılı>

Erişim Tarihi: 17.05.2020

Fotoğraf 2: 1960 Darbe Bildirisini Okurken Alparlan Trke.

<https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyenin-darbeler-tarihi>

Erişim Tarihi: 17.05.2020

Cuma
27
MAYIS 1960

Sıra / No - 13 - 108

Fiyat 10 Kuruş

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL DİYARI GAZETİ

Müdürlük: İSTANBUL

Müdürlük: İSTANBUL

Müdürlük: İSTANBUL

İstanbul Askerî Valisi

İstanbul Askerî Valisi, İstanbul Valisi ve İstanbul Valisi

İstanbul Askerî Valisi ve İstanbul Valisi

İstanbul Askerî Valisi ve İstanbul Valisi

150

Fotoğraf 4: Cemal Gürsel ve Alparslan Türkeş.

<https://tr.pinterest.com/pin/448671181625186428/>

Erişim Tarihi: 17.05.2020

Fotoğraf 5: Milli Birlik Komitesi.

<https://www.mynet.com/mbk-haber-listesi>

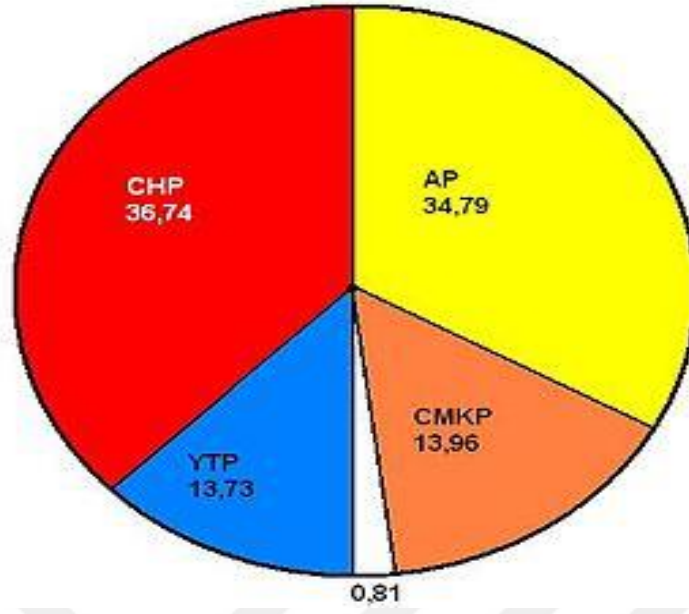
Erişim Tarihi: 17.05.2020

Fotoğraf 6: İsmet İnönü.

<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/ismet-inonu-memleketi-malatyada-anildi-5530312/>

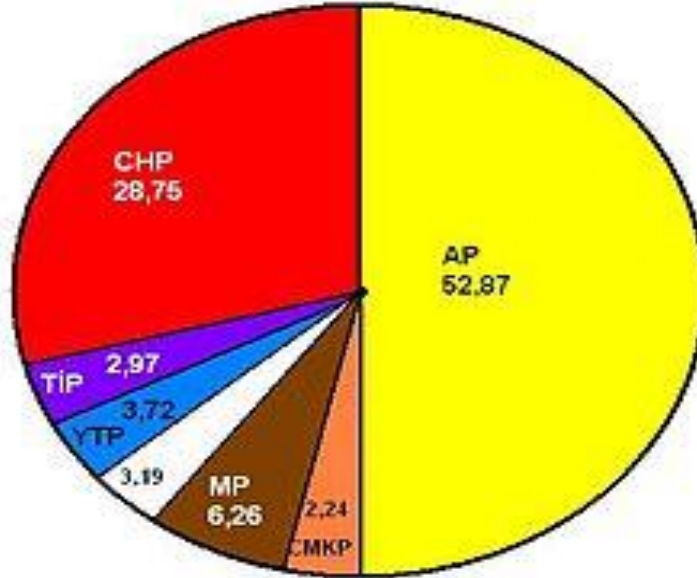
Erişim Tarihi: 25.05.2020

Fotoğraf 7: 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları.

https://tr.wikipedia.org/wiki/1961_Türkiye_genel_seçimleri

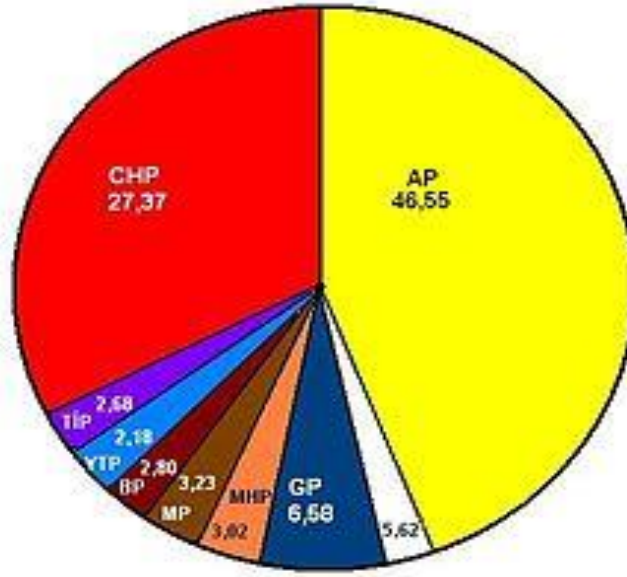
Erişim Tarihi: 17.05.2020

Fotoğraf 8: 10 Ekim 1965 Genel Seçim Sonuçları.

https://tr.wikipedia.org/wiki/1965_Türkiye_genel_seçimleri

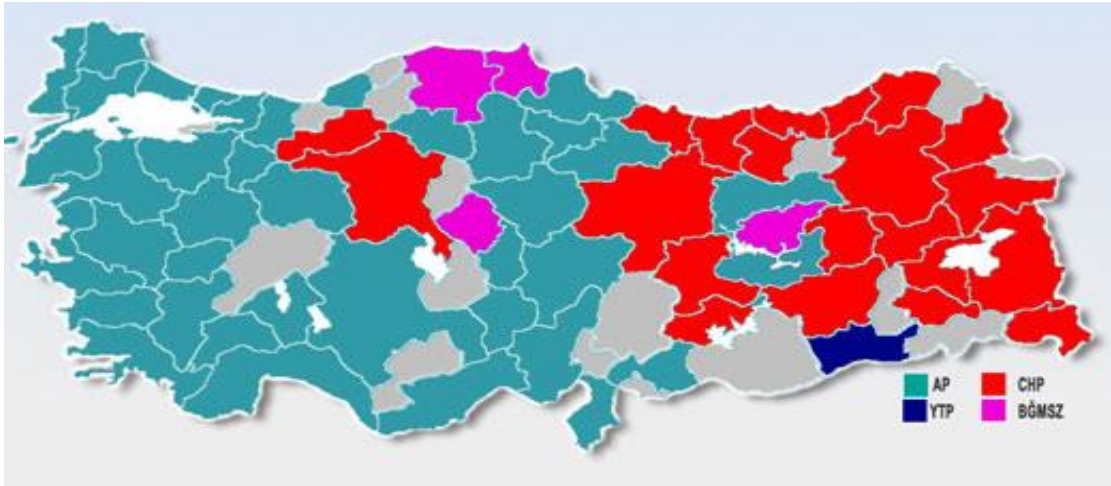
Erişim Tarihi: 17.05.2020

Fotoğraf 9: 12 Ekim 1969 Genel Seçim Sonuçları

https://tr.wikipedia.org/wiki/1969_Türkiye_genel_seçimleri

Erişim Tarihi: 07.06.2020

Fotoğraf 10: İllere Göre 1963 Yerel Seçim Sonuçlarını Yansıtan Harita

<http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1963>

Erişim Tarihi: 25.05.2020

Fotoğraf 11: CHP-AP Koalisyonu. 21 Kasım 1961 Tarihli Tercüman Gazetesi.

<http://bianet.org/bianet/siyaset/164691-1961-1969-iki-darbe-arasi-uc-secim>

Erişim Tarihi: 19.05.2020

Fotoğraf 12: Talat Aydemir ve Fethi Gürcan.

<https://odatv4.com/tag/Talat%20Aydemir>

Erişim Tarihi: 25.05.2020

Fotoğraf 13: Sadettin Bilgiç

<https://galeri.uludagsozluk.com/r/sadettin-bilgiç-367744/>

Erişim Tarihi: 25.05.2020

Fotoğraf 14: Süleyman Demirel

<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/fotograflarla-suleyman-demirel-2008419?page=4>

Erişim Tarihi: 25.05.2020

Fotoğraf 15: Türk Mukavemet Teşkilatı.

<http://h4bib.blogspot.com/2011/08/turk-mukavemet-teskilat-arnas.html>

Erişim Tarihi: 25.05.2020

Fotoğraf 16: Kanlı Noel.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/banyo-katliami-kurbanlarinin-babasi-oldu-40288056>

Erişim Tarihi: 26.05.2020

Fotoğraf 17: Kıbrıs Olaylarını Konu Alan Hürriyet Gazetesi

<http://soyledik.com/tr/analiz/7715/kanli-noelin-55-yil-donumunde-sehitlerimizi-anarken--sabahattin-ismail.html>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 18: İsmet İnönü'nün ABD Ziyareti ve ABD Başkanı Johnson İle Yaptığı Görüşme.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/01/22/>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 20: Cumhuriyet Halk Partisi Amblemi

<https://sonsoz.com.tr/tarihi-cinar-chp-96-yasinda/>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 21: Demokrat Parti Amblemi.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrat_Parti_\(1946\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrat_Parti_(1946))

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 22: Adalet Partisi Amblemi (Kuruluş)

[https://www.wikiwand.com/tr/Adalet_Partisi_\(Türkiye\)](https://www.wikiwand.com/tr/Adalet_Partisi_(Türkiye))

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 23: Adalet Partisi Amblemi (1965 Yılı Değişikliği)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_\(Türkiye\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_(Türkiye))

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 24: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Amblemi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumhuriyetçi_Köylü_Millet_Partisi

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 25: Milliyetçi Hareket Partisi Amblemi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyetçi_Hareket_Partisi

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 26: Yeni Türkiye Partisi Amblemi

<https://windsoftblog.blogspot.com/2018/10/gunun-tarihi-15102018.html>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 27: Türkiye İşçi Partisi Amblemi

<https://www.tustav.org/tustavtip-arsiv-fonu/>

Erişim Tarihi: 30.05.2020

Fotoğraf 28: Millet Partisi Amblemi

<https://listelist.com/siyasi-partiler/>

Erişim Tarihi: 07.06.2020

Fotoğraf 29: Milli Nizam Partisi Amblemi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Millî_Nizam_Partisi

Erişim Tarihi: 07.06.2020

Fotoğraf 30: Cumhuriyetçi Güven Partisi Amblemi

<http://meselemiz.blogspot.com/2012/03/bilinmeyen-siyasi-partiler.html>

Erişim Tarihi: 07.06.2020

Fotoğraf 31: Türkiye Birlik Partisi Amblemi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Birlik_Partisi

Erişim Tarihi: 07.06.2020

Fotoğraf 32: İsmet İnönü ve Bülent Ecevit

<http://incisinemasi.com/2016/09/14/ecevit-milli-sef-inonunun-elini-opuyor/>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 33: Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sunay-cevdet>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 34: DİSK'in Kuruluşuna Öncülük Eden ve Sonunda Toplu Sözleşme Hakkının Elde Edildiği 1963 Kavel Grevi.

<https://gercekgazetesi.net/teori-tarih/1963-kavel-grev-hakki-grevle-alinir>

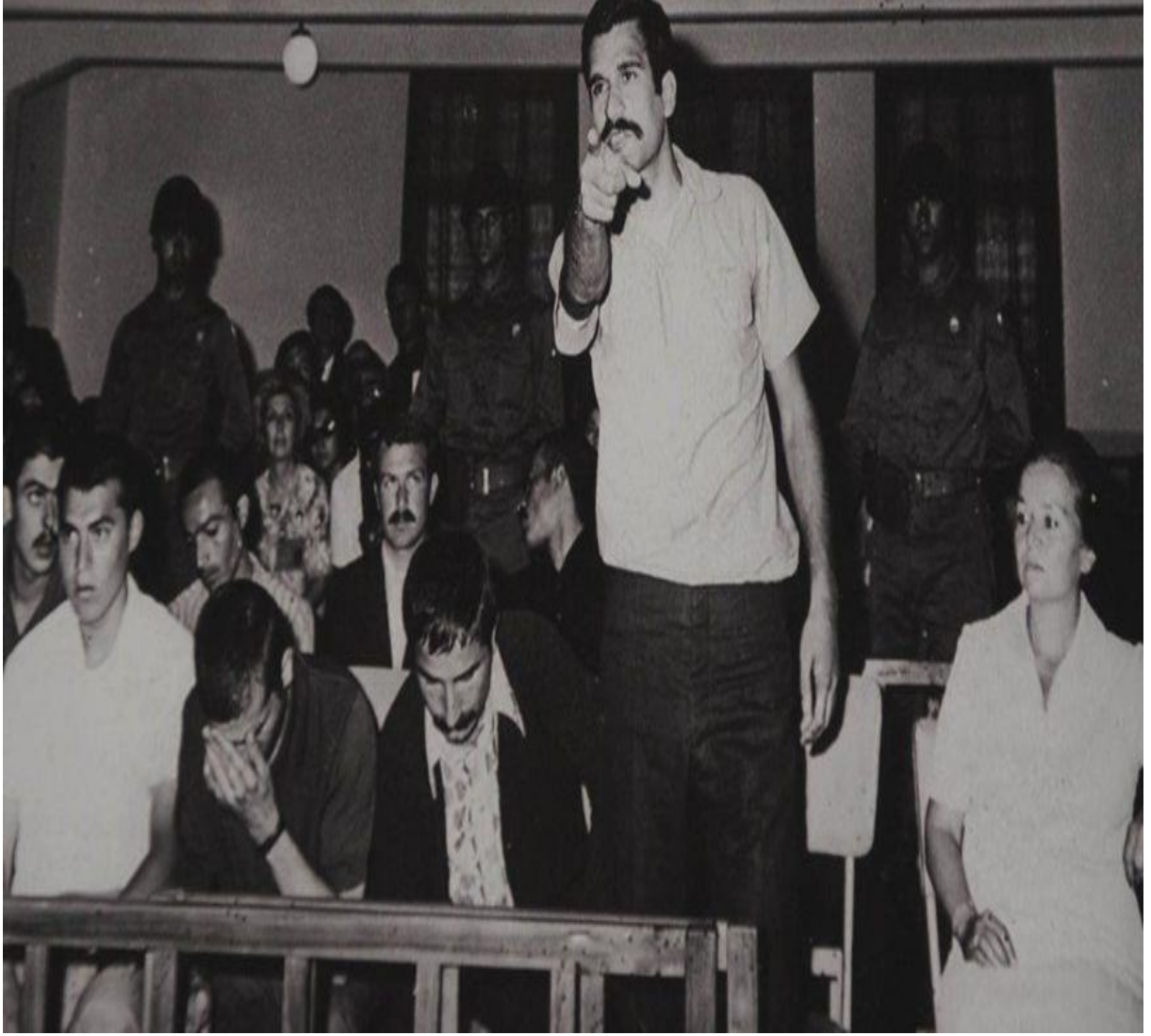
Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 35: Öğrencilerin 6. Filo'ya Tepkisi.

<http://seyritarih.blogspot.com/2009/12/1968-ogrenci-olaylar-vedat-demiroglunun.html>

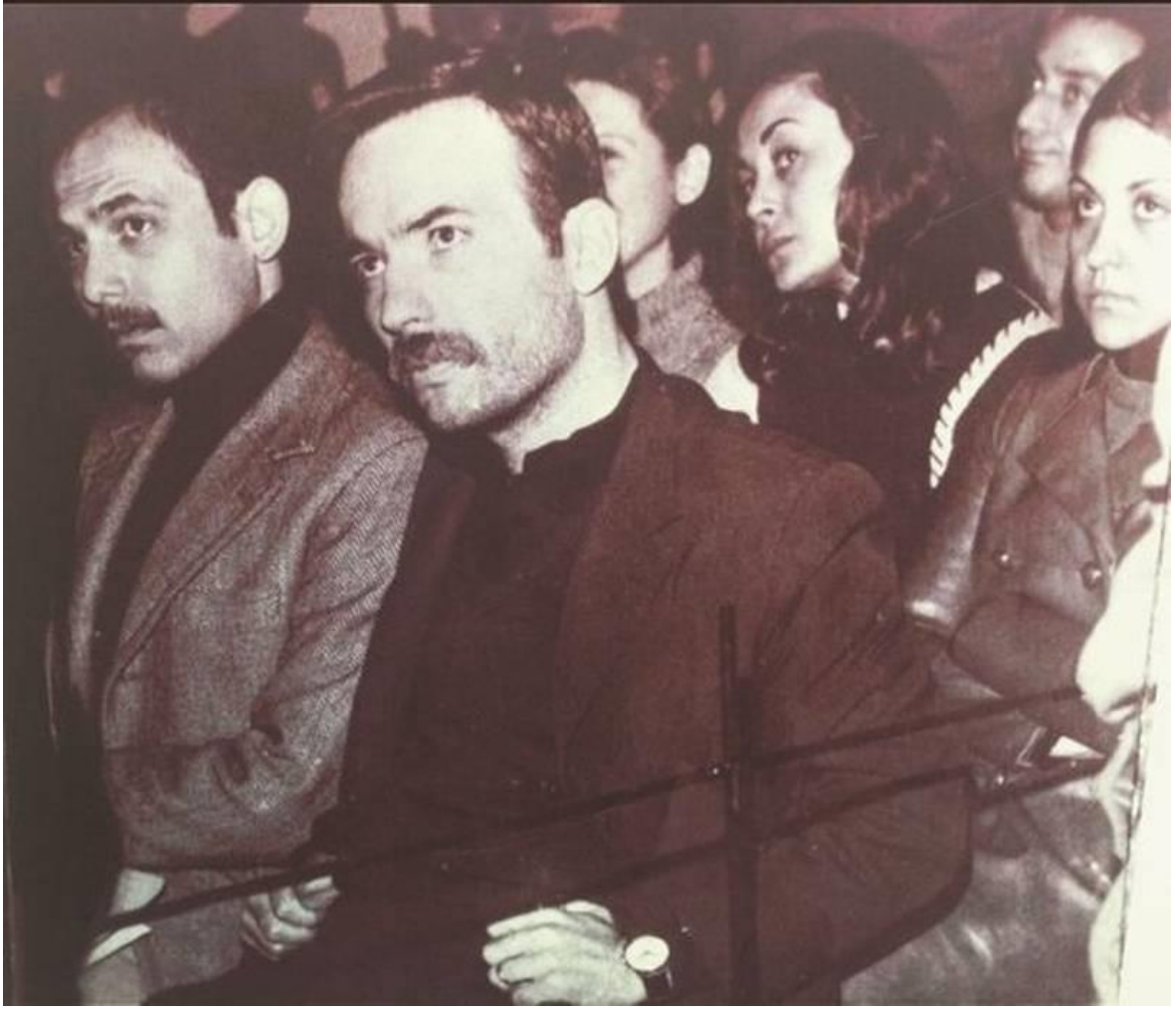
Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 36: Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Mahkeme Salonunda.

<https://www.sozcu.com.tr/hayatim/kultur-sanat-haberleri/deniz-gezmis-huseyin-inan-ve-yusuf-aslan-kadikoyde-anilacak/>

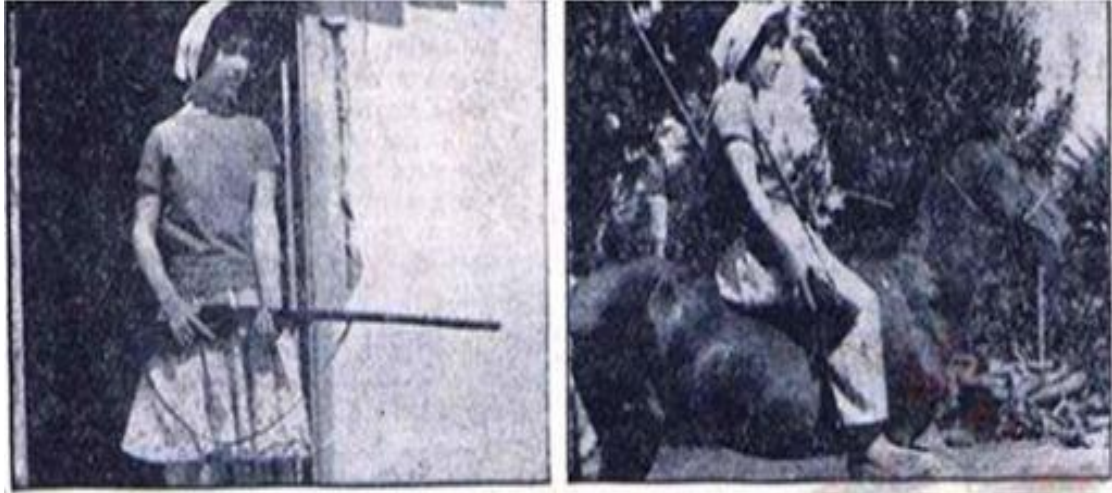
Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 37: Mahir Çayan ve Arkadaşları Mahkeme Salonunda.

<https://www.kartal24.com/104205-mahir-cayan-ve-arkadaslarinin-kizilderede-katledilmelerinin-yil-donumu>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Silâhlanan bir Alevî kızı evinin önünde ve tüfeği ile at üzerinde.

Ortaca'daki alevî kadınlar silâhlandı

Fotoğraf 38: 1966 Yılındaki Sünni-Alevî Çatışmasına Bir Örnek. 14 Haziran 1966 Tarihli Milliyet Gazetesi.

<https://m.bianet.org/bianet/siyaset/175754-ortaca-alevi-katliami-nin-50-yildonumu>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 39: 12 Mart 1971 Muhtırasını Konu Alan 13 Mart 1971 Tarihli Milliyet Gazetesi.

<http://dehabertr.blogspot.com/2013/03/12-mart-1971-darbesi.html>

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Fotoğraf 40: 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Hükümeti Kuran Nihat Erim.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Nihat_Erim.jpg

Erişim Tarihi: 27.05.2020

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	